

ISSN 0354-1991

HUMANITAS

Stručni časopis studenata

Univerziteta u Nišu

Sveska za društvene nauke

3-4 /2023

HUMANITAS

Stručni časopis studenata Univerziteta

Svesna za društvene nauke

Broj 3-4

Godina LIV

ISSN 0354-1991

Časopis izlazi dva puta godišnje

Prvi broj „Naučnog podmlatka” izašao je 1969. godine. Do 1970. godine časopis izlazi kao jedinstvena sveska, a od 1971. godine izlazi u tri sveske: za društvene nauke (Humanitas), za prirodno matematičke i tehničke nauke i medinske (Verba medica). Publikacije su izlazile do 1991. godine u izdanju Stručnog udruženja studenata Univerziteta u Nišu, a od 1992. godine izdavač je Studentski kulturni centar Niš.

Osnivač: Univerzitet u Nišu

Izdavač: Studentski kulturni centar Niš

Za izdavača: Aleksandar Blagojević

Glavni i odgovorni urednik sveske: prof. dr Dušan Randelović

Zamenik glavnog urednika: doc. dr Sara Mitić

Članovi redakcije: prof. dr Aleksandar Đorđević, prof. dr Marija Ignjatović, prof. dr Darko Dimovski, prof. dr Novak Krstić, prof. dr Uroš Zdravković, prof. dr Dušan Randelović, prof. dr Predrag Jelenković.

Članovi redakcije iz inostranstva: prof. dr Željko Bartulović, Sveučilište u Rijeci, Rijeka, Republika Hrvatska, prof. dr Angel Ristov Univerzitet “Sv. Kiril i Metodij” Skopje, Republika Severna Makedonija.

Sekretari redakcije: Katarina Milošević, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Darinka Ilić, Psihološko savetovaništvo za studente pri Studentskom kulturnom centru Niš.

Dizajn korica: Milana Stamenković

Štampa: Medivest KT

Tiraž: 100 primeraka

SADRŽAJ

Reč urednika.....	3
 Ljubica Todorović LJUDSKA PRAVA I SLOBODE U SRETENJSKOM USTAVU.....	5
 Filip Nikolić PUT KA BERLINSKOM KONGRESU 1868 - 1878.....	25
 Maša Smiljana Šović INSTITUT USVOJENJA U UPOREDNOM PRAVU.....	39
 Nikola Milošević, Nemanja Rajić, Jovana Simić NAVIKE IGRANJA VIDEO IGARA KOD SREDNJOŠKOLACA.....	65
 Stefan Milić INSPEKCIJSKA ZAŠTITA PRAVA IZ RADNOG ODNOSA.....	97
 Petar Đorđević PRIZNANJE I TOK POSTUPKA ZA PRIZNANJE STRANIH SUDSKIH ODLUKA.....	113
 UPUTSTVO ZA AUTORE.....	141

REČ UREDNIKA

Časopis Humanitas - Sveska za društvene nauke osnovan je na Univerzitetu u Nišu, a izdavač je Studentki kulturni centar Niš. Časopis objavljuje dostignuća u humanističkim i društvenim naukama. Bavi se najrazličitijim temama iz oblasti prava i ekonomije. Kada je reč o pravnim naukama, Časopis objavljuje naučne članke iz različitih pravnih oblasti: pravnoistorijska, pravnoteorijska, javnopravna, krivičnopravna, građanskopravna, trgovinskopravna, pravnoekonomska i međunarodnopravna naučna oblast. Sa namerom da donese iskorak u ovoj oblasti, Časopis izlazi po modelu otvorenog pristupa koji je dostupan besplatno za pristup objavljenim člancima. Ovaj Časopis okuplja prvenstveno istraživače iz akademske zajednice, ali i praktičare kako bi se na što kvalitetniji način razmatrale teme značajne za društvenu zajednicu. Svi autori su dobrodošli da doprinesu ovom Časopisu podnošenjem članaka za razvoj humanističke i društvene svesti među ljudima. U Časopisu se objavljuju naučni i stručni radovi koji dobijaju pozitivnu recenziju dva nezavisna recenzenta, a kvalitet naučnih radova kontroliše i redakcija časopisa sastavljena od renomiranih profesora sa domaćih i inostranih univerziteta.

UDK: 342.7(497.11)''18''
UDK: 342.4(497.11)''1835''

Predato: 13.04.2022.
Prihvaćeno: 15.9.2022.
Pregledni naučni članak

Ljubica Todorović¹
master pravnik

LJUDSKA PRAVA I SLOBODE U SRETENJSKOM USTAVU

Apstrakt

Ljudska prava i slobode su uvek nezabilazan činilac prilikom proučavanja bilo kojeg ustava. Iako materija ljudskih prava počinje da se razvija tek nakon II svetskog rata, Sretenjski ustav je uredio ovu materiju. Sretenjski ustav, kao prvi srpski ustav, veoma je značajan upravo zbog XI glave koja je nosi naziv Opštenarodna prava Srbina. U okviru te glave, mogu se uočiti univerzalna ljudska prava i slobode, kao i prava, ali i dužnosti srpskih građana. Iako pionir, Sretenjski ustav je postavio dobar okvir za dalju institucionalizaciju ljudskih prava i sloboda. Mnogi potonji ustavi, neće urediti materiju ljudskih prava na ovakav način. Rad treba da pokaže koja su osnova ljudska prava i slobode našla mesto u Sretenjskom ustavu.

Ključne reči: ljudska prava i slobode, Sretenjski ustav, Opštenarodna prava Srbina

¹ ljubica329@gmail.com

UVOD

Ljudska prava i slobode danas predstavljaju nezaobilazan deo svakog modernog ustava. Ona izražavaju ideju da svakom čoveku, prava pripadaju prirodno bez obzira na status, državljanstvo ili pravnu jurisdikciju određene zemlje.

Ljudska prava i slobode se razvijaju naročito posle Drugog svetskog rata kada je Generalna skupština Ujedinjenih Nacija usvojila Univerzalnu deklaraciju o pravima čoveka 1948. godine. U njenoj preambuli stoji: „*Priznanje urođenog dostojanstva i jednakih i neotuđivih prava svih ljudskih bića je osnov slobode, pravde i mira u svetu*” (Preambula Univerzalne deklaracije o pravima čoveka).

Sretenjski ustav donet 1835. godine, sadrži posebnu glavu koja nosi naziv *Opštenarodna prava Srbina*. Dakle, mnogo pre međunarodnih izvora ljudskih prava, Sretenjski ustav je regulisao ovu materiju. Važnost ove teme leži u činjenici da je prosečan građanin, makar formalno, imao zagarantovana određena prava u odnosu na državnu vlast. Takođe, mnogi ustavi svetskih carstava, koja su bila brojnija, nisu imale ovakve odredbe u svojim ustavima što dalje znači da je Sretenjski ustav pionir u svojim demokratskim idejama.

Ljudska prava i slobode u Sretenjskom ustavu mogla bi se podeliti na: univerzalna ljudska prava (ona koja su dostupna svima), prava koja se garantuju samo građanima Srbije, kao i dužnosti građana Srbije.

1. Donošenje Sretenjskog ustava

Ustav Knjažestva Srbije iz 1835. godine, poznatiji pod imenom Sretenjski ustav, donet je na Sretenje 2. februara 1835. godine (po novom kalendaru 15. februar). Međutim, celokupni postupak njegovog donošenja imao je dublju istoriju.

Miloš Obrenović rođen je 18. marta 1780. godine, u selu Gornja Dobrinja kod Požege. U početku nosio je prezime Teodorović, koje je bilo po njegovom ocu. Ne postoji tačan podatak kada je počeo da se potpisuje kao Obrenović, ali je to prezime uzeo po imenu prvog supruga svoje majke, najverovatnije zbog svog starijeg polubrata Milana Obrenovića, koji je bio istaknuti vojvoda. Nakon Milanove smrti 1810. godine, Miloš je počeo sve češće da se koristi njegovim prezimenom.

Miloš Obrenović započeo je svoje uspinjanje na vlasti kao vođa Drugog srpskog ustanka. Formiranje i jačanje vlasti u državi, Milošu je krenulo neposredno nakon završetka Drugog srpskog ustanka i sporazuma sa Marašli Ali-pašom. Uz podršku vezira, Milošu je pošlo za rukom da se uzdigne od ostalih starešina kao „vrhovni knez“ i uspeo da preuzme svu vlast. Nezadovoljstvo Miloševom vladavinom su se vrlo rano ispoljile i to kroz razne bune, koje su bile i narodne i starešinske, jer su u njima nezadovoljne starešine predvodile nezadovoljan narod. Naime, Milošev apsolutizam nije omogućavao starešinama učešće u vlasti, a narod je prvenstveno bio revoltiran strogošću Miloševih činovnika, surovošću i bezakonjem i ograničenom slobodom trgovine i razmene dobara. U zemlji nisu imali pravnu sigurnost, ni ličnu ni imovinsku (Bogdanović, 2023).

Nezadovoljstvo Miloševe vladavine možda se najbolje odslikava u pismu koje je Vuk Karadžić napisao knezu. Vuk je pismo poslao iz Zemuna jer su se samo tako mogle Milošu saopštavati negativne vesti.

„Vaša svetlosti, Premilostivi gospodaru! Istina je ono što su naši stari kazali da niko ne može celom svetu kolača namesiti; ali s današnjim vladanjem Vaše Svetlosti gotovo bi se u skupu moglo reći, da niko tamo nije zadovoljan; kad bi se to pak stalo dalje razgranjavati i razdeljivati, onda bi se našlo da su najnezadovoljniji oni činovnici koji su najbliže i najčešće oko vaše svetlosti i najzadovoljniji oni ljudi koje vaša svetlost ne poznaje nikako. Svi uzroci ovoga nezadovoljstva gotovo bi se mogli u dva glavna reda razdeliti. Ili su ljudi nezadovoljni zato što

ne samo što ne mogu prema svome mogućstvu po svojoj volji živeti, nego što niko nije siguran ni sa svojim životom, ni s poštenjem (češću), niti je gospodar od svoga bogodanoga i s pravdom i s trudom stečenoga imanja; ili zato što se za opću polzu ne stara i ne radi onako kao što bi (po njihovom mnjenju) trebalo i moguće bilo. Opet na kratko da kažem: s vladanjem vaše svetlosti niko tamo nije zadovoljan, ama baš niko, osim vaša dva sina, a i oni da su malo stariji, može biti da bi bili nezadovoljni, kao makar ko drugi; i što se god ko čini zadovoljnijim i češće viče: „Da bog živi gospodara ! Uzdravlju vašemu gospodaru!“ On je nezadovoljniji, pa se samo pretvara da bi nezadovoljstvo svoje pokrio. Najpre ću da kažem, kao za pravilo, po kome će mi se o svemu ostalom suditi moći, da je za svakoga vladaoca prava polza samo ono, što je polezno i za njegov narod; a što je god njegovome narodu na štetu, ono ni njemu nikako ne može biti na pravu polzu. Valjalo bi dati narodu pravicu, ili, kao što se danas u Evropi obično govori, konstituciju. Ja ovde ne mislim konstituciju francusku, ili englesku, ili novu grčku; nego, od prilike, da se odredi način praviteljstva i praviteljstvo da se postavi... da se svakom čoveku osigura život, imanje i čest, da svak svoj posao koji nikog nije na štetu, može raditi po svojoj volji i po svojoj volji živeti; da svaki čovek zna, šta mu valja činiti, da se ne boji niti vas, niti ikoga drugoga; da niko nikoga ne može na silu naterati da ga služi; da se tvrdo zna koji je činovnik stariji, koji li je mlađi; da se bez pravog uzroka i bez suda ne može činovnik ni iz službe isterati, niti na trag u manji čin povratiti; da se niko ne može naterati da se protiv svoje volje primi kake službe i da svaki činovnik, kad mu bude volja, može službu ostaviti. Ja mislim: teško onome vladaocu, koji za to drži momke i soldate i gardu, da ga čuvaju od njegova naroda! Vladaocu treba da je najveća obrana u njegovoj zemlji narodna ljubav, zadovoljnost s njegovim vladanjem i uverenje da mu (tj. narodu) po smrti njegovoj samo gore može biti, a bolje nikako da ne može. Danas u Srbiji praviteljstva, u pravome smislu ove reči, nema nikakvoga, nego ste celo praviteljstvo vi sami: kad ste vi u Kragujevcu, i

praviteljstvo je u Kragujevcu; kad ste vi u Požarevcu, i ono je u Požarevcu; kad ste vi u Topčideru, i ono je u Topčideru; kad ste vi na putu, i ono je na putu; a da vi sutra, sačuvaj bože, umrete (koje jednom mora biti), umrlo bi i praviteljstvo, pa onda, ko bi bio jači, onaj i stariji. Kad bi se u Srbiji praviteljstvo postavilo, onda bi Srbija dobila pristojno i nužno poverenje i kod država i kod privatni ljudi, jer bi praviteljstvo najpre dobro razmislilo šta će obreći ili učiniti, a kad bi što obreklo ili učinilo, onoga bi se tvrdo držalo, po onoj narodnoj pripovesti „carska se ne poriče“ Najmudriji vladalac, koji je makar sve vreme svoje mladosti proveo učeći se vladati, opet ne može, kao što treba, sam državom upravljati, jedino zato, što je za jednog čoveka teško i jednoga malog sela svim poslovima upravljati kao što treba, a kamo li čitavom zemljom i narodom; drugo, što „četiri oka bolje vide nego dva!; a treće, što je najmudriji i najučeniји vladalac opet čovek, podložan svim strastima i slabostima ljudskim, pa bi mogao u ljutini ili u kakoj drugoj ovakoj strasti kome krivo učiniti. Valjalo bi urediti škole. Po mome mnjeniju Srbija danas nema ni u čemu veći nedostatak, ni veću nuždu i potrebu, nego u ljudima sposobnim za narodne službe” (Randelović & Krstić-Todorović, 2009, 90-92).

Donekle je i knez Miloš bio svestan potrebe promene načina vladanja. Nekoliko nacрта ustavnih akata je bilo izrađeno u tom periodu čiji su autori bili učeni Srbi prečani ili stranci. Jedan od njih nosio je naziv *Plan konstitucije srpske* koji je dao osnovne odredbe budućeg ustrojstva države, kao i akt koji je nosio naziv *Ustav*. Verovatno je da se Miloš obraćao i stranim diplomatama. Jedan sačuvan nacrt napisao je francuski diplomata Boa l' Kont čiji je uticaj prisutan i u Sretenjskom ustavu (Bartulović & Randelović, 2012, 37).

Nezadovoljstvo starešina o kojem je Vuku pričao o svom pismu našlo je svoj izraz u Miletinoj buni 1834. godine koja je ubrzala donošenje Sretenjskog ustava. Ova buna počela je i okončala se bez krvi. Naime, Miloš se izmirio sa starešinama rekaviši da „ni jednog od vođa

bune neće glava zaboleti”. S druge strane, starešine su izjavile „da ostaju knezu verni i poslušni i privrženi i pravi sinovi”. Smatrajući da bi buna mogla da se proširi, knez Miloš je u pismu koje je poslao kragujevačkom okružnom sudu objavio da će se glavna rasprava držati upravo u Kragujevcu gde će se i voditi opsežna rasprava o svemu. (Bartulović & Ranđelović, 2012, a)

Nov ustav donet je na Sretenje u Kragujevcu, na narodnoj skupštini kojoj je prisustvovalo oko 4.000 lica, i to je bila najveća narodna skupština iz vremena kneza Miloša. Tvorac ustava bio je Dimitrije Davidović. Pored narodnih poslanika, skupštini je prisustvovalo i oko 10.000 građanina, a zasedanje je trajalo tri dana na kneževoj livadi. Prvog dana je održana beseda, doduše istoričari nisu sigurni ko je održao besedu, da li je knez Miloš ili Davidović, i njome su izložene tri najznačajnije tačke:

1. Razlog sazivanja Narodne skupštine – odnosno donošenje srpskog ustava;
2. Uspostavljanje Državnog saveta u sklopu koga će biti šest ministara (početelja), kao najviši organi vlasti pored kneza;
3. propisivanje i „pregledanje“ knjige građanskih i krivičnih zakona. (Tišma, 2021)

2. Struktura Sretenjskog ustava

Ustav se sastojao od 142 člana koji su bili raspoređeni u četrnaest glava. Za razliku od prethodnih pravnih akata, Sretenjski ustav imao je utvrđenu sistematiku: *Dostojinstvo i prostor Srbije, Boja i grb Srbije, Vlasti serbske, O zakonodavstvu i o načinu kako ga valja voditi voobšte, O knjazu srbskom, O državnom Sovjetu, Vlast sudejska, O narodnoj skupštini, O crkvi, O finansiji (aznadarstvu), Obštenarodna prava Srbina, Promjene i dodaci k ustavu knjažestva Srbije, Zaključenje*.

Prva glava nosi naziv *Dostojinstvo i prostor Srbije* i sadrži

svega dva člana. U prvom članu Sretenjskog ustava Srbija je jedinstveno i nezavisno knjažestvo priznato od strane Sultana Mahmuda II i Imperatora Nikolaja I. U drugom članu, shodno nazivu glavu, Srbije je administrativno podeljena na okruge, a ovi na srezove i opštine.

Druga glava naslovljena je *Boja i grb Srbije*. U ovoj glavi regulisana je boja Srbije kao „otvoreno-crvena, bjela i čelikasto-ugasita”. Ovim ustavom „oživljen” je istorijski grb Srbije. Krst je na crvenom polju, a među krakovima krsta po jedno ognjilo okrenuto ka krstu. Grb je uokviren zelenim grančicama, s jedne strane maslinovom, a sa druge hrastovom grančicom. Slično rešenje postojalo je u francuskoj heraldici.

Treća glava reguliše *Vlasti Serbske*. Sretenjski ustav proklamuje podelu vlasti na zakonodavnu, zakonodavnoizvršnu i sudsku vlast. Zakonodavnu vlast vrše knez i sovjet, koji je u ovom ustavu nazvan Državni Sovjet. Dakle, osim što u prvoj glavi propisuje da je Kneževina Srbija nezavisna i stavlja u isti položaj sizerena i protektora, Ustav naziva Sovjet državnim čime ističe ovaj atribut još uvek zavisne kneževine. Državni Sovjet je sastavljen iz šest popečiteljstva: pravosuđe, unutrašnji poslovi, finansije, spoljašnji poslovi, vojska i prvosveštenstvo i iz neodređenog broja samih članova državnih sovjetnika, predsednika i sekretara.

O zakonodavstvu i o načinu, kako ga valja voditi voobšte je naziv četvrte glave. Zakonodavstvo sačinjavaju zakoni i uredbe koje mogu biti opšte ili se mogu odnositi na pojedine kategorije stanovništva. Sretenjski ustav zabranjuje retroaktivnu primenu zakona. Narodna skupština se sastoji iz „sto najodabraniji, najrazumniji i narodno povjerenije najvećma zaslužujući deputati”. Svi zakoni i uredbe se objavljuju preko Državnog Sovjeta pod imenom Kneza. Kada je reč o samom zakonodavnom postupku, Ustav je predvideo sledeća rešenja: zakone predlažu pojedini popečitelji, zatim Sovjet razmatra dobijene predloge i podnosi si ih Knezu na odobrenje. Knez ima rok od 20 dana da odluči o predlogu Sovjeta, a ukoliko je to potrebno, može sazvati sednicu

državnog Sovjeta radi potrebnih objašnjenja. Knez ima ograničeno pravo veta, jer može dva puta vratiti predlog, ali ako mu i treći put bude podnet predlog uz nove i iscrpne dokaze, Knez mora ga mora potvrditi.

Peta glava je posvećena Knezu i nosi naziv *O Knjazu Srbskom*. Po slovu Ustava, na čelu države se nalazi Knez. Knez izdaje zakone i uredbe i izvršava ih posredstvom nadležnih ministarstva. Takođe, Knez imenuje sve činovnike i uopšte sve državne funkcionere. Osim ovih ovlašćenja, Knez ima pravo pomilovanja i amnestije. Takođe, ima pravo davanja odličja i nagrada. Analognu pravu pojedinog popečitelja da predlaže zakone i Knez ima to pravo.

O Državnom Sovjetu je naziv šeste glava. Sretenjski ustav propisuje da je Državni Sovjet najviša vlast u Srbiji pored Knjaza. Državni Sovjet je „čuvar” Ustava, te tako pazi na poštovanje njegovih odredbi. Takođe, njegova dužnost je da „rukovodi zakonodavstvo u svoj opštirnosti, i čuva, da se ni jedna struka narodnji djela ne vodi bez zakoni uredba, da tim načinom zakon vlada svim narodom srpskim.” U njegovoj nadležnosti je i davanje mišljenja o svim predlozima koje bi mu uputio Knjaz. Popečitelji razmatraju i predlažu Državnom Sovjetu zakone i uredbe.

Sudskoj vlasti je posvećena sedma glava. Sudska vlast se sprovodi u ime Knjaza. Sretenjski ustav je propisao da će, po donošenju posebnog zakona, sudstvo biti trostepeno. Sudska vlast je podeljena između okružnih sudova, Velikog suda, kao apelacije u drugom stepenu, a kao poslednja instanca je predviđen Državni Sovjet, tačnije posebno odeljenje koje će suditi u poslednjem stepenu. Ustav je propisao da će se kako krivičnopravne, tako i građanskopravne stvari rešavati po jedinstvenom zakoniku koje će biti izdat u najbržem roku i poslat sudovima. Ustav je propisao načelo zakonitosti koje podrazumeva da sudija u izricanju presude ne zavisi ni od koga, već svoje odluke donosi na osnovu zakona kao i da ne može izricati kazne koje nema u zakonu. Takođe, Ustav je propisao da se „niko ne može oteti od prirodnog svog

suda i odvući drugomu”

Osma glava nosi naziv *O narodnoj skupštini*. Skupština se sastoji iz sto „najodabraniji, najrazumnijim najpošteniji i povjerenije narodno u najvećem stepenu zaslužujući deputati iz sviju okruženja i knjažestva Srbije.” Način njihovog izbora propisaće poseban zakon. Skupština se sastaje jedanput godišnje knezovim ukazom. U slučaju potrebe, moguće je sazivanje skupštine više puta u toku godine. Na isti način, odnosno kneževim ukazom se raspušta skupština. Sretenjski ustav propisuje da se nikakav porez ne može raspisati bez odobrenja narodne skupštine. Porez se određuje za svaku godinu.

Deveta glava je posvećena crkvi. U istočnoj pravoslavnoj crkvi postoji jedan mitropolit srpski, a broj arhijereja zavisi od potrebe. Sretenjski ustav posredno propisuje sekularnu državu, jer unutrašnje ustrojstvo crkve zavisi od nje same, tačnije u nadležnosti je mitropolita. Ovaj ustav je toliko ispred svog vremena, da propisuje da sve veroispovesti imaju pravo da vrše bogoslužnja slobodno, prema pravilima svoje vere.

O finansiji (aznadarstvu) je naziv desete glave. Srpska finansija se, po slovu Ustava, stara o svim prihodima i rashodima Kneževine Srbije. Porez ne sme da se raspisuje, osim dva puta godišnje, od Đurđevdana do Mitrovdana i od Mitrovdana do Đurđevdana. Finansija ne sme da donese zakon o povećanju danka bez odobrenja narodne skupštine.

Glava koja je vredna divljenja, s jedne strane, a koja je bila razlog ukidanja Sretenjskog ustava, sa druge strane, nosi naziv *Opštenarodna prava Srbina*. Veličanstvenog ovog ustava, osim drugih demokratskih odredbi i načela koje se nalaze u njemu, upotpunjuje svojevrstan katalog ljudskih prava i sloboda.

Pravima činovnika je posvećena dvanaesta glava Ustava. U prvom članu koji se odnosi na činovnike, Sretenjski ustav propisuje odgovornost činovnika za poslove izvršavane za vreme službe.

Činovnici koji su imenovani od strane Kneza su po slovu Ustava doživotni dokle god imaju radnu sposobnost. Premeštanje je dozvoljeno, ali samo u isto zvanje. Takođe, postoji mogućnost sticanja višeg zvanja, ali je postavljanje na nižu poziciju ili otpuštanje moguće samo uz dokazanu krivicu i sudsku odluku. U ostalim članovima je regulisana mogućnost suspenzije činovnika kao i moguće situacije koje se javljaju u vezi sa upražnjenim radnim mestom.

Trinaesta glava nosi naziv *Promjene i dodatci k Ustavu Knjaževstva Srbije*. Ovaj postupak se sprovodi tako što Knez i Državni Sovjet sazivaju Narodnu Skupštinu i podnose neku vrstu dokaza kako bi se pokazalo da je promena, dodatak ili brisanje određenih članova neophodno. Nakon toga sva tri organa zajedno preduzimaju neku od gore navedenih radnji. Kvorum za saziv skupštine je tri četvrtine deputata, a za odlučivanje dve trećine.

Poslednja, četrnaesta glava nosi naziv *Zaključenje*. Ona propisuje da Ustav od 142 člana stupa na snagu danom donošenja. To dalje znači da Sretenjski ustav nije propisao *vacatio legis* koji je neophodan za upoznavanje naroda sa sadržinom ustava. Ovakvo rešenje je logično, s obzirom da je okupljeni narod na livadi i na taj način imao mogućnost saznavanja sadržine samog ustava.

3. Ljudska prava i slobode u Sretenjskom ustavu

Svojevrsan katalog ljudskih prava je svoje mesto našao u Glavi XI *Opštenarodna prava Srbina* i u članovima 108-131. Imajući na umu vreme kada je Ustav donet, on je pionir u regulisanju ove materije. Takođe, mnoga velika carstva nisu imale u svojim ustavnim ili drugim aktima materiju slične sadržine.

Ljudska prava i slobode su smeštene u Sretenjski ustav nakon odredbi o državnoj vlasti. Danas je uobičajeno da se ova materija reguliše na početku, odmah iza uvoda ustava, kako bi se pokazalo da

država postoji zbog ljudi, a ne ljudi zbog države. Međutim, ako se ima u vidu da mnogi ustavi nisu ni regulisali ovu materiju, onda Sretenjskom ustavu ne može da se zameri ovakva ustavna sistematika.

Ljudska prava i slobode u ovom ustavu bi se mogla podeliti na prava koja pripadaju samo građanima Srbije (građanska prava) i prava koja pripadaju svim ljudima (ljudska prava). Kod ovih drugih bi mogla da se uoče osnovna načela sudskog postupka. Takođe, ova glava propisuje i građanske dužnosti.

Prva tri člana u ovoj glavi se odnose na srpsko državljanstvo. Stipulisani su načini i uslovi za sticanje istog. Srpsko građanstvo ima:

- svako dete koje je rođeno u Srbiji, kao i izvan Srbije ukoliko njegovi roditelji imaju srpsko državljanstvo,

- svako ko se za vreme objavljivanja ovog ustava nalazi u službi i to kako Srbiji, tako i van nje. Ovo važi i za pripadnike srpske crkve,

- svako koje ima prebivalište u Srbiji poslednjih deset godina ili ima nepokretnu imovinu u Srbiji.

Sretenjski ustav je predvideo određene kategorije koje mogu dobiti srpsko državljanstvo pod određenim uslovima. Pri tom razlikuje dve kategorije stranaca: trgovce, fabrikante, zanatlije, vršioce božije službe i zaslužne strance. Prva kategorija subjekata može dobiti srpsko državljanstvo ukoliko budu nastanjeni u Srbiji sedam godina i „čestno se uzvladaju” ili ukoliko im Knez da određeno zvanje. Zaslužni stranci stiču srpsko državljanstvo kada u pismo od Kneza da su prirođeni Srbi. Ustav predviđa da će pravo srpskog državljanstva biti definisano posebnim zakonom.

U narednim članovima data su univerzallna ljudska prava, odnosno ona koja uživaju sva lica bez razlike u državljanstvu. Ona se odnose na neka osnovna načela krivičnog postupka i krivičnog prava uopšte.

Prva se odnosi na vođenje postupaka i izvršavanje krivičnih sankcija.

„Niko u Srbiji se može se ni goniti ni zatvoriti, razvje po propisu zakona, i od zakone i prirodne vlasti”

Sledeća se odnosi na čuvenu latinsku sentencu: *Nulla crimen, nulla poena sine lege.*

„Niko u Srbiji ne može kažnjen biti, već po zakonu i presudi nadležnoga suda”

Habeas corpus act, čuveni engleski pravni spomenik koji je donet 1679. godine i garantuje licu zaštiitu protiv policijskih vlasti, takođe je našao mesto u Ustavu. Sretenjski ustav je predvideo rok od tri dana u kome lice mora da bude obavešteno o krivici i dovedeno sudiji.

„Niko u Srbiji da ne stoji više od tri dana u zatvoru, a da mu se ne javi krivica, za koju je zatvoren, i da se ne uzme na ispit.”

Ne bis in idem je stipulisan u članu 115. Lice kome se već jednom sudilo za određeno krivično delo, pa je sudskom odlukom osuđen ili je odlučeno da nije kriv, njemu se ne može dva puta suditi za isto krivično delo.

„Komu se jedan put već sudio za kakvu krivicu, pak je po presudi sudejskoj kaznjen i otpušten, ili nađen, da nije kriv, onomu ne može se po drugi put suditi za istu krivicu. “

Srbija je još od vremena Dušanovog zakona imala pravne propise koji su svakom robu garantovali slobodu na njenoj teritoriji. Sretenjski ustav oživljava tu ideju i propisuje da rob onog časa kada stupi na srpsku teritoriju postoje slobodan bez obzira da li ga je neko doveo u Srbiju ili je pobegao. Srbi imaju mogućnost samo da kupuje robove ne i da ih prodaju.

Prava koju dostupna samo građanima Srbije odnose na jednakost pred zakonom, jednake mogućnosti zaposlenja za istu sposobnost, način življenja, garantovana je neprikosnovenost svojine, eksproprijacija, sloboda kretanja i nastanjivanja.

Načelo jednakosti građana pred zakonom znači da su svi građani jednaki pred zakonom. Takođe, ovo načelo znači i princip jednakosti

stranaka u postupku.

Jednakost pri zaposlenju za istu radnu sposobnost odnosi se na pravo svakog građanina da pristupi svim radnim mestima za koje je sposoban i „dostojan k njima”. Takođe, garantovana je jednakost srpskih građana i stranaca u istim stvarima.

Pravo načina življenja označava mogućnost svakog građanina da bira način življenja, uz uslov da nije na „obšćenarodnu štetu”

Svojina je neprikosnovenena. Sretenjski ustav garantuje neprikosnovenost svojine proglašavajući onog, ko nekoga u potpunosti ili delimično uznemirava u vršenju prava svojine ili ga potpuno ili delimično lišava tog prava, za „narušitelja obštenarodne bezbjednosti, bio on ko mu drago i od kuda mu drago.” Takođe, pojedinac može svojom imovinom slobodno raspolagati što znači da je može i prodati. U ovom poslednjem slučaju mora da obavesti javnu vlast opštine ili okruga i pred tim istim organom je i prodati.

Ustav je regulisao i opšta dobra navodeći da se to odnosi na „seoske šume i gore dosadašnji alija” i da svi imaju pravo da ih koriste. Istovremeno se zabranjuje pravosudnim organima, starešinama, činovnicima, trgovcima, seljanima ili bilo kom drugom Srbinu da zabranjuje stanovnicima drugih sela i okruga da ih koriste.

Jedno od ograničenja pravo svojine postoji kod eksproprijacije. Sretenjski ustav propisuje da ukoliko bi pravosudni organi procenili da je nepokretnost neophodna za opšte dobro, oni imaju pravo da ga upotrebe, ali uz odgovorajući protivnakuću čiju visinu bi procenili veštaci. Na osnovu rečenične konstrukcije koju je upotrebio zakonodavac, moglo bi se zaključiti da se ovde ne radi o potpunoj eksproprijaciji u smislu kupovine zemlje čime država postaje vlasnik, već se radi samo u upotrebi. Međutim, postoji mogućnost da je zakonodavac ovu rečeničnu konstrukciju iskoristio laički i da se zapravo radi o potpunoj ekspropirjaciji.

Sloboda kretanja je stipulisana u Ustavu. Svakom Srbinu

garantuje se sloboda kretanja sa pokretnim stvarima, kako u druge predele turskog carstva, tako i u druge inostrane zemlje uz odgovarajuću dokumentaciju.

Načelo višestepenosti izraženo je kao pravo pristupa višoj sudskoj vlasti. Sretenjski ustav je odredio zvaničan jezik. Sva sudska prepiska kao i prepiska ostalih vlasti se obavlja na srpskom jeziku.

Sretenjski ustav je propisao da se nagrade zaslužnim građanima isplaćuju iz narodnog budžeta, a ne iz opštine ili sa teritorije odakle je to lice. Navodi se i da opštine imaju pravo da podnesu zahtev kojim bi se o narodnom trošku platile „blagodjetelna zavedenija za sirote, škole, bolnice i kontumace.”

Ustav je propisao i određene građanske dužnosti koje se odnose na plaćanje poreza, vršenje vojne službe i naknade za vršenje poslova za opštenarodnu korist.

Dužnost plaćanja poreza označena je dužnoću svakog građanina da plaća umeren porez i ni jedno lice ne može da bude oslobođeno ove dužnosti. Takođe, svaki građanin dužan je da se odazove na poziv opštine za pomoć koja se odnosi na građenje mostova i sređivanje puteva.

Vršenje vojne službe je propisano kao građanska dužnost. Svaki Srbin dužan je da se odazove na poziv za vršenje vojne službe u slučaju odbrane zemlje kako u reguliarnu tako i u upisnu vojsku. Prva je uvek, a druga u posebnim okolnosti na narodnom trošku.

Sretenjski ustav propisuje da ni jedan građanin nije dužan da radi ni za činovnika niti da učestvuje u zidanju građevina koje su neophodne za opštenarodno dobro. Ovo je moguće jedino uz odgovarajuću nadoknadu.

Ustav propisuje i zabranu stupanja u službe stranih zemalja i primanje plate i odličja bez dopuštenja Kneza.

4. Ukidanje Sretenjskog ustava

Sretenjski ustav je suspendovan već u martu 1835. godine. Donošenje ovog Ustava nije bilo u suprotnosti sa Hatišerifom iz 1830. godine. Član 5. Hatišerifa glasi:

„Vlasti moje visoke Porte neće se mešati ni u unutrašnja dela, ni u sudejska rešenija zemlje isti, ni šta više zahtevati ni aspre edne, krome danka, koi će se, kao što je rečeno, utvrditi opredelitelno za u napredak.”
(Randelović & Krstić- Todorović, 2009, 85)

Međutim, Ustav, u članu 1. navodi da je Srbija je jedinstveno i nezavisno knjažestvo priznato od strane Sultana Mahmuda II i Imperatora Nikolaja I. Na ovaj način se ističe unutrašnja nezavisnost priznata od strane dva cara. Takođe, stavljanjem u isti rang sizerena i protektora zapostavljen je vazalni položaj Srbije. Hatišerif iz 1830. godine je ozvaničio postojanje Saveta, koji se u Sretenjskom ustavu naziva Državni savet čime se još više ističe državnost Srbije. I možda najvažnije, *Opštenarodna prava Srbina* i ideje koje je sadržala ta glava, a koje su bile nespojive sa načinom vladanja velikih sila.

Rusija, Turska i Austrija nisu bile u saglasnosti sa idejama koje nosio ovaj ustav. Otpor ovih sila prema ustavu nije imao svoj razlog u postupcima Srbije koji su nosili odlike faktičke suverenosti. Najveći problem predstavljale su ideje koje je nosio Sretenjski ustav, a koje su bile nespojive sa načelima na kojima su počivala ova carstva.

Protiv Ustava bila je naročito Rusija. Butenjev, ruski poslanik u Carigradu, proglasio je ustav za „francusko-švajcarsku konstituciju”. Rusija je čak poslala i barona Rikmana kako bi knezu Milošu predočio nužnost ukidanja ustava. Austrijski internuncije u Carigradu, predstavio je ovaj Ustav kao jednu od zabluda devetnaestog veka. (Bartulović & Randelović, 2012, 40)

Knez Miloš je želeo da donošenje Sretenjskog stava prikaže u drugačijem svetlu. Međutim, Porta je bila dobro obaveštena šta se

dešavalo u Srbiji. Miloš je čak i otputovao u Carigrad gde je ličnim kontaktima i bogatim poklonima pokušavao da opravda sebe za dešavanja koja su se zbilila oko ustava.

Tako je ovaj Ustav samo naizgled otišao u zaborav. Istorija države i prava i uopšteno ustavna istorija proučavaju ovaj ustav upravo zbog važnosti ideja koje je on nosio sa sobom.

ZAKLJUČAK

Sretenjski ustav smatra se prvim srpskim ustavom. Međutim, postoje i drugačija shvatanja. Pojedini autori navode da, u strogo pravnoteorijskom smislu, Sretenjski ustav ne bio mogao da se posmatra kao takav, jer Srbija kao Turski vazal pod ruskim pokroviteljstvom, nije mogla da ima ustavotvornu vlast. Drugi autori su mišljenja da Sretenjski ustav predstavlja svojevrsnu Srbijinu deklaraciju nezavisnosti. Bez obzira kojem se mišljenju prislonimo, Sretenjski ustav imao je i ima veliki značaj. On je pokazao snagu društvenih kretanja u Srbiji, odnos velikih sila prema dešavanjima u Srbiji, kao i smernice razvoja srpske državnosti.

Ljudska prava i slobode u Sretenjskom ustavu su od izuzetnog značaja. Njihov značaj možda najbolje potvrđuje činjenica da je ovaj ustav bio suspendovan upravo zbog glave *Opštenarodna prava Srbina*. Ova glava, osim što garantuje ljudska prava svim ljudima bez razlike, garantuje i posebna prava koja su predviđena samo za građane Srbije. Takođe, mera regulisanja ovih prava pokazuje i meru napretka određene države. Ako se ima u vidu da mnoga carstva poput turskog, ruskog i austrijskog nisu imale sličan katalog ljudskih prava, onda i ne iznenađuje njihovo insistiranje na suspenziji Sretenjskog ustava.

Koliko je Sretenjski ustav bio napredan u pogledu ljudskih prava i sloboda pokazuje i to da Turski ustav iz 1838. godine, koji je donet kao „kompenzacija” za suspendovanje Sretenjskog ustava, nije imao na

ovaj način, regulisanu ovu materiju.

Ako se vratimo na početnu „Priznanje urođenog dostojanstva i jednakih i neotuđivih prava svih ljudskih bića je osnov slobode, pravde i mira u svetu”, onda je Sretenjski ustav pionir u regulisanju ove materije i „rasad” iz koga su nastajale forme kakvim ih danas znamo.

LITERATURA

Ж. Бартуловић, Н. Ранђеловић, Основи уставне историје југословенских народа, Ниш, 2012

Н. Богдановић, Национални и међународни аспекти доношења, Пешчаник, Ниш, 2023.

Н. Ранђеловић, М. Тодоровић-Крстић, Одабрани извори из државноправне историје јужнословенских народа, Београд, 2009.

М. Тишма, *Правни транспланти и први српски устав из 1835.године*, Правни факултет Универзитета у Београду.

IZVORI

Ustav Knježevine Srbije iz 1835. godine

Univerzalna deklaracija o pravima čoveka

Ljubica Todorović
master of law

**HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN THE CONSTITUTION
OF SRETENJE**

Abstract

The Constitution of Sretenj is considered the first Serbian constitution. Human rights and freedoms in the Constitution of Sretenj are of exceptional importance. Their importance is perhaps best confirmed by the fact that this constitution was suspended precisely because of the head of the General Rights of Serbs. This chapter, in addition to guaranteeing human rights to all people without distinction, also guarantees special rights that are provided only for citizens of Serbia. Also, the measure of regulation of these rights shows the measure of progress of a particular country. If it is taken into account that many empires such as Turkish, Russian and Austrian did not have a similar catalog of human rights, then their insistence on the suspension of the Sretenji Constitution is not surprising. If we look at the Preamble of the Universal Declaration of Human Rights from 1948, "Recognition of the inherent dignity and equal and inalienable rights of all human beings is the basis of freedom, justice and peace in the world", then the Constitution of Sretenj is a pioneer in the regulation of this matter and "seedlings" from which the forms as we know them today were created.

Keywords: humans rights and freedom, Constitution of Sretenje.

UDK: 94(497.11)''1868/1878''

Predato: 13.04.2022.

Prihvaćeno: 15.9.2022.

Pregledni naučni članak

Filip Nikolić²
student osnovnih akademskih studija
Pravni fakultet Univerzitet u Nišu

PUT KA BERLINSKOM KONGRESU 1868 - 1878

Apstrakt

Posle ubistva Kneza Mihaila 29. maja 1868. izgledalo je, da je dinastija Obrenović ugašena. Međutim, tadašnji ministar vojske pukovnik Milivoje Petrović Blaznavac sazvaio je vojne komandante i pred postrojenim trupama, mimo ustava i odluke skupštine proglasio Milana Obrenovića, unuka Jevrema Obrenovića za srpskog kneza. Milan kao knez, a kasnije kralj znatno će proširiti teritoriju i unaprediti Srbiju. Za vreme njegove vladavine Srbija će steći svoju punu nezavisnost i biće međunarodno priznata.

Ključne reči: nezavisnost, „srpsko-turski ratovi, Berlinski kongres, Milan Obrenović, Jovan Ristić.

² fnikolic934@gmail.com

UVOD

Posle ubistva Kneza Mihaila 29. maja 1868. u Košutnjaku kod Topčidera, nastalo je pitanje nasleđa prestola, jer knez nije imao dece. Obrazovano je privremeno namesništvo kneževskog dostojanstva, koje je prema ustavnoj odredbi odredilo, da se sastane Velika narodna skupština radi izbora novog kneza. Privremeni namesnici kneževskog dostojanstva bili su: Jovan Marinović, predsednik državnog saveta, Rajko Lešjanin, ministar pravde i Đorđe Petrović, predsednik kasacionog suda. Privremeno namesništvo odredilo je da se Velika narodna skupština sastane 20. juna u Topčideru. Međutim, pre sastanka Velike narodne skupštine pitanje nasleđa bilo je formalno rešeno. Ministar vojni Blaznavac, oslanjajući se na vojnu silu i primivši zakletvu cele vojske za naslednika prestola proglasio je Milana Obrenovića, unuka gospodara Jevrema kome je tada bilo 14 godina i koji se nalazio i školovao u Parizu, kao štićenik kneza Mihaila. Skupština posle ovog nije mogla da glasa, već da se samo usaglasi i da potvrdi taj čin kao „volju naroda”.

1. Drugo namesništvo

Skupština je jedino iskoristila svoje pravo da izabere namesništvo, u koje su ušli: Milivoje Petrović Blaznavac, Jovan Ristić i Jovan Gavrilović. Za prvog namesnika dr Jovan Subotić kaže: „Taj za neprijatelja ne pita ko je, nego gde je”. Za Blaznavca se pričalo da je njegova majka pripadala Miloševom haremu i da je Miloš već bremenitu udao za dućandžiju u selu Blaznava. Time bi ispalo da je Blaznavac Milošev sin i sam Blaznavac je voleo da se u to veruje. Drugog namesnika Jovana Ristića, Slobodan Jovanović ceni zbog njegovih diplomatskih uspeha, ali se pominje i njegov nezgodni, arogatni, despotski karakter. (Jovanović:2005,3)

Balkanski savez iz 1866. godine u vreme namesničke vlade potpuno se raspao jer je iz saveza izašla Crna gora. Knez Nikola Petrović bio je ogorčen što kao Ruski kandidat nije seo na srpski presto, Grčka je istupila pod ultimatumom Visoke Porte. Takođe, iz saveza su izašli i Bugari vezujući sudbinu svog oslobođenja za Rusiju. Od kada su Bugari dobili nacionalnu crkvu (Bugarski egzark) 1870. počinje preokret u njihovom odnosu prema Srbiji. U arhivu Srbije u hartijama Miloslava Protića nalazimo zapis u kojem je 1872. godine ruski diplomata Stremoukov poručio Srbima: „Prošlo je ono vreme, kada je Grčka na vas pogledala, Bugarska pred vama klečala, Crna Gora u vašim rukama bila, na Bugare posle njihovog uspeha u crkvenom pitanju ne računajte, Bugari vas sada mrze i u vašem ratu sa Turskom bili bi na Turskoj strani”(Jovanović:1926,124)

Prvi akt novog namesništva bilo je spremanje ustava. Namesništvo je htelo da umiri opoziciju i da se Srbiji da mogućnost slobodnijeg zamaha. Novi ustav, koji je donet godinu dana posle kneževе smrti, objavljen je 29. juna 1869. koji je uveo prvu stalnu biranu skupštinu. Ovim ustavom bilo je predviđeno da će srpski presto, ako bi izumrela zakonita muška linija Obrenovića, nasledili potomci kneza Miloša po ženskoj liniji. Ruska vlada smatrala je da je to znatan učinak Austriji, pošto su ti potomci bili njeni državljani. Karađorđevići su bili isključeni (Ćorović:2011,626)

2. Punoletstvo kneza milana i kraj namesništva

Punoletstvo kneza Milana obeleženo je svečano u Narodnom pozorištu kada je u njegovu slavu izvedene apoteoza „Markova sablja”, drama Jovana Đorđevića, zatim se prvi put čula pesma *Bože Pravde*. Knez Milan obratio se narodu Proklamacijom o prezimanju vlasti, u kojoj je akcenat stavljen na unutrašnju politiku, dok se spoljna politika pominje u najopštijim crtama. Proklamacija počinje rečima: „*Stupivši u*

punoletstvo, koje je propisano za srpskog vladaoca, ja sam danas, po milosti Božijoj i volji naroda, preuzeo knjaževsku Vladu, shodno Carskim Hatišerifima i Narodnom Ustavu, kao nasledni Knjaz Srpski Milan M. Obrenović IV.” (Proklamacija Milana Obrenovića o preuzimanju kneževske vlasti, 10. 8. 1872, <http://politikin-zabavnik.rs/pz/content/beograd-koga-vise-nema>)

3. Hercegovački ustanak (Nevesinjska puška)

Ustanak u Hercegovini počeo je 1875. najpre u Nevesinju, pa je preko Trebinja zahvatio Bosnu. Pre samog ustanka austrijski generalitet pod predsedništvom samog cara imao je svoju sednicu, na kojoj je grof Andrašić, kao ministar inostranih poslova izneo ciljeve bečke politike. Austro-Ugarska je želela da dobije Bosnu i Hercegovinu, ali to nije mogla ni htela da postigne otvorenim ratom, da ne bi izazvala protiv sebe Rusiju, Tursku i srpske države. Umesto toga, ona je htela da deluje posrednim putem. Austro-Ugarska kod tamošnjeg naroda vešto raspiruje nezadovoljstvo turskom upravom i zulumima razuzdanih Bašibozluka. U proleće 1875. godine austrijski car Franja Josif dolazi u Dalmaciju i prima deputacije iz Bosne i Hercegovine (Ćorović:2011,632). Ustančke vođe se vraćaju i nastavljaju sa ustankom 1875. godine. Plan ustanika predviđao je oslobađanje Nesvesinjskog kraja, a zatim širenje ustanka na ostale delove Bosne.

Prvi značajniji uspeh ustanika bio je napad na Nevisinje 29. avgusta 1875. godine. Napad izvodi 700 Crnogoraca i 2700 ustanika. Za jedan dan borbi zauzet je čitav grad osim utvrđenog dela i zaplenjena je velika količina namirnica i oružja. Ovaj uspeh je pomogao u pregovorima sa portom. Štampa je uzbuđljivim izveštajima iz Bosne i Hercegovine patriotsko oduševljenje pretvorila u pravu ratnu psihozu. Građani su se okupljali po kafanama izražavajući simpatije za srpske ustanike. Prikupljala se pomoć u oružju i novcu, a formirale su se i

dobrovoljačke čete. U tako sudbonosnim trenucima Karađorđev unuk nije mogao mirno da sedi i da iz daljine posmatra borbe svoje braće. Nije mogao da ostane ravnodušan prema toj borbi za slobodu, on koji je uživao sve blagodeti slobode u Švajcarskoj, radovao se oslobođenju Italije i preveo delo Džona Stjuarta Mila „O slobodi”. Srpskom narodu se zato obratio: „*Iz osećanja dužnosti prema zemlji... Ja nikada ustuknuo ne bih da se borim i da ginem za zemlju kojoj sam dužan za sve što imam i za koju su vezani moji snovi za njenu sreću i bolju budućnost.*” (Babac:2019,49) Mlad, zdrav, snažan i hrabar oduševljen idejom slobode, on je mimo očeve volje, uzeo veći deo svoje imovine i otišao u Bosansku Krajinu, gde je četovao pod imenom Petar Mrkonjić. (Babac:2019,48)

Odlazak kneza Petra Karađorđevića među ustanike u Bosanskoj Krajini nije se svidela Beograskoj Vladi, a naročito knezu Milanu, koji se bojavao pretendenata Karađorđevića. Uspeši u bojevima koje je postigla četa Petra Mrkonjića zadavali su još veće brige knezu Milanu, naročito kada je dobio tačne izveštaje od Ranka Alimpića, svog pouzdanog čoveka, koji je imao zadatak da prati događaje u Bosni i Hercegovini (Milićević:2003,21).

4. Prvi srpsko-turski rat

Vest o ustanku zatekla je kneza Milana u Beču. Ministar grof Andrašić rekao je knezu, da je Hercegovački ustanak lokalni ustanak i da Srbija ne treba da se meša. To je knezu godilo, jer je i sam bio u veridbenom zanosu. Bez znanja i saglasnosti vlade zaprosio je Nataliju Keško, čiji je otac Petar bio ruski pukovnik, a majka iz Moldavske kneževske porodice Sturdza. Kada se knez vratio u Beograd, na Savskom pristaništu dočekala ga je jedna dobrovoljačka garda sa razvijenom zastavom kličući: „Živeo kralj srpski, u boj na Turke, daj nam rata.” Milan je 4. oktobra 1875 iznenada otišao u skupštinu, u

generalskoj uniformi, naredio je da poslanici glasaju ko je za rat, a ko protiv. Većina je glasala protiv. Ipak, pojava kneza Karađorđevića uznemiravala je kneza Milana, a vlada je pod pritiskom javnosti bila prinuđena da naredi opštu mobilizaciju narodne vojske i da je uputi na granice. To je bio vid podrške ustanku. Ali uspešne borbe ustanika dizale su tenzije u javnosti, pa je Srbija 20. juna 1876. godine objavila Turskoj rat za oslobođenje svoje braće i za svoju nezavisnost. Istoričar Robert Lafan smatra da je kneževo oklevanje i odlaganje uništilo svaku nadu uspeha. Srpska vojska nije uspela da pređe granice, morala je da brani svoje položaje od Turske sile, koja je njen napad dočekala spremna. Rusija nije ušla u rat, iako je to Srbima obećala, Ruski narod je zadivila hrabrost malene srbije i ona je tada bila na usnama mnogih Rusa. Srbiju su preplavili dobrovoljci iz Rusije.

Glavnu komandu nad celokupnom srpskom vojskom dobio je general Mihail Gligorijevič Čarnjajev. Na istorijskom Deligradu 30. juna knez Milan je pred vojskom u svečanoj objavi rata Turskoj pročitao vojnicima: *„Na nas je iz iz veoma dugačke proklamacije najviše podejstvovao onaj stav gde se objavljuje da Srbija stupa u rat u savezu sa bratskom nam Crnom Gorom. Dakle, od Kosova razdvojeni, evo nas opet da se pod jednom srpskom zastavom borimo za slobodu i ujedinjenje svega srpskog naroda na Balkanskom polostrvu. Nek je sa srećom da Bog da!”* (Ćorović:2011,637). Pošto je Aleksinac bio važno čvorište na putu turske vojske, u okolini je bilo i utvrđenje srpske vojske. Tih dana u bitkama oko Aleksinca iskazana je velika požrtvovanost srpskih vojnika koji su odbili nebrojene napade Turske vojske, gde su se isticali: pukovnik Komarov, pukovnik Protić, majori Popović i Glišić. Najznačajnija pobeda srpske vojske bila je bitka na Šumatovcu, koju je predvodio general Čarnjajev sa srpskom vojskom. Kao ruski dobrovoljac u Srbiji, ratovao je i pukovnik Rajeovski (prototip Vrnoskog u Tolstojevom romanu *Ana Karenjina*) koji je poginuo je u bici kod Adrovca. Ratovala je cela narodna vojska koja je bila oduševljena ratom,

ali malobrojna, rđavo snadbivena i slabo naoužana. Kada je general Čarnjajev prebacio kapetanu Stevi Velimiroviću da se sa svojom vojskom nije hrabro borio, on nije mogao preživiti tu uvredu, skočio je u Moravu i udavio se. Srpska vojska se pred nadmoćnijim neprijateljem morala povlačiti, Turci su zauzeli Zaječar, Knjaževac, Sokobanju, Aleksinac, Deligrad. Pad Đunisa označio je slom srpske vojske. (Ristić:1977,15)

Rusija je energično zatražila primirje za Srbiju, pripretivši da ako se rat još nastavi neće moći da gleda kako se pustoši Kneževina Srbija. Turska je odmah pristala na primirje. Crna Gora bila je u ratu bolje sreće. Kada je počeo rat, Crnogorci su zajedno sa ustanicima brzo prodrli do Nevesinja, ali su se odatle morali da povuku, kada je Muktar-paša krenuo protiv njih. Do odlučne pobeđe došlo je na Vučjem Dolu 16. jula. Knez Nikola je prikupio jaku vojsku od 24 bataljona i lično njom zapovedao (Ćorović:2011,639).

Velika narodna skupština sastala se u Narodnom pozorištu januara 1877. Knez Milan je odmah stavio na glasanje pitanje mira sa Turcima. Razume se, izglasan je mir, ali su mnogi poslanici uzalud tražili od predsednika skupštine reč. U pozorištu su bili policajci i žandarmi koji su ušli među poslanike i naređivali im da odmah izađu iz skupštine, a i osvetljenje u zgradi je bilo ugašeno. Uprkos sporazumu sa Rusijom, Turci su se svom žestinom sručili na nezaštićeni narod niškog i aleksinačkog kraja. U Carigradu je u to vreme izvršen novi prevrt, sama vlada sa Šeih-Ulislamom na čelu, zbacila je sultana Murata, koji je bio duševno bolestan i dovela na vlast Abdula Hamida. Rusija je, međutim, uzimala sve energičniji ton. Turska je na razne načine manevrisala da izbegne evropska posredovanja u njenoj unutrašnjoj politici. Jasno je bilo posle toga da će Rusija preduzeti izvesne korake.

Pre nego što bi ušla u rat protiv Turske, Rusija je gledala da se osigura od Austrije. Bečka vlada nije nikao pristajala na ruske predloge da se Bosni i Hercegovini da autonomija. Njeni zahtevi bili su jasni: ona

je tražila Bosnu i Hercegovinu za sebe. Nije dozvoljavala stvaranje jedne nove velike slovenske države na Balkanu, a najmanje srpske. Videlo se jasno da Austrija želi da iskoristi težak položaj Rusije. Rusija je morala popuštiti u ugovorima u Pešti i Beču, u januaru 1877. godine Rusija je priznala Austro-Ugarskoj pravo, kao cenu za njenu neutralnost, da izvrši okupaciju Bosne i Hercegovine.

5. Drugi srpsko-turski rat

Sklopivši tajni ugovor sa Austro-Ugarskom, Rusija je objavila Turskoj rat 12. aprila 1877. godine (Ćorović:2011,636). Rumunija se odmah pridružila Rusiji. Crna Gora, koja nije htela da sklopi mir pod istim uslovima kao Srbija, pod ruskim uticajem prekinula je veze sa Portom i nastavila rat 17. aprila. Pozvana je i Srbija u savezništvo, ali Srbija nije bila spremna za rat. Rusija je dugo apelovala da je Srbija vojno podrži u nastupanju njene vojske ka Sofiji, ali Srbija se pridružila tek kada je dobila pomoć za vojne nabavke. Odmah po objavi rata izbila je „Topolska buna”, kada su dva bataljona narodne vojske odbila da polože zakletvu i pođu u Drugi srpsko-turski rat. Istog dana su pobunjeni vojnici, sa vodnikom Milovanom Žižićem na čelu, pošli u Topolu očekujući širi pokret za svrgavanje Milana Obrenovića i dovođenja na vlast Petra Karađorđevića.

Knez Milan je u pobunjenim srezovima proglasio vandredno stanje i poslao iz Beograda stajaću vojsku, koja je već 29. novembra ugušila bunu i pohvatala pobunjenike. Želeći da uništi svog političkog protivnika i rasturi radikalski pokret, knez Milan je iskoristio Topolsku bunu da likvidira potpukovnika Jevrema Markovića, brata Svetozara Markovića. Zbog čega će kasnije nastati „Ilkin atentat” (Ćorović:2011,640).

Posle ruskih uspeha u Šipki i posle pada Plevne ušla je u rat ponovo i Srbija, 2. decembra. Njena vojska kretala se prema Nišu,

Vranju i Pirotu. Turska je rasula svoje snage na više strana, pa je srpska vojska ratujovala uspešno. Trijumfalno ulazi u Niš i nastavlja dolinom Južne Morave. Dva dana kasnije, u Niš je stigla srpska vrhovna komanda na čelu sa knezom Milanom. Posle zauzeća Sofije, Rusi više nisu tražili srpsku pomoć i saradnju, pa je srpska Vrhovna komanda odlučila da napad usmeri prema Kosovu. Ostvarivanje plana počelo je 19. januara, kada je Moravski korpus ponovo zauzeo Kuršumliju, ali je u borbama za Samokov zaustavljen i pretrpeo teške gubitke. Timočki korpus zauzeo je Bojnik i Lebane, krenuo ka Prištini u pomoć Moravskom korpusu, kada ih je dočekala vest o primirju koje su Rusi zaključili sa Turskom 31. januara u Jedrenu.

Šumadijski korpus je od 20. do 24. januara oslobodio celu Grdeličku klisuru i stigao blizu Vranja. Za odbranu Vranja Turci prikupili veliku vojsku. Žestoke borbe za Vranje vođenje su 30. januara, pa su Turci pod jakim pritiskom srpske vojske napustili Vranje 31. januara. Korpus je zatim krenuo ka Prištini, u Gnjilane je ušao 4. februara, kada je i do njih stigla vest o primirju. Kada je januara 1878. nastupilo primirje, Srbija je kao cenu svoga učešća tražila od Ruske vrhovne komande, prisajedinjenje srpskih istorijskih oblasti od Višegrada i Foče do Strume, Vidina i Soluna.

6. Sanstefanski mir

Primirje je skopljeno u San Stefanu, u blizini Carigrada 21. februara 1878. godine. Sanstefanski ugovor bio je veliko razočarenje za Srbe. Preliminarnim ugovorom sa Turskom u Svetom Stefanu kod Carigrada, Rusi su stvarali „Veliku Bugarsku” na očitu štetu Srbije. Gotovo čitav prizrenski i prištinski Sandžak trebalo je da pripadne Bugarima. Srpska Vlada saopštila je Rusima, da će braniti Niš i od njihove vojske. Zašto su Rusi tako postupili? Rusi su pravili „Veliku

Bugarsku” u nadi da će joj Bugarska biti večno zahvalna Balkanska gubernija.

Proširujući što više Bugarsku, ruske diplomate su verovala da rade u korist slovenske stvari i slovenske budućnosti. Austro-Ugarska je u dogovoru sa Rusijom, stavila ruku na zapadni Balkan. Proširenje Srbije značilo bi posredno proširenje austrijske sfere. Sanstefanski ugovor učinio je najmučniji utisak na Srbe kakav se nadao zamisliti i bio je utoliko teži, što je dolazilo od Rusije, od koje su se svi nadali (Ćorović:2011,643).

7. Berlinski kongres

Sanstefanski ugovor morao je biti revidiran. Protiv njega su naručito protestovale Engleska i Austrija, kojima podjednako nije išlo u račun jačanje Rusije i njenog uticaja na slovenske narode. Berlinski kongres je sazvan sa ciljem da koriguje Sanstefanski ugovor. Istoričar Vladimir Ćorović smatra da je tada opšta situacija u Evropi bila kao stvorena protiv srpskih interesa. Svi su bili protiv srpskih nacionalnih težnji. Milan je bio slepo veran Rusiji, a na Rusiju ga je upućivala i njegova žena Natalija, koja je bila upola Ruskinja. Nakon Sanstefanskog ugovora od Rusofila, Milan je postao Austrofil (Ćorović:2011,643).

Na Berlinskom kongresu Srbija, Crna Gora i Rumunija dobile su priznanje svoje nezavisnosti. Teritorijalno, Srbiji su pridružena četiri okruga: niški, toplički, vranjski i pirotski okrug, a Crna Gora je dobila Podgoricu, Nikšić, Kolašin i Bar sa njihovim područijem. Po predlogu Engleske, a po unapred stvorenom sporazumu, Austro-Ugarskoj je poveren mandat okupacije Bosne i Hercegovine i vojničko posedovanje. Glavna karakteristika javnog mišljenja u Srbiji, posle srpsko-turskog rata i Berlinskog kongresa, bilo je opšte razočarenje. Mada je dugi period ratovanja doneo izvezne uspehe, narod je i dalje bio pod utiskom poraza

na Đunisu i sa uverenjem da vojska nije opravdala nade koje su u nju polagane (Ćorović:2011,644).

Srbija je posle Berlinskog kongresa, a zahvaljujući Jovanu Ristiću uvećala svoju površinu za 50% tako je stvorena takozvana „Predkumanovska Srbija”. Odlukama Berlinskog kongresa, Srbija je bila obavezna da za tri godine izgradi železničku prugu od austrijske granice na Savi kod Beograda, do turske granice kod Vranja i Bugarske granice kod Pirota. Knez Milan je taj posao poverio Bantuovoj korporaciji „Generalna unija”. Bantu je imao svoju banku u Beču koja je sklopila kreditni aranžman sa Srbijom. Srbija je zarad podrške na kongresu prihvatila da potpiše „Tajnu konvenciju”. Konvencija je potpisana 28. juna 1881. godine (Ristić:1977,188).

ZAKLJUČAK

Rusi su, posle Sanstefanskog mira i Berlinskog kongresa, uspeli da realizuju ideju stvaranja nove bugarske države na osnovama bugarske egzarhijske crkve. U tome nisu vodili računa o srpskim interesima, niti su se obazirali na to što im je srpska vojska bila ratni saveznik protiv Turaka. Jedna od glavnih posledica zaključivanja mira između Rusije i Turske u San Stefanu (1878) jeste proklamovanje ideje Velike Bugarske koja se u velikom delu poklapala sa početnom idejom obrazovanja Bugarske egzarhijske crkve, a koja je bila veliko razočarenje za Srbe. Berlinski kongres doneo je nesumnjiv uspeh Austro-Ugarske monarhije. Njena politika odnela je pobedu, kakve se inače stiće vrlo velikim žrtvama. Pred srpske političare postavila su se krupna pitanja. Šta da se radi, da ne klone vera u narodu? Srbi su posebno bili razočarani mirom u San Stefanu. Jovan Jovanović Zmaj, koji je tako često davao izraza opštem mišljenju, pevao je ogorčeno posle berlinskih odluka na adresi Rusije:

„I svršeno je - maćijskom merom

I potpisano zlaćananim perom,
I proslavljeno gospodskim pirom
I srpska propast zove se mirom.
I crvak nema kome bi s vajko,
Hvala ti, hvala, srpska nemajko!” (Ćorović:2011, 643)

Glavni zadatak istraživanja bio je da predstavi tešku situaciju i probleme sa kojima se Srbija susrela na putu do svoje nezavisnosti. Ovaj rad teži da pokaže neiskreno prijateljstvo ruskih državnika i veliko prijateljstvo ruskog naroda. Rad teži i prikazivanju slike odnosa Austro-Ugarske prema Srbiji, Austro-Ugarskim ucenama i pretnjama zarad sopstvenih interesa. Srbija i pored velikih izazova, uspeće da oslobodi i da ujedini ceo srpski i ostale slovenske narode kao „Srpski Pijemont”. Tema je i aktuelna, pošto se geostrateški i imperijalni ciljevi retko menjaju, već se samo usklađuju sa duhom vremena.

LITERATURA

Babac, D, *Petar I Kralj oslobodilac*, Novi Sad, 2022.

Vladimir Ćorović, *Istorija Srba*, Beograd, 2011.

Đurđić, V, Ranđelović, N, Ilić, G *Srpsko državno tužilaštvo 1804-2004. godine*, Niš, 2004.

Jovanović, S, *Vlada Milana Obrenovića* (prva knjiga), Beograd, 1990.

Ristić, J, *Diplomatska istorija Srbije za vreme srpskih ratova za oslobođenje i nezavisnost 1875-1878*, Knj.I-II, Beograd, 1977.

Filip Nikolic, student
Faculty of Law, University of Niš

JOURNEY TO BERLIN CONGRESS 1868 - 1878

Abstract

After the assassination of Prince Mihailo may 29. 1868. it seemed that the Obrenović dynasty had died out. However, the then Minister of Army, Colonel Milivoje Petrović Blaznavac, convened military commanders and proclaimed Milan Obrenović, the grandson of Mr. Jevrem Obrenović, the prince of Serbia in front of the lined-up troops, despite the constitution and decision of the assembly. At first, Milan was the prince, and later the King. He significantly expanded the territory, improved Serbia, and gained its full independence.

Key words: independence, Berlin congress, serbian-turkish wars, Milan Obrenović, Jovan Ristić *Milan Obre*

Pregledni naučni članak

Maša Smiljana Šović³

asistent Pravni fakultet Univerzitet u Nišu

INSTITUT USVOJENJA U UPOREDNOM PRAVU⁴

Apstrakt

U radu je prikazan institut usvojenja prema rešenjima sadržanim u pozitivnom pravu Nemačke, Austrije, Švajcarske, Francuske, Rusije, Turske i Makedonije, sa posebnim osvrtom na uslove za zasnivanje usvojenja na strani usvojioca i usvojenika i dejstvima koje usvojenje proizvodi. U modernim pravnim sistemima prevashodno se vodi računa o najboljem interesu deteta prilikom zasnivanja usvojenja. S obzirom da je za dete najbolje da odrasta u porodici koja ga prihvata i voli, ukoliko nije moguće da živi u svojoj biološkoj porodici, sledeće najbolje rešenje jeste usvojenje. Dominantan oblik usvojenja danas je potpuno usvojenje, kojim se usvojeno dete u potpunosti integriše u porodicu usvojioca, ali se i oblik nepotpunog usvojenja još zadržao u nekim zakonodavstvima. Osim maloletne dece, izvesna zakonodavstva dozoljavaju usvojenje i punoletnih lica, uz određene uslove.

Ključne reči: usvojenje, usvojitelj, usvojenik, uslovi za zasnivanje usvojenja, dejstva usvojenja, prestanak usvojenja.

³ masa@prafak.ni.ac.rs

⁴ Rad je rezultat istraživanja na projektu „Odgovornost u pravnom i društvenom kontekstu”, koji finansira Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, u periodu 2021-2025. godine.

UVOD

Usvojenje je ustanova stara gotovo koliko i ljudsko društvo, te se razvitak ovog instituta može pratiti od prvobitnih zajednica do današnjih dana. Pojavljuje se u periodu gentilne organizacije, u vreme kada je interes gensa bio ispred interesa pojedinaca. Jačanje radne i odbrambene snage gensa, koji je usled učestalih sukoba sa drugim plemenima i loših uslova života neprestano brojčano slabio, bio je primarni interes za usvojenje. U starom Rimu usvojenje je prestalo da služi interesima rodagensa i počinje služiti interesima pojedinaca. Primarni cilj ustanove usvojenja postaje produženje porodice, budući da se u to vreme verovalo da se ne sme dozvoliti gašenje porodičnog kulta. Rimsko pravo razlikovalo je potpuno i nepotpuno usvojenje, sa kojima se i danas možemo susresti u mnogim pravnim sistemima. Odlaskom Rimske države sa istorijske scene odlazi i ustanova usvojenja, usled snažnog protivljenja crkve ovom institutu u vreme feudalizma. Tek sa buržoaskim građanskim zakonicima, usvojenje ponovo biva prihvaćeno i to gotovo u potpunosti po uzoru na propise iz starog Rima. Kao i u rimskom, u buržoaskom pravu ova ustanova je za prevashodni cilj imala produženje porodice onih lica koja nisu imala svojih bioloških potomaka. Zato su u to vreme postojale dve ključne pretpostavke za usvojenje: da lice koje želi da usvoji dete nema svojih potomaka i da se, sudeći po njegovoj životnoj dobi, gotovo izvesno može pretpostaviti da neće dobiti potomke ni nakon što do usvojenja dođe. Usled velikog nataliteta, ali i velikog siromaštva nižih slojeva društva, bilo je puno nezbrinute dece. Sa druge strane, imućne porodice bez vlastitog potomstva koje su za ovaj institut bile zainteresovane, nisu želele da svoje bogatstvo ostave strancu, te su pribegavale usvojenju svojih krvnih srodnika, dakle onih koji su imali svoje roditelje.

U prethodnom veku napravljen je odlučan zaokret u stavu prema ustanovi usvojenja. Cilj ove ustanove prestaje biti produženje porodice,

već pre svega zbrinjavanje dece bez roditelja i socijalno ugrožene dece (Mladenović, 1981:273). Brojna zakonodavstva, za razliku od prethodnih vremena kada se čak i favorizovalo usvojenje punoletnih lica, počinju dozvoljavati samo usvojenje maloletnika, dok istovremeno spuštaju starosnu granicu za usvojioce, pa se kao usvojioci mogu javiti čak i lica koja, ne samo da mogu imati, već i imaju svoje biološko potomstvo. Deca postaju značajna i prepoznata, te se tako počinje pre svega štiti njihov najbolji interes u svim evropskim zakonodavstvima.

1. Nemačka

Institut usvojenja u Nemačkoj je regulisan Nemačkim građanskim zakonikom (Bürgerliches Gesetzbuch). Potpuno usvojenje, kao jedini oblik usvojenja, pojavljuje se tek 1977. godine sa donošenjem novog Zakona o usvojenju, koji je inkorporiran u Nemački građanski zakonik (Čović, 2014:285).

Osoba koja nije u braku se može samostalno javiti u ulozi usvojitelja, dok bračni par mora zajednički usvojiti dete. Od ovog pravila postoje izvesni izuzeci. Naime, predviđena je mogućnost usvojenja od strane samo jednog bračnog druga, ukoliko drugi supružnik nije poslovno sposoban ili nije navršio 21 godinu života, kao i u situaciji kada jedan bračni drug usvaja dete drugog bračnog druga (član 1741 BGB).

Adoptivnu sposobnost poseduju lica koja su navršila 25 godina života. Ako jedan supružnik usvaja dete drugog supružnika, potrebno je da je napunio 21 godinu života. Ukoliko bračni par usvaja dete, dovoljno je da je jedan od supružnika napunio 25 godina, a drugi 21 godinu života (član 1743 BGB). Gornja starosna granica za usvojitelje ovim zakonom nije propisana, ali postoje preporuke da razlika u godinama između usvojitelja i usvojenika ne bi trebala biti veća od 40 godina (Čović, 2014:286).

Nemački građanski zakonik dozvoljava usvojenje, kako osobama bez dece, tako i osobama koje imaju biološko potomstvo. Međutim, postoji bitna razlika u odnosu na mnoga zakonodavstva u situaciji kada se u ulozi usvojitelja jave lica koja imaju biološko potomstvo. Naime, usvojenje neće biti dozvoljeno ukoliko je ono u suprotnosti sa interesima biološke dece ili ukoliko bi interesi usvojenika mogli biti ugroženi zbog činjenice postojanja biološkog potomstva usvojitelja (član 1745 BGB).

Za punovažno zasnivanje usvojenja neophodna je saglasnost deteta, roditelja ili staratelja. Kada se usvaja dete mlađe od 14 godina, u njegovo ime pristanak daje njegov zakonski zastupnik. Dete starije od 14 godina daje pristanak za usvojenje, koji može opozvati do pravnosnažnosti odluke o zasnivanju usvojenja (član 1746 BGB). Biološki roditelji ne mogu dati saglasnost pre nego što dete navrší osam nedelja života. Oni imaju dve mogućnosti, mogu dati blanko saglasnost za usvojenje ili se mogu saglasiti da dete usvoje tačno određeni usvojitelji. Vanbračni otac može dati saglasnost čak i pre rođenja deteta. Saglasnost nije potrebna ako su roditelji nedostupni ili je njihovo prebivalište ili boravište nepoznato (član 1747 BGB). Postoje i situacije u kojima njihova saglasnost nije potrebna, iako su roditelji dostupni, odnosno poznato je njihovo prebivalište ili boravište. Zakon navodi sledeće situacije: kada roditelj grubo krši svoje obaveze prema detetu ili je svojim ponašanjem pokazao da ne brine o njemu, a usvojenje je u interesu deteta; kada povreda prava nije stalna, ali je velika, a dete izričito izjavi da ne želi starateljstvo tog roditelja; kada roditelj pokazuje ravnodušnost prema detetu, koja ne predstavlja povredu njegovih dužnosti i kada roditelj boluje od psihičke bolesti, koja ga čini trajno nesposobnim za brigu o detetu (član 1748 BGB).

Zanimljivo je da ovaj zakonik dozvoljava i usvojenje punoletnih osoba, i tada se analogno primenjuju propisi o usvojenju maloletnika. Odluku o usvojenju punoletne osobe donosi starateljski sud, u situaciji kada je takvo usvojenje moralno opravdano i kada se između usvojitelja

i usvojenika prethodno već razvio odnos sličan roditeljskom. Dejstva ovog oblika usvojenja su nepotpuna. Potpuno dejstvo može imati samo u sledećim situacijama: ako se istovremeno usvajaju braća i sestre, a neko od njih je punoletan; ako se usvaja punoletno lice koje je porodica prihvatila dok je bilo maloletno; ako usvojitelj usvaja punoletno dete supružnika i ako u momentu podnošenja zahteva za usvojenje punoletno lice koje se usvaja nije bilo punoletno (član 1772 BGB).

Nemački građanski zakonik prihvata, načelno, princip tajnosti usvojenja. Ipak, na osnovu dozvole od strane usvojitelja i usvojenika, može doći do otkrivanja ovih podataka (član 1758 BGB). Originalni izvod iz matične knjige rođenih za dete, koji sadrži ime i adresu roditelja, dostupan je na zahtev usvojitelja i usvojenika starijeg od 16 godina života. Ukoliko se otkrije adresa stanovanja bioloških roditelja, agencija za usvojenje će pokušati da uspostavi komunikaciju sa njima, ali ako oni izjave da ne žele susret ili kontakt sa svojim biološkim detetom, ova će se njihova odluka poštovati (Kovaček-Stanić, 1997:172).

Odluka o zasnivanju usvojenja može biti poništena od strane starateljskog suda, osim ukoliko bi to u velikoj meri štetilo interesima usvojenika (član 1761 BGB). Bitno je napomenuti da i ukoliko dođe do poništenja usvojenja, roditeljsko pravo se ne vraća automatski biološkim roditeljima, već starateljski sud odlučuje o sudbini deteta (Kitanović, 2008:470).

2 . Austrija

U Austriji je materija usvojenja regulisana u okviru poglavlja Austrijskog građanskog zakonika (Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch), koje nosi naziv Odnosi slični pravnim odnosima između roditelja i dece. Ovaj zakonik dozvoljava usvojenje, kako bračnim parovima, tako i licima koja nisu u braku. Usvojiti se može kako maloletno, tako i punoletno lice.

Zakonodavac propisuje da razlika u godinama između usvojitelja i usvojenika mora iznositi najmanje 18 godina, osim kada usvojitelj usvaja biološko dete svog supružnika ili dete koje je sa njim u srodstvu, kada je dozvoljena razlika od 16 godina. Osim ovog uslova, propisano je i da miškarac koji želi da usvoji dete mora da ima navršenih 30 godina, a žena 28 godina života. Dozvoljeno je odstupiti od ove starosne granice i to kada supružnici zajedno usvajaju dete, kada jedan supružnik usvaja dete svog supružnika i u situaciji kada između usvojitelja i usvojenika već postoji uspostavljen odnos koji odgovara odnosu deteta i biološkog roditelja (član 180 ABGB).

Kako bi se zasnovalo usvojenje, neophodna je saglasnost roditelja deteta, supružnika usvojitelja i supružnika usvojenika, osim ako je roditelj u svojstvu zakonskog zastupnika usvojenika zaključio ugovor o usvojenju ili je lice čija je saglasnost potrebna nesposobno za rasuđivanje ili nepoznatog boravišta duže od šest meseci, kada sud daje potrebnu saglasnost (član 181 ABGB).

Usvojenje se zasniva ugovorom zaključenim između usvojitelja i usvojenika i sudskim odobrenjem na predlog jedne ugovorne strane (Kitanović, 2008:474). Ovim ugovorom, odnosno zasnivanjem usvojenja, nastaje srodnički odnos između usvojitelja i njihovih potomaka i usvojenika i njegovih potomaka. Istovremeno, prekida se srodnički odnos između usvojenika i njegovih potomaka, sa jedne strane, i njegovih bioloških roditelja i njihovih srodnika, sa druge strane. Zanimljivo je da i nakon zasnivanja usvojenja ostaje na snazi obaveza usvojenika da izdržava svoje biološke roditelje, koja postoji istovremeno sa obavezom izdržavanja usvojitelja. Od ove obaveze usvojenik može biti oslobođen samo kada su biološki roditelji grubo zanemarivali obavezu izdržavanja usvojenika, odnosno svog deteta, u periodu koji je prethodio donošenju odluke o zasnivanju usvojenja (član 182a ABGB).

Austrijski građanski zakonik dopušta poništaj usvojenja u sledećim situacijama: ako je u momentu zaključenja ugovora postojala

poslovna nesposobnost usvojitelja, a on nije izjavio da želi da usvoji dete nakon što je nesposobnost prestala; ako je ugovor zaključilo dete, a njegov zakonski zastupnik se nije naknadno sa tim saglasio; ako je dete usvojeno od strane više lica, a ta lica nisu bila u braku u trenutku zasnivanja usvojenja; ako je ugovor o usvojenju sklopljen iz nečasnih pobuda; ako prilikom sklapanja ugovora nije ispoštovana obavezna pismena forma; ako je izjava o saglasnosti data pod uticajem prevare ili prinude; ako je u suprotnosti sa interesima usvojenika da usvojenje bude produženo; ako usvojenje više nije u najboljem interesu usvojenika zato što je prestao brak usvojitelja i ukoliko usvojitelj ili poslovno sposoban usvojenik podnese zahtev za prestanak usvojenja (član 181 i 181a ABGB). Ukoliko dođe do prestanka usvojenja, srodnički odnos između usvojenika i njegovih potomaka, sa jedne strane, i njegovih bioloških roditelja i njihovih srodnika, sa druge strane, automatski se ponovo uspostavlja (član 185 ABGB).

3 . Švajcarska

U Švajcarskoj je institut usvojenja regulisan Saveznim zakonom o usvojenju, koji je inkorporiran u Švajcarski građanski zakonik (Zivilgesetzbuch). Donošenjem ovog zakona 1972. godine, nepotpuno usvojenje je ustupilo mesto potpunom usvojenju, koje danas predstavlja jedinu formu usvojenja (Krstinić, Vasiljković, 2020:115).

Isticanjem da je usvojenje moguće samo ako se, na osnovu uzrasta deteta kao i ličnih i porodičnih okolnosti lica koja žele da usvoje dete, utvrdi da je verovatno da će se o njemu brinuti do punoletstva, zakonodavac je jasno pokazao da se pre svega vodi računa o najboljem interesu deteta (član 264 ZGB).

Ovaj zakon poznaje dve forme usvojenja, zajedničko i pojedinačno. Zajedničko usvojenje je rezervisano za bračne parove, koji moraju ispunjavati predviđeni starosni uslov, kao i uslov koji se tiče

dužine trajanja braka. Supružnici mogu zajednički usvojiti dete ako žive u zajedničkom domaćinstvu najmanje tri godine i ako oboje imaju najmanje 28 godina života (član 264a ZGB). Pojedinačno usvojenje je namenjeno licima koja nisu u braku i koja moraju imati navršених 28 godina života (član 264b ZGB). I osoba koja je u braku može samostalno usvojiti dete, pod uslovom da je starija od 28 godina i da je njen supružnik trajno nesposoban za rasuđivanje, ili je više od dve godine odsutan iz mesta svog prebivališta, a njegovo boravište nije poznato, kao i kada su supružnici sudski rastavljeni duže od tri godine (član 264b ZGB).

Razlika u godinama između usvojenika i usvojitelja ne sme biti manja od 16 godina, niti veća od 45 godina (član 264d ZGB). Švajcarski građanski zakonik dopušta usvojenje punoletnih lica, uz shodnu primenu pravila koja se odnose na usvojenje maloletnika. Punoletno lice može biti usvojeno: ako mu je zbog telesnih ili duševnih razloga potrebna stalna pomoć; ako je usvojitelj za vreme maloletstva usvojenika pružao negu i obezbedio njegovo vaspitanje u trajanju od najmanje godinu dana; ako postoje neki drugi važni razlozi, a usvojenik je živeo u zajednici sa usvojiteljem najmanje godinu dana (član 266 ZGB).

Usvojenje se može izvršiti samo nakon sveobuhvatnog ispitivanja svih bitnih okolnosti, i to uz pomoć stručnjaka različitih specijalnosti. Kao bitne okolnosti zakonodavac izdvaja sledeće: ličnost i zdravlje osobe koja želi da usvoji dete, njihov međusobni odnos, materijalne prilike kao i odnose unutar porodice ovog lica (član 268a). U prethodnom postupku za zasnivanje usvojenja, posrednički organ utvrđuje adoptivnu podobnost potencijalnog usvojitelja na taj način što formira njegov dosije. Starateljski organ, istovremeno, formira dosije budućeg usvojenika, koji dostavlja posredničkom organu. Na osnovu ovih podataka, posrednički organ vrši izbor između nekoliko potencijalnih usvojitelja koji su, po proceni ovog organa, podobni da usvoje dotično dete. Odluku o zasnivanju usvojenja donosi nadležni

organ na zahtev usvojitelja, nakon što je usvojenik proveo najmanje godinu dana na probnom smeštaju u njegovoj porodici. Švajcarski zakonodavac propisuje da usvojenje može biti poništeno na zahtev svakog zainteresovanog lica pod uslovom da postoje teški nedostaci koji ga čine nepunovažnim (Kitanović, 2008: 472). Međutim, ovo pravo je isključeno ako je nedostatak kasnije otklonjen ili se radi samo o proceduralnim propustima (član 269a ZGB).

4 . Francuska

Usvojenje je u Francuskoj regulisano Francuskim građanskim zakonikom (Code civil). Najznačajnijom reformom u oblasti usvojenja, koja je izvršena 1966. godine, uvedna su dva oblika usvojenja: potpuno i obično usvojenje (Kitanović, 2006:287). Ove dve forme usvojenja postoje i danas u francuskom pravu. Kada govorimo o potpunom usvojenju, Francuski građanski zakonik izričito reguliše: pretpostavke za zasnivanje usvojenja, smeštaj deteta u cilju usvojenja, način donošenja odluke o potpunom usvojenju i dejstvo istog (Kitanović 2006: 287).

Adoptivnu sposobnost imaju, kako supružnici, tako i lica koja nisu u braku. Supružnici koji žele usvojiti dete moraju priložiti dokaz da žive zajedno duže od godinu dana ili da oboje imaju više od 26 godina života (član 343). Usvojiti može i svako lice starije od 26 godina, bez obzira na njegovo bračno stanje. Ukoliko lice želi da samostalno usvoji dete, a u braku je, mora pribaviti saglasnost drugog supružnika. Međutim, pristanak supružnika potencijalnog usvojioca nije neophodan, ukoliko on nije u stanju da izrazi svoju volju, usled trajne nesposobnosti za rasuđivanje, ili kada su supružnici trajno rastavljeni od stola i postelje (član 343-1).

Potpuno usvojenje je dozvoljeno jedino u korist deteta mlađeg od 15 godina života, koje je u domu usvojioca provelo najmanje šest meseci. Od ovog pravila postoje izvesni izuzeci, pa se tako mogu usvojiti i deca

starija od 15 godina ukoliko ispunjavaju sledeće uslove: da je dete, pre navršene petnaeste godine života bilo primljeno u cilju usvojenja od strane osobe koja nije ispunjavala zakonske uslove za potpuno usvojenje, te stoga nije mogla biti zasnovana ova forma usvojenja ili kada je dete bilo predmet običnog usvojenja pre nego je napunilo petnaest godina (Kitanović, 2006:288).

U situaciji kada jedan supružnik usvaja biološko dete drugog supružnika, potpuno usvojenje je dozvoljeno pod sledećim uslovima: kada je utvrđeno poreklo deteta samo u odnosu na tog supružnika; kada je drugi roditelj deteta potpuno lišen roditeljskog prava ili kada je isti preminuo, a nije ostavio prvostepene ascendentne ili isti nisu zainteresovani za dete (Kitanović, 2006:289). Zabranjeno je usvojenje deteta od strane više lica, osim kada se kao usvojitelji pojavljuju bračni partneri. Međutim, postoji mogućnost da se donese odluka o novom usvojenju pod uslovom da je prethodno usvojenje prestalo prirodnim putem, odnosno smrću usvojioca. Da pojasnimo, jednom usvojeno dete može biti ponovo usvojeno u slučaju smrti jednog usvojioca, ukoliko je dete samostalno usvojilo jedno lice, kao i u slučaju smrti oba usvojioca, ako su dete zajednički usvojila lica koja su u braku. Naime, postoji mogućnost da premine samo jedan od supružnika, kada su supružnici zajednički usvojili dete. Ako preživeli supružnik stupi u novi brak, novi supružnik preživelog usvojioca može podneti zahtev da se usvojenje proširi i na njega (član 346).

Ako se usvaja dete čiji su roditelji poznati, potrebno je da se oboje saglase sa usvojenjem. Međutim, u nekim situacijama je dovoljna saglasnost samo jednog od njih i to: ako je drugi roditelj preminuo; ako je drugi roditelj nesposoban da izrazi svoju volju, iz razloga što nije sposoban za rasuđivanje ili ako je drugi roditelj lišen roditeljskog prava (član 348). Ako je poreklo deteta utvrđeno samo u odnosu na jednog roditelja, za punovažno zasnivanje usvojenja je dovoljna samo njegova saglasnost (član 348-1). U situacijama kada su biološki roditelji deteta

preminuli, nisu u mogućnosti da izjave pravno relevantnu volju, kada su izgubili roditeljsko pravo nad detetom ili kada se usvaja dete sa neutvrđenim poreklom, dakle dete nepoznatih roditelja, saglasnost za zasnivanje usvojenja umesto njih daje porodični savet. U ovom slučaju se obavezno pribavlja i mišljenje lica koje neposredno vodi brigu i stara se o detetu (član 348-2).

Za razliku od potpunog, običnim usvojenjem je omogućeno usvojenje maloletnih i punoletnih lica, kao i, ukoliko za to postoje naročito opravdani razlozi, lica koja su već ranije bila subjekti potpunog usvojenja. Maloletnik, prethodno subjekt potpunog ili običnog usvojenja od strane jednog lica, može biti po drugi put usvojeno od strane njegovog supružnika u običnoj formi. Usvojenik stariji od 13 godina života, mora dati svoju saglasnost (član 360). Nakon zasnivanja običnog usvojenja, usvojenik zadržava sva prava prema svojoj matičnoj porodici, uključujući i pravo na nasleđivanje. Roditeljsko pravo prirodnih roditelja se gasi, osim ukoliko je usvojitelj supružnik biološkog roditelja deteta (član 365). Usvojitelj stiče roditeljsko pravo prema usvojeniku, koji postaje njegov i zakonski i nužni naslednik. Ako usvojenik koji nema svojih potomaka umre, sva materijalna dobra koja je dobio ili nasledio od usvojitelja, vraćaju se usvojitelju ili njegovim potomcima. Isto se postupa i sa dobrima koja je dobio od bioloških roditelja, koja se vraćaju njima ili njihovim potomcima. Ono što od imovine ostane, deli se tako što polovina pripada adoptivnoj, a polovina biološkoj porodici (član 368 i 368-1).

Za razliku od potpunog usvojenja, koje je neopozivo, obično usvojenje se može poništiti na zahtev usvojitelja kada je usvojenik stariji od 15 godina. Ako je usvojenik maloletan, zahtev za poništaj mogu podneti usvojenikovi roditelji, ili krvni srodnici do četvrtog stepena srodstva u pobočnoj liniji ukoliko roditelji nisu u mogućnosti, kao i javni tužilac. Sud donosi odluku poništaju, a ona nema retroaktivno dejstvo

već se odnosi samo na buduće posledice usvajanja, osim na promenu imena (član 370, 370-1 i 370-2).

Mogućnost anonimnog porođaja u ovoj državi, koji izaziva brojne polemike, u velikoj meri onemogućava dete da sazna istinu o svom poreklu. Ovom pravu deteta se suprotstavlja pravo majke da odluči hoće li otkriti svoje podatke. Naime, majka može tražiti, prilikom prijema u zdravstvenu ustanovu, da činjenica o njenom identitetu i njenom prijemu ostane skrivena. Takođe, ukoliko to želi, ona može ostaviti zapečaćen koverat sa podacima o svom zdravstvenom stanju, eventualnim naslednim bolestima, zdravlju oca deteta i svom identitetu. Majka se obaveštava o pravnim posledicama ove njene odluke i o važnosti za svako lice da zna svoje poreklo, a nakon toga se njena izjava o anonimnosti stavlja u koverat (Hrabar, 2008:1132). Iako ovo zakonsko rešenje zvuči nepravedno u odnosu na dete, kao i oca deteta, ipak postoji dobro opravdanje. Naime, na ovaj se način štite neželjena deca od eventualnog čedomorstva i smanjuje se broj ilegalnih pobačaja i porođaja van zdravstvenih ustanova od strane nestručnih lica, čime se štiti i zdravlje majke.

5 . Rusija

U Rusiji je usvojenje regulisano Porodičnim zakonom iz 1995. godine (СЕМЕЙНЫЙ КОДЕКС РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ). Ovaj zakon poznaje samo jedan oblik usvojenja- potpuno usvojenje. Ruski zakonodavac stimuliše usvojenje rođene braće i sestara od strane istih usvojitelja time što ne dozvoljava njihovo razdvajanje, osim u slučajevima kada je to u interesu dece. Osim toga, Porodični zakon Rusije favorizuje usvojenje ruske dece od strane domaćih državljana. Stranim državljanima⁵ ili licima bez državljanstva dozvoljeno je

⁵ Zanimljivo je napomenuti da je od 2012. godine strogo zabranjeno usvojenje ruske dece od strane američkih državljana.

usvojenje samo u slučajevima kada se dete ne može predati na čuvanje i vaspitanje ruskim državljanima stalno nastanjenim na teritoriji Ruske federacije, kao i kada nije moguće usvojenje od strane srodnika deteta, bez obzira na njihovo državljanstvo i mesto stanovanja (član 124 Porodičnog zakona Ruske Federacije).

U ulozi usvojitelja se mogu naći punoletna lica oba pola, osim: lica koja su sudskom odlukom potpuno ili delimično lišena poslovne sposobnosti; supružnici, ukoliko je jedan od njih odlukom suda potpuno ili delimično lišen poslovne sposobnosti; lica koja su sudskom odlukom lišena roditeljskog prava ili im je isto ograničeno; lica koja su zbog neodgovornog vršenja starateljskih dužnosti koje su mu zakonom poverene razrešena dužnosti staraoca; lica čije je prethodno usvojenje prestalo odlukom suda usled njihove krivice i lica koja s obzirom na stanje svog zdravlja nisu u stanju da uspešno vrše roditeljsko pravo (član 127).

Razlika u godinama između usvojioca i usvojenika ne sme biti manja od 16 godina, ukoliko se kao usvojilac javlja lice koje nije u braku i koje želi samostalno da usvoji dete. Kada se kao usvojilac javlja supružnik biološkog roditelja deteta, odnosno očuh ili maćeha kako je navedeno u zakonu, ova razlika u godinama nije potrebna (član 128).

Neophodna je saglasnost bioloških roditelja potencijalnog usvojenika sa usvojenjem. Ako su roditelji punoletni i poslovno sposobni, za zasnivanje usvojenja je dovoljna njihova saglasnost. Međutim, ukoliko su i sami roditelji deteta maloletni i nisu navršili 16 godina života, potrebna je saglasnost njihovih roditelja, odnosno babe i dede potencijalnog usvojenika, ili staraoca, a u odsustvu roditelja ili staraoca, saglasnost daje organ starateljstva. Roditelji mogu dati saglasnost tek nakon što se dete živo rodi i istu mogu povući sve do donošenja sudske odluke o usvojenju (član 129). Saglasnost roditelja nije potrebna ako je isti nepoznat ili nije poznato gde se nalazi; ako je lišen poslovne sposobnosti; lišen roditeljskog prava ili ako ne živi sa

detetom duže od šest meseci i izbegava njegovo izdržavanje i vaspitavanje (član 130). Za usvojenje deteta koje je navršilo 10 godina života, potrebna je i njegova saglasnost. Usvojenje se, izuzetno, može zasnovati i bez saglasnosti deteta starijeg od 10 godina, u situaciji kada je dete pre podnošenja zahteva za usvojenje živelo u porodici usvojlaca i smatra ih svojim roditeljima (član 132). Prilikom usvajanja deteta od strane jednog supružnika potrebna je saglasnost drugog, osim ukoliko su supružnici prekinuli porodične odnose, odnosno ne žive zajedno duže od godinu dana i nepoznato je mesto boravišta drugog supružnika (član 133).

Usvojeno dete, po pravilu, zadržava svoje ime, očevo ime i prezime. Ipak, postoji mogućnost promene prezimena, kao i imena deteta, na zahtev usvojioca. Ono što je specifično u ruskom zakonodavstvu je da se na zahtev usvojitelja može u matičnim knjigama promeniti čak i datum i mesto rođenja deteta, a sve u cilju da bi se obezbedila tajnost usvojenja. Datum rođenja se može promeniti samo ako se usvaja dete mlađe od godinu dana i to najviše za tri mesece u odnosu na datum kada je dete zaista rođeno. Promena datuma i (ili) mesta rođenja deteta mora biti naznačena u odluci suda o usvojenju (član 135).

Zasnivanjem usvojenja između usvojenika i njegovih potomaka, sa jedne strane, i usvojitelja i njihovih srodnika, sa druge strane, nastaju prava i dužnosti jednake onima koje nastaju kada se radi o srođnicima po rođenju. Usvojenjem prestaju sva lična i imovinska prava i obaveze između usvojenika i njegovih roditelja i svih bioloških srodnika. Ove pravne posledice nastaju nezavisno od toga da li su u matičnoj knjizi rođenih usvojitelji upisani kao roditelji deteta (član 137).

Tajnost usvojenja deteta zaštićena je zakonom, lice koje na bilo koji način otkrije ovu tajnu protiv volje usvojitelja biće pozvano na odgovornost. Lica koja su dužna da čuvaju tajnu usvojenja su sudije koje učestvovala u donošenju odluke o usvojenju, odnosno državni službenici

koji su izvršili registraciju usvojenja, kao i sva ostala lica koja su na drugi način upoznata sa usvojenjem (član 139). Sve ovo onemogućava usvojenika u eventualnim pokušajima da sazna istinu o svom biološkom poreklu. Ovakva zakonska rešenja se retko mogu naći u uporednom pravu.

Dozvoljeno je poništenje odluke o zasnivanju usvojenja ukoliko su ispunjeni zakonom predviđeni uslovi. Usvojenje može biti poništeno ako se utvrdi da usvojitelji izbegavaju vršenje roditeljskih dužnosti, zloupotrebjavaju roditeljsko pravo, zlostavljaju usvojeno dete, boluju od hroničnog alkoholizma ili narkomanije. Osim pobrojanih, sud može poništiti odluku o usvojenju i iz drugih razloga, pod uslovom da je to u najboljem interesu deteta i vodeći računa o mišljenju usvojenika o opravdanosti ove odluke (član 141). Pravo da zahtevaju ovu odluku suda imaju njegovi biološki roditelji, usvojitelji, usvojeno dete koje je navršilo 14 godina života, organ starateljstva i javni tužilac (član 142).

6. Turska

Institut usvojenja je u Turskoj regulisan Turskim građanskim zakonikom (TÜRK MEDENI KANUNU). Tvorci ovog zakonika su se u velikoj meri oslanjali na Švajcarski građanski zakonik, stoga su i danas, posle izvesnih izmena oba navedena zakonika, mnoga rešenja nalik na ona iz švajcarskog pravnog sistema. Ovo važi i kada govorimo o institutu usvojenja, koji, kako je zakonodavac izričito naglasio, mora biti u najboljem interesu maloletnika uz uslov da interesi biološke dece usvojitelja, ukoliko ih ima, ne smeju biti nepravедno oštećeni (član 305 TMK).

Uslov na strani supružnika koji žele da usvoje dete je da su stariji od 30 godina života i da su u braku proveli duže od pet godina. Od ovog uslova se može odstupiti ukoliko jedan od supružnika želi da usvoji biološko dete drugog supružnika, kada je uslov da se radi o licu koje je

starije od 30 godina života i da je u braku sa roditeljem deteta koje želi da usvoji najmanje dve godine (član 306 TMK). Lice starije od 30 godina može i samostalno usvojiti dete, pod uslovom da dokaže da je zajedničko usvojenje nemoguće jer je drugi supružnik nesposoban za rasuđivanje, ili zbog toga što duže od dve godine nije poznato gde se nalazi ili ako supružnici po odluci suda žive odvojeno duže od dve godine (član 307 TMK).

Za punovažnost usvojenja neophodna je saglasnost maloletnika, ukoliko, kako je navedeno u članu 308, ima sposobnost rasuđivanja. Osim saglasnosti maloletnika, potrebna je i saglasnost njegovih bioloških roditelja, koja važi i ukoliko je data pre nego što su usvojitelji određeni (član 309 TMK). Roditelji ne mogu dati saglasnost pre nego protekne šest nedelja od rođenja deteta. Oni mogu povući saglasnost koju su prethodno dali u roku od šest nedelja, ali ukoliko bi nakon povlačenja ponovo dali saglasnot za usvojenje, ona bi ovog puta bila konačna i ne bi se više mogla povlačiti (član 310 TMK). Pristanak jednog od roditelja nije potreban u situaciji kada se duže vreme ne zna gde se nalazi ili ako ne ispunjava na odgovarajući način svoju dužnost da se o maloletniku stara (član 311 TMK).

Osim maloletnika, Turski građanski zakonik predviđa usvojenje i punoletnih lica, uz izričitu saglasnost potomaka usvojitelja. Punoletno lice se može usvojiti pod sledećim uslovima: ako mu je zbog fizičkih ili psihičkih oštećenja potrebna stalna pomoć, a usvojitelj se o njemu starao najmanje pet godina; ako se usvojitelj za vreme dok je lice još bilo maloletno starao o njemu najmanje pet godina ili ukoliko postoje drugi opravdani razlozi, a usvojenik živi u porodici usvojitelja najmanje pet godina (član 313 TMK).

Zasnivanjem usvojenja sa bioloških roditelja prelaze sva prava i obaveze na usvojitelja. Usvojenik postaje naslednik usvojitelja. Kada se radi o maloletnom licu, ono uzima prezime usvojioca, koji mu čak može dati i novo ime. I punoletno lice može, ako se izjasni da tako želi, uzeti

prezime usvojitelja. Nakon zasnivanja usvojenja, u matične knjige se kao imena roditelja upisuju imena usvojitelja. Ipak, ove informacije i sva dokumentacija u vezi sa usvojenjem ostaje dostupna, ne sme se sakriti od zainteresovanih lica, osim ako za to postoji sudski nalog (član 314 TMK). O zasnivanju usvojenja odlučuje sud i to tek nakon sveobuhvatnog ispitivanja svih okolnosti koje se smatraju bitnim, saslušanja usvojioca i usvojenik i, po potrebi, pribavljanja mišljenja veštaka. Posebno se vodi računa o ličnosti i zdravstvenom stanju, kako usvojioca, tako i usvojenika, njihovom međusobnom odnosu, materijalnoj situaciji usvojioca, motivima za usvojenje, kao i o njegovoj porodičnoj situaciji. Ukoliko usvojiac ima potomke, vrednovaće se i njihovi stavovi i razmišljanja o usvojenju (član 316 TMK).

Usvojenje može biti poništeno na zahtev javnog tužioca ili drugog zainteresovanog lica, ukoliko postoje bitni nedostaci. U suprotnom, ako su nedostaci samo posledica povrede proceduralnih normi ili su isti u međuvremenu prestali, a prestanak usvojenja bi ozbiljno štetio interesima usvojenika, do poništenja neće doći (član 318 TMK).

7 . Makedonija

Institut usvojenja regulisan je Zakonom o porodici (Закон за семејството), donetim 1992. godine. Ovaj zakon poznaje dva vida usvojenja, potpuno i nepotpuno usvojenje. Prema slovu zakona, potpunim usvojenjem nastaju odnosi koji nastaju činom rađanja, dok nepotpunim usvojenjem nastaju samo odnosi koji postoje između roditelja i dece (član 95 stav 1). Kakav će odnos nastati aktom usvojenja zavisi pre svega od volje usvojitelja, roditelja deteta koje se usvaja, odnosno njegovog staratelja, kao i samog deteta ukoliko je starije od 12 godina (član 95 stav 2).

Potpunim usvojenjem nastaje odnos u kome između usvojitelja i njegove porodice, sa jedne strane, i usvojenika i njegovog potomstva, sa druge strane, nastaju prava i dužnosti koje postoje između krvnih srodnika. Istovremeno, sa potpunim usvojenjem se raskidaju svi porodičnopravni odnosi između usvojenika i njegovih bioloških roditelja, odnosno dolazi do prestanka svih prava i obaveza između ovih lica. Ovaj odnos je trajnog karaktera i ne može se raskinuti. Nepotpunim usvojenjem nastaje odnos sličan onom koji postoji između roditelja i dece, a uspostavlja se samo između usvojitelja i usvojenika i njegovog potomstva. Usvojenik ne raskida odnose sa svojom matičnom porodicom i stoga se nepotpuno usvojenje može raskinuti (Ignjatović, Stefanovski, 2006:31).

Usvojitelj može biti samo državljanin Republike Makedonije, a izuzetno i strani državljanin, u situacijama kada dete ne može biti usvojeno od strane domaćih državljana. Zakonodavac nalaže da se, pre nego se strancu omogući da usvoji dete, prethodno utvrdi ispunjenost zakonom navedenih uslova, a kako bi se detetu obezbedili jednaki ili bolji uslovi za život od uslova u matičnoj državi. Saglasnost u ovom slučaju daje Komisija po predlogu Centra za socijalni rad koji sastavlja izveštaj o probnom smeštaju i daje mišljenje o usvojenju (član 99). Makedonski zakonodavac je nastojao da što je više moguće izmiri interese stranih usvojlaca i domaćeg usvojenika. Tako se u ovom pravu dete obavezno smešta u usvojilačku porodicu pre donošenja odluke o zasnivanju usvojenja, na takozvani probni smeštaj. Specifično je to da kada usvajaju stranci, koji ne žive na teritoriji ove države, polovinu perioda probnog smeštaja moraju provesti u Severnoj Makedoniji. Probni smeštaj nadgleda Centar za socijalni rad, ali i Komisija za usvojenje, kada proceni da ima potrebe za tim (Ćeranić, 2022:303).

Usvojitelj može biti samo lice koje je poslovno sposobno, koje poseduje lična svojstva koja garantuju da će uspešno vršiti roditeljsko pravo i koje nije starije od 45 godina života. Izuzetno, usvojiti može i

lice starije od 45 godina, pod uslovom da razlika između usvojitelja i usvojenika nije veća od 45 godina. Izuzetak postoji i kada se kao usvojitelji javljaju bračni drugovi, u kom slučaju je dovoljno da barem jedan od njih ne premašuje starosnu granicu od 45 godina (član 100-a). Godine nisu relevantne i kada je usvojitelj bračni drug roditelja deteta (član 100-b).

Zakonodavac negativnom enumeracijom određuje koja sve lica ne mogu biti usvojitelji, a to su: lice kome je oduzeto ili ograničeno roditeljsko pravo, kao i lice kome je za učinjeno krivično delo izrečena kazna zatvora u trajanju od najmanje šest meseci; lice kome je oduzeta ili ograničena poslovna sposobnost; lice za koje postoji osnovana sumnja da je njegov položaj na štetu usvojenika; lice koje je duševno bolesno ili koje ima određene smetnje u intelektualnom razvoju, kao i lice koje boluje od bolesti koja može ugroziti život i zdravlje usvojenika; lice čije je fizička sposobnost takva da postoji osnovana sumnja da neće biti u stanju da se brine o usvojeniku; lice starije od 45 godina; lice koje je zavisnik od alkohola, droga ili drugih psihoaktivnih supstanci; lice koje ima tešku zaraznu ili neizlečivu bolest i lice za koje je mišljenje stručnog tima Centra za socijalni rad negativno u odnosu na mogućnost da bude usvojitelj (član 102).

Potpuno uvojenje ne može prestati, dok nepotpuno može i to na više načina. Nepotpuno usvojenje može prestati dogovorom između usvojioca i usvojenika, pri čemu Centar za socijalni rad, ako je usvojenik maloletno lice, ima obavezu da ispita i proveriti da li je to u njegovom interesu (član 117). Komisija po predlogu građana, državnog organa ili drugog pravnog lica, ako nađe da je to u najboljem interesu maloletnog lica, može doneti odluku o prestanku usvojenja (član 118). Komisija ovu odluku može doneti i po predlogu usvojitelja ili usvojenika (član 119).

Prestankom nepotpunog usvojenja prestaju i sva prava i obaveze između usvojitelja i usvojenika i njihovih potomaka. Izuzetno, Centar za socijalni rad može, imajući u vidu usvojenikovo materijalno stanje,

obavezati usvojitelje da izdržavaju usvojenika i nakon prestanka usvojenja, sve do njegovog punoletstva. Sa druge strane, Centar može obavezati usvojenika koji je punoletan da izdržava usvojitelja, ali samo u situaciji kada je usvojitelj nesposoban za rad i nema dovoljno sredstava za život (član 121). Istovremeno, po prestanku nepotpunog usvojenja ponovo nastaju prava i obaveze između usvojenika i njegovih bioloških roditelja. Osim ukoliko uz saglasnost dotadašnjih usvojitelja zadrži njihovo, usvojenik ponovo dobija svoje ranije prezime (član 122). Pravnosnažno rešenje o prestanku nepotpunog usvojenja se dostavlja nadležnom matičaru radi upisa ovih podataka u matičnu knjigu rođenih za usvojenika (član 123).

ZAKLJUČAK

Zakonska rešenja analizirana u ovom radu pokazuju da nema značajnijih razlika po pitanju pravnog uređenja ustanove usvojenja u uporednom pravu. Zajedničko za sve je pre svega to da je dete centralna figura usvojenja, što znači da se usvojenje zasniva u njegovom najboljem interesu. Visok stepen sličnosti između analiziranih zakonskih rešenja postoji i kada govorimo o uslovu koji se odnosi na starost usvojioca, kao i razlike u godinama između usvojioca i usvojenika. U pogledu starosti usvojenika postoje izvesne razlike, naime dozvoljeno je usvojenje punoletnih osoba u pravu Nemačke, Austrije, Švajcarske i Turske. Međutim, za razliku od maloletnika, punoletna lica moraju ispuniti i neki od dodatnih uslova kako bi mogla biti usvojena. Dakle, punoletna lica ni u zakonodavstvima gde je to dozvoljeno ne mogu biti usvojena bez da za to postoje naročito opravdani razlozi koje zakonodavac taksativno nabraja.

Iako su se, kao što smo ranije u tekstu napomenuli, mnoga prava reformama odrekla nepotpunog i opredelila samo za potpuno usvojenje, ipak je ono ponegde preživelo. Naime, Francuski građanski zakonik

poznaje dva oblika usvojenja, potpuno i obično, a Zakon o porodici Makedonije potpuno i nepotpuno usvojenje. Ovakva podela je postojala i u našoj državi, naime nekadašnji ZBPO je poznavao i potpuno i nepotpuno usvojenje. Međutim, usvojitelji nisu pokazivali naročito interesovanje za nepotpuno usvojenje, što je dovelo do toga da se ideja o nepotpunom usvojenju napusti (Draškić, 2014:133).

Tema koja privlači najviše pažnje, obzirom da u tom segmentu nailazimo na najveće razlike u analiziranim zakonodavstvima, jeste pitanje tajnosti usvojenja. Francuska dozvoljava da trudnica može anonimno pristupiti zdravstvenoj ustanovi radi porođaja i tu i ostaviti svoje dete. Ostavljena joj je mogućnost da ipak napiše nešto o sebi u zapečaćenoj koverti koja će biti strogo čuvana, ali je pitanje koliko se majki odluči za ovaj korak, ukoliko uzmemo u obzir činjenicu da je to za nju neželjeno dete i da u tom trenutku verovatno ne misli da će i u budućnosti želeći kontakt sa istim. Detetove šanse da ikada sazna istinu o svom poreklu su gotovo minimalne, uzimajući u obzir da u slučaju anonimnog porođaja ni sam otac ne može pronaći dete i kada to želi. Čini se da korak dalje ide Rusija, dozvoljavajući usvojiteljima da osim imena i prezimena deteta, koje se i u drugim državama može promeniti, promeni čak i datum i mesto rođenja deteta u matičnim knjigama. Na ovaj način se, osim što podaci o poreklu deteta bivaju uspešno sakriveni, i dete koje bude želelo da sazna istinu o svom poreklu i biološki roditelji koji mogu poželeti da potraže dete nakon usvojenja, navode na pogrešan trag. Mišljenja smo da, kako život može biti nepredvidiv i nekada maštovitiji i od najmaštovitijeg zakonotvorca, detetu treba ostaviti mogućnost da sazna istinu o svom poreklu. Prema dosadašnjim istraživanjima, koncept tzv. otvorenog usvojenja, kada se i nakon zasnivanja usvojenja nastavi neki oblik kontakta sa biološkim roditeljima, kvalitetnije bi se odrazio na razvoj usvojenog deteta, pod uslovom da postoji pažljivo isplaniran i izbalansiran odnos sa usvojiteljima i biološkim roditeljima (Čović i Čović, 2013:635-652).

Nikada ne treba izgubiti iz vida da je dete centralna figura i da se usvojenje zasniva u njegovom najboljem interesu. Ostaje dilema na koji se način bolje štiti najbolji interes usvojenika, usvojenjem bez prava da sazna informacije o svom poreklu i ostvari kontakt sa svojom biološkom porodicom ili usvojenjem koje ne isključuje pravo deteta na održavanje veze sa biološkim roditeljima.

LITERATURA

Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (ABGB),
<http://www.ibiblio.org/ais/abgbl.htm>.

Bürgerliches Gezetzbuch (BGB), https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html.

Code civil, <https://codes.droit.org/PDF/Code%20civil.pdf>.

Draškić, M., (2014), Usvojenje i hraniteljstvo- dobra tradicija Srpskog građanskog zakonika?, *Srpski građanski zakonik- 170 godina*, Beograd.

Čović, A., Čović, D., (2013), Izbor koncepta usvojenja sa aspekta zaštite prava deteta na saznanje svog porekla, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 145, str. 635-652.

Čović, A., (2013), Usvojenje u pravu Francuske, *Uvod u pravo Francuske*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i Institiut za uporedno pravo, Beograd, str. 473-492.

Čović, A., (2014), Usvojenje u nemačkom i austrijskom pravu, *Strani pravni život*, str. 285-305.

Čeranić, D., (2022), Probni smeštaj u postupku za zasnivanje usvojenja, *Zbornik radova, Dani porodičnog prava „Porodica u aktuelnom pravnom i društvenom kontekstu“*, Mostar, str. 299-316.

Hrabar, D, (2008), Posvojenje na razmeđi interesa posvojitelja i posvojenika, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, Pravni fakultet, Zagreb, 5/2008*.

Ignjatović, M., Stefanovski, Lj., (2006), Novi koncept usvojenja prema Zakonu o izmenama i dopunama Zakona o porodici Republike Makedonije, *Časopis „Pravo- teorija i praksa“*, Univerzitet Privredna akademija, Novi Sad, tom 23, br. 3-4, str. 30-38.

Kitanović, T., (2006), Usvojenje prema Francuskom građanskom zakoniku, *Pravni život: tematski broj, Pravo i humana budućnost*, Beograd, Udruženje pravnika Srbije, br. 10, tom 2, str. 193-202.

Kitanović, T., (2008), Pravni režim usvojenja u uporednom pravu, *Pravni život: tematski broj, Pravo i međunarodne integracije*, Beograd, Udruženje pravnika Srbije, br. 10, tom 2, str. 467-486.

Kovaček-Stanić, G., (1997), *Pravo deteta da zna svoje poreklo*, Novi Sad.

Krstinić, D., Vasiljković, J., (2020), Institut usvojenja u uporednom pravu, *Strani pravni život*, god. LXIV, br.1/2020, str. 113-124.

Mladenović, M., (1981), Porodično pravo, knjiga II, Beograd.

СЕМЕЙНЫЙ КОДЕКС РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ,

https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_8982/077f93d2d233131def200436bdeafd727c82cf97/.

TÜRK MEDENİ KANUNU,

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4721&MevzuatTur=1&MevzuatTerTip=5>.

Закон за семејството,

<https://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/zakoni/Zakon%20za%20semejstvo-precisten%20tekst.pdf>.

Zivilgesetzbuch(ZGB),[https://fedlex.data.admin.ch/filestore/fedlex.data.admin.ch/eli/cc/24/233_245_233/20210101/de/pdf-a/fedlex-data-admin-ch-eli-cc-24-](https://fedlex.data.admin.ch/filestore/fedlex.data.admin.ch/eli/cc/24/233_245_233/20210101/de/pdf-a/fedlex-data-admin-ch-eli-cc-24-233_245_233-20210101-de-pdf-a.pdf)

[233_245_233-20210101-de-pdf-a.pdf](https://fedlex.data.admin.ch/filestore/fedlex.data.admin.ch/eli/cc/24/233_245_233/20210101/de/pdf-a/fedlex-data-admin-ch-eli-cc-24-233_245_233-20210101-de-pdf-a.pdf).

Maša Smiljana Šović
University of Niš, Faculty of Law

INSTITUTE OF ADOPTION IN COMPARATIVE LAW

Abstract

The paper presents the institution of adoption according to the solutions contained in the positive law of Germany, Austria, Switzerland, France, Russia, Turkey and Macedonia, with special reference to the conditions for establishing adoption on the part of the adopter and adoptee and the effects that adoption produces. In modern legal systems, the best interest of the child is primarily taken into account when establishing an adoption. Given that it is best for a child to grow up in a family that accepts and loves him, if it is not possible for him to live in his biological family, the next best solution is adoption. The dominant form of adoption today is full adoption, by which the adopted child is fully integrated into the adopter's family, but the form of incomplete adoption is still preserved in some legislations. In addition to minor children, certain laws allow the adoption of adults, subject to certain conditions.

Key words: adoption, adoptive parent, adoptee, conditions for establishing adoption, effects of adoption, termination of adoption.

UDK: 795:159.922.8.07-057.875

Predato: 13.04.2022.

Prihvaćeno: 15.9.2022.

Кратко или претходно саопштење

Nikola, J. Milošević⁶
Prihvatište za decu, Beograd

Nemanja, D. Rajić
Ustanova socijalne zaštite

Jovana Simić,

*Univerzitet u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici,
Filozofski fakultet*

NAVIKE IGRANJA VIDEO IGARA KOD SREDNJOŠKOLACA

Apstrakt

Predmet istraživanja su učestalost i navike igranja video-igara kod srednjoškolaca. U radu se utvrđuje frekvenost igranja igara kod srednjoškolaca, vrste igara koje se najčešće igraju kao i razlike u izraženosti učestalosti igranja video-igara kod ispitanika različitog pola i različitih srednjih škola. Istraživnje predstavlja deo šire istraživačke studije koja se bavi istraživanjem obrazaca igranja igara kod mladih i agresivnih oblika ponašanja.

Uzorak istraživanja je bio kvotni, a činili su ga srednjoškolci (N=278) iz četiri srednje škole u Negotinu (gimnazija, srednja tehnička, poljoprivredna i muzička). Za potrebe rada i istraživanja upotrebljen je modifikovan upitnik koje je sprovela *Interactive Software Federation of Europe* (ISFE, 2012; prema Rajić, 2017), kao i *Uputnik sociodemografskih podataka*. Dobijeni podaci su obrađeni metodama deksriptivne statistike i statistike zaključivanja (t-test i ANOVA) kroz program za obradu podataka IBM SPSS, 20 Statistics, a prikazani su tabelarno.

⁶ nikolay.milosevic@yandex.ru

Rezultati su pokazali da najveći broj ispitanika (24,1%) svoje slobodno vreme provedi igrajući video igre; Čak 62,7% ispitanika do svoje 7. godine života prvi put probao da igra neku od video igara. Ispitani srednjoškolci najčešće (39,2%) video igre igraju na kompjuteru (desktop ili laptop) i to kod kuće (63,7%). Kada je u pitanju učestalost igranja video igara najveći broj ispitanika se izjasnilo da igraju igre nekoliko puta nedeljno (26,3%), zatim slede ispitanici koji video-igre igraju svakodnevno (23,7%) a najmanje ispitanika koji igraju video-igre igraju jednom mesečno (7,2%). Najveći broj ispitanika video-igre igra podjednako tokom cele nedelje (27,7%), zatim slede ispitanici koji igraju video-igre vikendom (22,7%) , dok najmanje ispitanika video-igre igra tokom praznika (1,8%). Najveći broj ispitanika svoje video-igre nabavlja tako što ih besplatno skida sa interneta (54,3%) a najmanji tako što ih naručuju poštom preko internet (3,6%). Podatak, koji takođe pretsavlja značaj za društvenu uzbunu je da najveći broj ispitanika nikada ne obraća pažnju na oznake video-igara i igraju šta žele (39,2%). Pa se zaključuje da čak i tamo gde je jasno naznačeno da pojedine igre nisu za decu mlađe od 18. godina, to ne predstavlja problem za mlade ljude da ih ipak isprobaju i/ili nastave da igraju uprkos javnoj oznaci. Kada su u pitanju razlike u frekventnosti igranja video igara između muških i ženskih ispitanika, pokazalo se da muški ispitanici učestalije igraju video igre. Takođe, srednjoškolci koji pohađaju gimnaziju, učestalije igraju video igre u odnosu na učenike srednje muzičke škole.

Rezultati su delimično saglasni sa rezultatima prethodnih istraživanja

Ključne reči: video-igre, srednjoškolci, učestalost igranja, vrste igara, navike igranja.

UVOD

Savremeno doba podrazumeva život prožet informacijama i savremenom tehnologijom koja neprestano napreduje i usavršava se. Neke tehnologije su neophodne za funkcionisanje savremenog društva jer su različiti sistemi zasnovani na njima. Pored toga, dostignuća savremene tehnologije se koriste i u svrhu razonode i zabave, što predstavlja svojevrsan društveni fenomen. U ovom radu bliže ćemo se baviti jednom granom savremene tehnologije, koja za jedne ima poslovnu svrhu, a drugima, tj. konzumentima, predstavlja izvor zabave, razonode ili druženja – reč je o video-igrama.

Video-igrama se čak ni danas ne posvećuje dovoljno pažnje u naučnoj javnosti, iako se posebno izdvaja fenomenologija koja je direktna ili indirektna posledica igranja video igara. Postoje određene klasifikacije pozitivnih i negativnih efekata video-igara ali i dalje postoji prostora za dodatno proučavanje i istraživanje. Učestalo igranje video-igara se najčešće povezuje sa negativnim efektima, pre svega imamo u vidu nastanak zavisnosti od video-igara, poremećaje pažnje, i naročito pojavu agresivnih obrazaca ponašanja koja vrlo često dolazi u kauzalnu vezu sa neuspehom u video-igrama. Učestalo igranje video-igara ima i drugu, pozitivnu stranu, odnosno, učestalo igranje video-igara može imati i pozitivne efekte što ostavlja prostor za druga, naredna istraživanja o napomenutoj fenomenologiji.

U savremenom društvu video igre napreduju i usavršavaju se veoma velikom brzinom. Postoje čak i profesionalni igrači video igara, koji obezbeđuju sebi egzistenciju tako što učestvuju na različitim turnirima gde osvajaju određene nagradne fondove. Oni sebe često upoređuju sa profesionalnim sportistima. Paralelno sa tim zastupljen je i rad na popularizaciji video igara, pomoću različitih marketinških metoda. Čak su i filmovi snimani u svrhu promocije igrača video-igara, tzv. “gejmera”, u kojima je “gejmerski” životni stil predstavljen u vidu

subkulture. Pod uticajem svega navedenog zainteresovanost populacije za video igre je sve veća, a starosna granica igrača je sve niža.

Obzirom na razvoj takmičarskog fenomena igranja video-igara, u cilju ostvarivanja izvesnog uspeha, neophodno je informisati igrače, a posebno mlađu populaciju, o mogućem neuspehu i negativnim posledicama i efektima koje iz toga mogu da proizađu. Posebno je važno da oni realno shvate i imaju uvid u mogućnosti dostizanja nivoa profesionalnih igrača, kako bi se na taj način uticalo na odabir budućih profesionalnih orijentacija omladine, i kako bi se negativni efekti igranja video igara minimizirali.

Predmet ovog rada je usmeren na deskripciju fenomena igranja video igara, kao i na načine, i eventualne negativne efekte igranja u smislu agresivnih obrazaca ponašanja kod školske populacije. Analiziraće se sociodemografske i školske karakteristike ispitanika, kao i učestalost i obrasci igranja video igara. Jedan deo upitnika obuhvatiće i informisanost i stavove ispitanika o video igrama.

1.Pojam video-igara

Ranije su se ljudi uglavnom zabavljali plesom, i svoje slobodno vreme provodili u razgovorima, uz muziku, čitanjem knjiga i novina (Danilović, 1986). Pojava moderne tehnologije, posebno elektronske industrije počela je radikalno da utiče na slobodno vreme mladih. Elektronska industrija je omogućila potpuno nove oblike masovne kulture kao što su: radio, televizija, video kasetna tehnika, komunikacioni sateliti, kompjuteri (Danilović, 1986). Novi oblici masovne kulture doveli su i do radikalnog menjanja načina provođenja slobodnog vremena. Sve više slobodnog vremena trošeno je na navedene oblike masovne kulture.

U savremenom svetu video-igre, koje se igraju uz pomoć računara, konzola ili mobilnih telefona, sve više su zastupljene kod

omladine. Kako su elektronski uređaji postali dostupniji za šire narodne mase, tako su i video-igre postale pristupačnije.

2. Žanrovi video igara

Podela video-igara može da se određuje na osnovu mnogobrojnih kriterijuma. Mi smo smatrali da je u skladu sa ovim istraživanjem najbolje izvršiti podelu na žanrove, iako smo svesni činjenice da se žanrovi video-igara, kao i većina kriterijuma menja u skladu sa razvojem video-igara.

Video-igre se dele na žanrove u zavisnosti od interakcije igrača sa video-igrom (gameplay), tehnike igranja ali i od samog sadržaja video-igre. Sama podela video-igara na žanrove ima puno sličnosti sa, recimo, žanrovima filmova, ali često može biti i sušta suprotnost, jer mesto i vreme radnje, za razliku od žanrova filmova, obično nemaju nikakvu ulogu u klasifikaciji video-igara (Kuk, 2014). Na primer, akciona igra je akciona igra bez obzira da li se ona igra u izmišljenom svetu ili u svemirskom prostoru (Kuk, 2014). Podela video igara na žanrove je statična, teško je napraviti podelu na podžanrove kojih ima jako mnogo, i praktično nije moguće navesti ih sve, pošto iz dana u dan se pojavljuju nove video-igre, sa novim karakteristikama pa samim tim i novim žanrovima.

Pošto podela video-igara na žanrove ima više, jer to predstavlja kompleksan problem, mi smo se odlučili za podelu domaćeg autora, koja je sveobuhvatna i u njoj mogu da se klasifikuju praktično svi poznati žanrovi video-igara.

Kuk navodi podelu na žanrove (Kuk, 2014), i to:

- 1) *Akcione igre* – najosnovniji i ujedno najzastupljeniji žanr video-igara. One su uglavnom zasnovane na ratnim i borilačkim sadržajima, često zahtevaju od igrača određene veštine, kao na

primer preciznost, razvijene reflekse, fokusiranje pažnje i tako dalje. Ovakve igre često mogu da budu jako zahtevne, pa igrač vremenom razvija određene veštine koje su mu potrebne, i iz tog razloga vremenom postiže bolje rezultate.

- 2) *Avanturističke igre* – žargonski se često nazivaju “mozgalice”, one ne zahtevaju posjedovanje određenih refleksnih veština i sposobnosti, ne sadrže akciju, već je svrha ovog žanra da igrači traže rešenja za različite probleme i prepreke u interakciji sa drugim ljudima i okolinom.
- 3) *Akciono – avanturističke igre* – su kombinacija prethodna dva žanra. Podrazumevaju rešavanje niza prepreka, problema i slagalica za čije rešavanje je potrebno akciono delovanje igrača, ili korišćenje alata i instrumenata koje je sakupljao tokom igre.
- 4) *Igre uloga* – poznatije kao RPG. U njima igrač preuzima ulogu nekog zamišljenog junaka u nepostojećem svetu. Obuhvataju naučno – fantastične dimenzije, mitologiju, različite istorijske periode, čak i iskrivljenu interpretaciju sadašnjosti I tako dalje.
- 5) *Simulacije* – najčešće je reč o simulaciji realnog sveta. Često takve vrste igara imaju menadžerski karakter, gde igrači simuliraju rad određenih direktora, predsednika, farmera, vozača i tako dalje i na taj način simuliraju upravljanje firmama, država, farmi, vožnja različitih vozila...
- 6) *Sportske igre* – glavna karakteristika ovog žanra video-igara je sportski karakter, odnosno sportsko nadmetanje. Obzirom da predstavljaju simulaciju sporta, i potrebne veštine da se preuzima akcija prilikom igranja igara iz ovog žanra možemo

zaključiti da ovaj žanr u izvesnoj meri u sebe integriše i sve prethodno navedene žanrove.

- 7) *Strategije* – uključuju planiranje i razradu strategije i taktike kako bi se ostvarila pobjeda nad protivnikom. U skoro svim igrama ovog žanra igraču je omogućen pogled iz “ptičije perspektive” kako bi mogao da kontroliše jedinice i izdaje im naređenja.
- 8) *Obrazovne igre* – imaju cilj da kroz igru edukuju igrače. Obično je cilj da privuku igrače mlađeg uzrasta, obično od 3 godine do adolescentskog perioda.

3. Agresivnost i video-igre

Svedoci smo da u savremenom dobu, agresivni obrazac ponašanja kod omladine, a posebno kod školske dece, dobija određene karakteristike koje u izvesnoj meri podsećaju na neka apstraktna dešavanja u akcionim video-igrama, često je surov, bez empatije i veoma brutalan. Obzirom da su video-igre široko rasprostranjene među omladinom, i da predstavljaju značajan društveni fenomen, koji ne dobija zasluženu pažnju, jedan od ciljeva ovog rada je i da posluži kao osnova za neko buduće ispitivanje korelacije između agresivnih obrazaca ponašanja i igranja igara.

Neka istraživanja su ukazivala da gledanje nasilja može uticati na porast agresivnog ponašanja u kasnijem dobu (Bandura et al., 1963., prema Jevtić i Savić, 2013). Takođe, različite analize ukazuju da je u 89% video-igara sadržan neki element nasilja (Gentile et al., 2003, prema Bilić i sar. 2010). Prisutno je i učenje i nagrađivanje nasilnog ponašanja koje se tokom igre ponavlja (Gentile & Anderson, 2004, prema Bilić i sar. 2010). Nasilje u video-igrama je često preduslov za

osvajanje određenih bodova, ili uslov za nastavak igranja. Nasilje u video-igrama može takođe uticati i na formiranje, odnosno promenu stavova i uverenja. Prekomerno igranje video-igara može usloviti gubitak senzibilisanosti za nasilje, ili se nasilni čin opravdava (Goldstein, 2001, prema Bilić i sar. 2010).

4. Metod

Istraživanje je deo šire istraživačke studije koja se bavi problemima učestalosti i obrascima igranja video-igara kod učenika srednjih škola (Rajić, 2017).

Opšti cilj istraživanja prikazan u ovom radu glasio je utvrditi učestalost i neke od navika igranja video-igara kod učenika srednjih škola; takođe u radu je ispitivana i razlika u učestalosti i navikama igranja video-igara u zavisnosti od sociodemografskih karakteristika.

Za prikupljanje podataka koristio se modifikovani upitnik "Navika igranja video igara" koji je bio primenjen u istraživanjima koje je sprovela *Interactive Software Federation of Europe* (ISFE, 2012). Modifikaciju instrumenta na srpskom podneblju je izvršio autor Rajić (Rajić, 2017). U upitniku se nalaze i pitanja o učestalosti igranja video-igara i obrascima (navikama igranja) video-igara (vrste, žanrovi, vreme provedeno u igranju, način igranja video-igara, način nabavljanja video-igara, razloge i stavove prema igranju video-igara). Pored ovog instrumenta korišćen je i Upitnik sociodemografskih karakteristika (pol, uzrast i mesto prebivališta, vrsta škole, školski uspeh i izostajanje iz škole). Ispitvanje je sprovedeno anonimno, a na pitanja su učenici odgovarali zaokruživanjem ponuđenih odgovora.

5. Uzorak

Uzorak je neslučajni kvotni. Čine ga učenici sva četiri razreda iz četiri srednje škole iz negotina (gimnazija, tehnička, muzička i poljoprivredna škola). Kvote su određene s obzirom na školu i razred. Iz svih škola uzeto je po jedno odeljenje iz svih razreda (I, II, III i IV) Početni uzorak činilo je 340 srednjoškolaca (iz svake škole po 85), ali je nakon provere protokola popunjenih upitnika i provere ispitaničke pouzdanosti iz uzorka je odstranjeno 62 ispitanika, tako da je u konačnoj obradi korišćeno 278 ispitanika. Uzorak čine učenici oba pola, uzrasta između 14 i 19 godina.

U Tabelama 1,2,3 i 4 dat je opis uzorka s obzirom na pol, uzrast, sredinu u kojoj žive i vrstu srednje škole.

Tabela 1. Distribucija ispitanika prema polu

	Frekvenca	Procenat
Muški	142	51.1
Ženski	136	48.9
Total	278	100.0

U tabeli 1 su prikazani podaci prema polu ispitanika. U istraživanju je učestvovalo više dečaka (51,1%) za razliku od devojčica (48,9).

Tabela 2. Distribucija ispitanika prema uzrastu

	Frekvenca	Procenat	Kumulativni procenat
15	73	26.3	26.3
16	75	27.0	53.2
17	55	19.8	73.0
18	69	24.8	97.8
19	6	2.2	100.0
Total	278	100.0	

Od 278 ispitanika koji su sačinjavali uzorak ispitivanja, najviše je bilo ispitanika koji su imali 16 godina (27,0%), dok je najmanje ispitanika bilo sa 19 godina (2,2%).

Tabela 3. Distribucija ispitanika prema opštini u kojoj žive

	Frekvenca	Procenat	Kumulativni procenat
U gradu	206	74.1	74.1
U prigradskom naselju	7	2.5	76.6
U selu	65	23.4	100.0
Total	278	100.0	

U uzorku je najveći broj ispitanika bio iz grada (74%) a najmanje iz prigradskih naselja (2,5%).

Tabela 4. Škola koju ispitanici trenutno pohađaju

	Frekvencija	Procenat	Kumulativni procenat
Negotinska gimnazija	84	30.2	30.2
Tehnička škola	70	25.2	55.4
Poljoprivredna škola	83	29.9	85.3
Muzička škola	41	14.7	100.0
Total	278	100.0	

6. Procedura

Istraživanje je realizovano u februaru mesecu tokom 2018/2019. školske godine u četiri srednje škole u opštini Negotin, i to u Negotinskoj gimnaziji, tehničkoj školi „Negotin“, poljoprivrednoj školi „Rajko Bosnić“ i muzičkoj školi „Stevan Mokranjac“. Nakon dobijanja saglasnosti od strane uprave škola, učenicima su podeljeni upitnici koje su popunjavali u trajanju od 45 minuta (jedan školski čas).

7. Rezultati istraživanja

Najpre će se prikazati rezultati vezani za učestalost i navike igranja igara kod srednjoškolaca (tabele 5 - 16) , potom rezultati vezani za razlike u učestalosti igranja video-igara s obzirom na pol i vrstu srednje škole koju ispitanici pohađaju (tabele od 17-20).

Tabela 5. Distribucija ispitanika prema igranju video-igara
(Igram video igre)

	Frekveca	Procenat	Kumulativni procenat
Bez odgovora	2	.7	.7
Ne	179	64.4	65.1
Da	97	34.9	100.0
Total	278	100.0	

U uzorku od 278 ispitanika, 64,4% ispitanika ne igra video –igre dok 34,9% igra.

Tabela 6. Način provođenja slobodnog vremena

Primer pitanja: Na koji način si najviše provodio/la slobodno vreme u prethodnih 6 meseci

	Frekvencija	Procenat	Kumulativni procenat
Bez odgovora	2	.7	.7
Igrao/la video-igre	67	24.1	24.8
Čitao/la knjigu	24	8.6	33.5
Gledao/la film	31	11.2	44.6
Slušao/la muziku	48	17.3	61.9
Surfovao/la na internetu	18	6.5	68.3
Dopisivao/la ili ćaskao/la sa prijateljima	23	8.3	76.6
Bavio/la se sportom	27	9.7	86.3
Izlazio/la napolje da jedem	2	.7	87.1
Išao/la u kafić na piće	36	12.9	100.0
Total	278	100.0	

Na osnovu prikazanih podataka u tabeli 6 koji se odnose na način na koji ispitanici najčešće provode slobodno vreme možemo zaključiti da najveći broj ispitanika (24,1%) svoje slobodno vreme provodi igrajući video-igre, zatim slede ispitanici koji svoje slobodno vreme provode slušajući muziku (17,3%). Najmanji broj ispitanika (0,7%) slobodne vreme provodi izlazeći napolje da jedu.

Tabela 7. Uzrast na kome su prvi put igrali neku video-igru
Primer pitanja: Koliko si imao godina kada si prvi put igrao/la neku video-igru

	Frekvenca	Procenat	Kumulativni procenat
0	21	7.6	7.6
2	1	.4	7.9
3	6	2.2	10.1
4	16	5.8	15.8
5	37	13.3	29.1
6	43	15.5	44.6
7	50	18.0	62.6
8	32	11.5	74.1
9	20	7.2	81.3
10	29	10.4	91.7
11	8	2.9	94.6
12	6	2.2	96.8
13	6	2.2	98.9
14	1	.4	99.3
15	2	.7	100.0
Total	278	100.0	

Tabela 7 pokazuje podatke uzrasta ispitanika kada su prvi put igrali neku video-igricu. Najveći broj ispitanika je svoje prve dodire sa video-igrama imao sa 7. godina (18,0%). Šest ispitanika iz uzorka je prvi put igralo video-igre sa svega 3.godina (2,2%).

Tabela 8. Najčešće korišćeni uređaji za igranje video-igara

Primer pitanja; Koje od navedenih uređaja najčešće koristiš za igranje video-igara

	Frekvenca	Procenat	Kumulativni procenat
Nisam igrao/la	53	19.1	19.1
Kompjuter/laptop	109	39.2	58.3
Konzola	16	5.8	64.0
Mobilni telefon	54	19.4	83.5
Pametni telefon	32	11.5	95.0
Tablet	14	5.0	100.0
Total	278	100.0	

U tabeli 8. su prikazani podaci koji se odnose na uređaje na kojima ispitanici najčešće igraju video-igre. Kompjuter/laptop (39,2%) su uređaji na kojima ispitanici najčešće igraju video-igre dok je tablet (5,0%) uređaj na kome ispitanici najređe igraju video-igre.

Tabela 9. Najčešće mesto igranja video-igara

Primer pitanja: Gde si najčešće igrao/la video-igre u prethodnih 6 meseci

	Frekvenca	Procenat	Kumulativni procenat
Nisam igrao/la video igre	53	19.1	19.1
Kod kuće	177	63.7	82.7
U igraonici	8	2.9	85.6
Dok putujem	10	3.6	89.2
Dok nekoga čekam	9	3.2	92.4
Kod prijatelja	9	3.2	95.7
U školi	9	3.2	98.9
U kafiću, restoranu, klubu	3	1.1	100.0
Total	278	100.0	

Na osnovu podataka iz tabele 9. možemo zaključiti da najveći broj ispitanika (63,7%) igra video-igre kod kuće a najmanji u kafiću, restoranu, klubu (1,1%).

Tabela 10. Učestalost igranja video-igara prethodnih šest meseci

Primer pitanja: U prethodnih 6 meseci koliko puta si igrao video-igre

	Frekvencija	Procenat	Kumulativni procenat
Bez odgovora	1	.4	.4
Nisam igrao/la video-igre	53	19.1	19.4
Svakodnevno	66	23.7	43.2
Jednom nedeljno	30	10.8	54.0
Nekoliko puta nedeljno	73	26.3	80.2
Jednom mesečno	20	7.2	87.4
Nekoliko puta mesečno	35	12.6	100.0
Total	278	100.0	

U tabeli 10. su prikazani podaci o tome koliko često ispitanici igraju video-igre. Najveći broj ispitanika se izjasnilo da igraju igre nekoliko puta nedeljno (26,3%), zatim slede ispitanici koji video-igre igraju svakodnevno (23,7%) a najmanje ispitanika koji igraju video-igre igraju jednom mesečno (7,2%).

Tabela 11. Kada su se najčešće igrale video-igre tokom prethodnih šest meseci

Primer pitanja: U prethodnih 6 meseci kada si najčešće igrao video-igre

	Frekvencija	Procenat	Kumulativni procenat
Bez odgovora	1	.4	.4
Nisam igrao/la video-igre	53	19.1	19.4
Podjednako tokom cele nedelje	77	27.7	47.1
Radnim danima	26	9.4	56.5
Vikendom	63	22.7	79.1
Tokom praznika	5	1.8	80.9
Za vreme raspusta	53	19.1	100.0
Total	278	100.0	

U tabeli 11. su prikazani podaci o tome kada ispitanici najčešće igraju video-igre. Najveći broj ispitanika video-igre igra podjednako tokom cele nedelje (27,7%), zatim slede ispitanici koji igraju video-igre vikendom (22,7%) , dok najmanje ispitanika video-igre igra tokom praznika (1,8%).

Tabela 12. Glavni razlog igranja video-igara

Primer pitanja: Koji je glavni razlog zbog koga igraš video-igre

	Frekvencija	Procenat	Kumulativni procenat
Ne igram video	53	19.1	19.1
Video igre su zabavne	43	15.5	34.5
Iz dosade i da mi prodje vreme	92	33.1	67.6
Da se opustim	29	10.4	78.1
Zbog izazova i uzbudjenja u video igrama	22	7.9	86.0
Da bih dobro iskoristio slobodno vreme	2	.7	86.7
Da bih igrao/la i družio/la sa drugim igračima uživo	10	3.6	90.3
Da bih igrao/la ili družio/la sa drugim igračima na internetu	12	4.3	94.6
Da bih koristio/la svoju maštu	7	2.5	97.1
Da bih naučio/la neke nove stvari	8	2.9	100.0
Total	278	100.0	

Na osnovu dobijenih podataka, možemo zaključiti da je kod ispitanika najčešće glavni razlog igranja video-igara dosada i potrošnja vremena (33,1%), a najmanje čest korišćenje slobodnog vremena (0,7%).

Tabela 13. Najčešći način nabavljanja video-igara

Primer pitanja: Na koji način najčešće nabavljaš video igre

	Frekvencija	Procenat	Kumulativni procenat
Ne nabavljam jer ne igram video igre	53	19.1	19.1
Besplatno ih skidam sa interneta	151	54.3	73.4
Kupujem i skidam ih preko interneta	35	12.6	86.0
Naručujem poštom preko interneta	10	3.6	89.6
Kupujem u prodavnici video igara	16	5.8	95.3
Pozajmljujem od drugova i drugarica	13	4.7	100.0
Total	278	100.0	

Tabela 13 prikazuje podatke koji se odnose na način nabavljanja video-igara. Najveći broj ispitanika svoje video-igre nabavlja tako što ih besplatno skida sa interneta (54,3%) a najmanji tako što ih naručuju poštom preko internet (3,6%).

Tabela 14. Najšeće igrane video-igre na internetu u prethodnih šest meseci

Primer pitanja: Koje si video igre igrao na internetu najčešće u prethodnih 6 meseci

	Frekvencija	Procenat	Kumulativni procenat
Bez odgovora	2	.7	.7
Nisam igrao video igre na internetu	53	19.1	19.8
Video igre koje su potpuno besplatne	107	38.5	58.3
Besplatne video igre za više igrača	56	20.1	78.4
Video igre čiji se softver naplaćuje a posle se igraju besplatno	28	10.1	88.5
Video igre koje se plaćaju na mesečnom nivou	8	2.9	91.4
Video igre koje se igraju na običnom internet pretraživaču	14	5.0	96.4
Kockarske video igre koje se igraju za pravi novac	10	3.6	100.0
Total	278	100.0	

U tabeli 14. se nalaze podaci o tome koje video-igre ispitanici igraju na internetu. Najveći broj ispitanika igra video-igre koje su potpuno besplatne (38,5%), dok najmanji broj ispitanika igra video igre koje se plaćaju na mesečnom nivou (2,9%).

Tabela 15. Najčešće igrani žanrovi video-igara

Primer pitanja: Koje žanrove video igara si najčešće igrao u prethodnih 6 meseci

	Frekvenca	Procenat	Kumulativni procenat
Bez odgovora	1	.4	.4
Ne igram video igre	53	19.1	19.4
Pucačine	35	12.6	32.0
Borilačke	9	3.2	35.3
Strategije	22	7.9	43.2
Trke	17	6.1	49.3
Sport	38	13.7	62.9
RPG	30	10.8	73.7
Simulacije	26	9.4	83.1
Kvizove	47	16.9	100.0
Total	278	100.0	

Tabela 15 prikazuje podatke o tome koje žanrove video-igara ispitanici najčešće igraju. Najčešći žanr video-igrice koje ispitanici igraju čine kvizovi (16,9%), zatim igre sporta (13,7%), zatim pucačine (12,6%) a najmanje borilački žanr (3,2%) .

Tabela 16. Obraćanje pažnje na oznake pre početka igranja video-igre

Primer pitanja: Da li obraćas pažnju na oznake pre pocetka igranja video igre

	Frekvencija	Procenat	Kumulativni procenat
Bez odgovora	29	10.4	10.4
Uvek obraćam pažnju i ne igram ukoliko nije predviđena za moj uzrast	56	20.1	30.6
Često obraćam pažnju ali ponekad igram iako nije predviđena za moj uzrast	40	14.4	45.0
Retko obraćam pažnju i često igram video igre koje nisu predviđene za moj uzrast	44	15.8	60.8
Nikada ne obraćam pažnju i igram šta želim	109	39.2	100.0
Total	278	100.0	

U tabeli 16 se nalaze podaci o tome da li ispitanici obraćaju pažnju na oznake video-igara pre početka igranja video-igre. Zabrinjavajuće je da najveći broj ispitanika nikada ne obraća pažnju na oznake video-igara i igraju šta žele (39,2%) a najmanji broj ispitanika često obraća pažnju na oznake pre početka igranja video-igre ali ponekad igraju iako igra nije predviđena njihovom uzrastu (14,4%).

U tabelama koje slede (tabela 17-20) prikazaće se rezultati statistike zaključivanja vezane za razlike u učestalosti igranja video igara s obzirom na pol i vrstu srednje škole koju pohađaju.

Tabela 17. Razlike u frekventnosti igranja video igara s obzirom na pol ispitanika

	Pol	N	AS	SD	t	df	sig
Frekventnost igranja video igara	muski	142	4.59	1.655	7.131	276	.000
	zenski	136	3.14	1.739			

Iz podataka u tabeli 17 vidimo da postoji statistički značajna razlika u frekventnosti igranja video igara između muških i ženskih igara, $t(276) = 7.131$, $p < 0.05$. Muški ispitanici u frekventnije igraju video igre u odnosu na ženske ispitanice.

Tabela 18. Učestalosti igranja video igara učenika različitih škola (Deskriptivna statistika)

Descriptives

U prethodnih 6 meseci koliko puta si igrao video-igre

	N	AS	SD
negotinska gimanzija	84	4.17	1.597
tehnicka skola negotin	70	4.09	2.005
poljoprivredna skola	83	3.77	1.843
muzicka skola	41	3.17	1.883
Total	278	3.88	1.843

U tabeli 18 vidimo da je najveća učestalost igranja video igara zatupljena kod učenika gimnazije (AS=4.17), a najmanja kod učenika srednje muzičke škole (AS=3.17).

Tabela 19. Razlika u učestalosti igranja video igara učenika različitih škola (ANOVA)

ANOVA

U prethodnih 6 meseci koliko puta si igrao video-igre

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	31.475	3	10.492	3.160	.025
Within Groups	909.608	274	3.320		
Total	941.083	277			

Tabela 19 pokazuje da postoji značajna razlika u frekventnosti igranja video igara između učenika različitih škola, $F(3,274)=3.160$, $p < 0.05$.

Tabela 20. Razlika u učestalosti igranja video igara učenika različitih škola (Naknadna poređenja – post hoc)

Dependent Variable: U prethodnih 6 meseci koliko puta si igrao video-igre

Scheffe

(I) U koju u skolu ides	(J) U koju u skolu ides	Mean Difference (I-J)	Sig.
negotinska gimanzija	tehnicka skola	.081	.995
	negotin		
	poljoprivredna skola	.396	.580
tehnicka skola negotin	muzicka skola	.996*	.043
	negotinska gimanzija	-.081	.995
	poljoprivredna skola	.315	.769
poljoprivredna skola	muzicka skola	.915	.091
	negotinska gimanzija	-.396	.580
	tehnicka skola	-.315	.769
muzicka skola	negotin	.600	.396
	negotinska gimanzija	-.996*	.043
	tehnicka skola	-.915	.091
	poljoprivredna skola	-.600	.396

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

Koristeći Šefeov test za naknadna poređenja, proverili smo između kojih tačno podgrupa postoji značajna razlika. Pomenuti test je pokazao da značajna razlika postoji između učenika gimnazije i učenika srednje muzičke škole. Učenici gimnazije statistički značajno učestalije igraju video igre u odnosu na učenike srednje medicinske škole.

Rezultati novih studija koje se bave ovom problematikom ukazuju na drastičan porast učestalog igranja video-igara iz godine u godinu, naročito kod mlađe populacije. Prema nekim podacima iz 2009. godine mlađa populacija igrača, prosečno je, nešto više od jednog časa provodila igrajući video-igre, tačnije jedan čas i 12 minuta, što je značajno više u odnosu na 2004. godinu gde su mladi u proseku za video-igre izdvajali 49 minuta dnevno (Rideout et al., 2010 prema Jevtić & Savić, 2013). Danas u svetu više od 88% mladih uzrasta do 18. godina, svakodnevno igra video-igre (Gentile et al., 2009 prema Bilić, 2011)

DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Igranje video igara poslednjih godina je postalo globalni i široko rasprostranjen fenomen, koje ne treba ignorisati, već naprotiv, treba se ozbiljno pozabaviti preveniranjem posledica ove "pošasti". Potrebno mu je posvetiti zasluženu pažnju u stručnoj i naučnoj javnosti. Stručna praksa istraživača kao i problemi sa kojima se u svakodnevnom radu sreću, poslužili su kao inspiracija za ovaj rad.

U radu se emirisjki ispitana učestalost igranja video igara kao i neke od navika igranja kod srednješkolaca, kao i razlike u učestalosti igranja igara s obzirom na neke sociodemografske karakteristike.

Rezultati su pokazali da najveći broj ispitanika (24,1%) svoje slobodno vreme provedi igrajući video igre; Zabrinjavajuć je podatak da se da je čak 62,7% ispitanika do svoje 7. godine života prvi put probao da igra neku od video igara. Ispitani srednjoškolci najčešće (39,2%) video igre igraju na kompjuteru (desktop ili laptop) i to kod kuće (63,7%). Kada je u pitanju učestalost igranja video igara najveći broj ispitanika se izjasnilo da igraju igre nekoliko puta nedeljno (26,3%), zatim slede ispitanici koji video-igre igraju svakodnevno (23,7%) a najmanje ispitanika koji igraju video-igre igraju jednom mesečno (7,2%). Najveći broj ispitanika video-igre igra podjednako tokom cele nedelje

(27,7%), zatim slede ispitanici koji igraju video-igre vikendom (22,7%) , dok najmanje ispitanika video-igre igra tokom praznika (1,8%). Najveći broj ispitanika svoje video-igre nabavlja tako što ih besplatno skida sa interneta (54,3%) a najmanji tako što ih naručuju poštom preko internet (3,6%). Podatak, koji takođe pretsavlja znač za društvenu uzbunuj je da najveći broj ispitanika nikada ne obraća pažnju na oznake video-igara i igraju šta žele (39,2%). Pa se zaključuje da čak i tamo gde je jasno naznačeno da pojedine oigre nisu za decu mlađe od 18. godina, to ne predtsavlja problem za mlade ljude da ih ipak isprobaju i/ili nastave da igraju uprkos javoj oznaci. Kada su u pitanju razlike u frekventnosti igranja video igara između muških I ženskih ispitanika, pokazalo se da muški ispitanici učestalije igraju video igre. Takođe, srednjoškolci koji pohađaju gimnaziju, učestalije igraju video igre u odnosu na učenike srednje muzičke škole.

Rezultati su delimično saglasni sa podacima dobijenim u ranijim istraživanjima drugih autora. Ovo se posebno odnosi na onaj deo rezultata vezan za učestalost igranja video igara. Više istraživanja govori u prilog stalnom porastu ove učestalosti. Na primer, podaci iz 2009. godine govore u prilog tome da je mlađa populacija igrača, prosečno, nešto više od jednog časa provodila igrajući video-igre, tačnije jedan čas i 12 minuta, što je značajno više u odnosu na 2004. godinu gde su mladi u proseku za video-igre izdvajali 49 minuta dnevno (Rideout et al., 2010 prema Jevtić & Savić, 2013). Danas u svetu više od 88% mladih uzrasta do 18. godina, svakodnevno igra video-igre (Gentile et al., 2009 prema Bilić, 2011). Rezultati novih studija koje se bave ovom problematikom ukazuju na drastičan porast učestalog igranja video-igara iz godine u godinu, naročito kod mlađe populacije.

Uvažavajući izvesna ograničenja koje istraživanje ima, vezano za obim uzorka, relativno mali broj primenjenih instrumenata, te potrebnog uključivanja većeg broja relevantnih varijabli, smatramo da ovo istraživanje sa svim svojim ograničenjima ipak daje skromni doprinos

naučnoj i stručnoj javnosti, pre svega zbog skretanja pažnje na društveni fenomen igranja video igara kao i na mogući uticaj navedenog fenomena kako na pojedinca tako i na društvo.

LITERATURA

Bilić, V., Gjukić, D. i Kirinić, G. (2010). Mogući učinci igranja računalnih igrica I videoigara na djecu I adolescente. Napredak 151.

Bilić, V. (2010). Povezanosti medijskog nasilja s agresivnim ponašanjem prema vršnjacima. Odgojne znanosti, 12.

Bilić, V. i Ljubin–Golub, T. (2011). Patološko igranje videoigara: uloga spola, samopoštovanja i edukacijske sredine. Hrvatska revizija za rehabilitacijska istraživanja, 47.

Interactive Software Federation of Europe (ISFE). (2012). *Video Games in Europe: Consumer Study*. Retrieved December 3, 2016. from http://www.isfe.eu/sites/isfe.eu/files/attachments/euro_summary_-_isfe_consumer_study.pdf

Jevtić A. i Savić M. (2013). Povezanost igranja nasilnih video-igrica i vršnjačkog nasilja kod adolescenata u Srbiji. Psihološka istraživanja, 16.

Kuk, K. (2014). Uticaj video igara na ponašanje dece i mogući oblici njihove zloupotrebe na internetu. Bezbednost 56 (2).

Danilović, M. (1986). Video-kompjuterske igre: uvod u psihologiju video-igara. Beograd: Tehnička knjiga.

Rajić, N. (2017). *Учесталост и обрасци играња видео-игара код ученика средњих школа*. Neobjavljeni master rad. Beograd: Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

Nikola, J. Milošević⁷
Prihvatište za decu, Beograd
Nemanja, D. Rajić
Ustanova socijalne zaštite
Jovana Simić,
University of Pristina with temporary headquarters in Kosovska
Mitrovica, Faculty of Philosophy

**VIDEO-GAME PLAYING HABITS OF HIGH SCHOOL
STUDENTS
ABSTRACT**

The subject of the research is the frequency and habits of playing video games among high school students. This research determines the frequency of playing games among high school students, the types of games that are played most often, as well as the differences in the expression of the frequency of playing video games among respondents of different genders and different high schools. and aggressive forms of behavior.

The research sample was quota-based, consisting of high school students (N=278) from four high schools in Negotin (gymnasium, technical, agricultural, and music). For the purposes of work and research, a modified questionnaire conducted by *the Interactive Software Federation of Europe* (ISFE, 2012; according to Rajić, 2017) was used, as well as the *Sociodemographic Data Guide*. The obtained data were processed using the methods of descriptive statistics and inferential statistics (t-test and ANOVA) through the data processing program IBM SPSS, 20 Statistics, and were presented in tables.

The results showed that the largest number of respondents (24.1%) spend their free time playing video games. As many as 62.7% of respondents tried playing video games for the first time by the age of 7. The surveyed high school students most often (39.2%) play video games on a computer (desktop or laptop) at home (63.7%). When it comes to the frequency of playing video

⁷ nikolay.milosevic@yandex.ru

games, the highest number of respondents declared that they play games several times a week (26.3%), followed by respondents who play video games daily (23.7%) and the least respondents who play video games play once a month (7.2%). The largest number of respondents play video games equally throughout the week (27.7%), followed by respondents who play video games on weekends (22.7%), while the least respondents play video games during holidays (1.8%). The largest number of respondents acquire their video games by downloading them for free from the Internet (54.3%) and the smallest by ordering them by mail via the Internet (3.6%). The data, which is also important for social alarm, is that the largest number of respondents never pay attention to the labels of video games and play what they want (39.2%). So it is concluded that even where it is clearly indicated that certain games are not for children under the age of 18, this does not pose a problem for young people to try them anyway and or continue to play despite the public label. When it comes to differences in the frequency of playing video games between male and female respondents, it was shown that male respondents play video games more often. Also, high school students who attend gymnasium play video games more often compared to students of high school of music.

The results partially agree with the results of previous research

Key words: *video games, high school students, frequency of playing, types of games, playing habits.*

Stefan Milić⁸
student master studija,
Univerzitet u Nišu, Pravni fakultet

INSPEKCIJSKA ZAŠTITA PRAVA IZ RADNOG ODNOSA

Apstrakt

Jedna od najbitnijih stvari kada su u pitanju prava iz radnog odnosa jeste njihova zaštita. Da bi ih zaposleni ostvarili u punom obimu, neophodno je postojanje odgovarajućih mehanizama zaštite. Inspeksijska zaštita kao jedan od tih vidova biće predmet ovog rada i to njeno određenje u međunarodnim i domaćim aktima, vrste inspeksijskih nadzora, način vršenja nadzora, ovlašćenja inspektora i pravo na žalbu na rešenja koje donose inspektori. Inspeksijsku zaštitu vrši Inspektorat za rad kao organ u sastavu ministarstva nadležnog za oblast radnih odnosa. Inspektori rada imaju tri važna ovlašćenja: nalaganje otklanjanja povrede propisa, pokretanje prekršajnog postupka protiv poslodavca i odlaganje izvršenja rešenja o otkazu ugovora o radu. Za svako od navedenih ovlašćenja neophodno je ispunjenje određenih uslova kako bi inspektori mogli da ih primenjuju, kao i poštovanje određenih rokova. Poslodavac može imati obavezu da postupi po rešenju inspektora, ali svakako ima pravo žalbe nadležnom ministru čija odluka je konačna.

Ključne reči: inspeksijska zaštita, inspekcija rada, radni odnos, Zakon o inspeksijskom nadzoru.

⁸ milic.stefan069@gmail.com

UVOD

Eksploatacija radnika, nehumani uslovi rada, nejednaka zarada za isti rad i nedostatak dnevnog i nedeljnog odmora neke su od odlika koje su obeležile rad kroz istoriju. Mnoge od tih stvari danas su prevaziđene i gotovo u svim razvijenim zemljama garantuje se sloboda rada i udruživanja. No, kako za primenu nekog prava nije dovoljno propisati ga najvišim pravnim aktom ili međunarodnim ugovorom, već je potrebno obezbediti i zaštitu tog prava, postavlja se pitanje na koji način se mogu zaštititi prava iz radnog odnosa.

Pored radnih sporova i postupaka zaštite prava kod poslodavca, još jedan način zaštite predstavlja inspekcijaska zaštita. Upravo taj način zaštite biće tema ovog rada. Da bi se govorilo o inspekcijskoj zaštiti neophodno je odrediti pojam, vrste i oblike inspekcijskog nadzora.

Pojam, vrste, ovlašćenja i obaveze učesnika u inspekcijskom nadzoru regulisani su Zakonom o inspekcijskom nadzoru (u daljem tekstu: ZIN) koji u članu 2 inspekcijски nadzor definiše kao „posao državne uprave čija su sadržina i pojam utvrđeni zakonom kojim se uređuje rad državne uprave, koga vrše organi državne uprave, organi autonomne pokrajine i organi jedinica lokalne samouprave, s ciljem da se preventivnim delovanjem ili nalaganjem mera obezbedi zakonitost i bezbednost poslovanja i postupanja nadziranih subjekata i spreče ili otklone štetne posledice po zakonom i drugim propisom zaštićena dobra, prava i interese“. Raščlanjivanjem zakonske definicije može se zaključiti da se inspekcijски nadzor može sastojati u preventivnom, korektivnom ili u represivnom delovanju. Takođe, iz zakonske definicije proizlazi da je cilj inspekcijskog nadzora sprečavanje ili otklanjanje štetnih posledica putem obezbeđivanja zakonitosti i bezbednosti poslovanja i postupanja nadziranih subjekata. Zakon o državnoj upravi (u daljem tekstu: ZDU) u članu 18 određuje da inspekcijским nadzorom „organi državne uprave ispituju sprovođenje zakona i drugih propisa neposrednim uvidom u

poslovanje i postupanje fizičkih i pravnih lica i, zavisno od rezultata nadzora, izriču mere na koje su ovlašćeni“. Deluje da je određenje iz ZIN šire jer obuhvata širi krug aktivnih subjekata nadzora i cilj nadzora, koji nije sadržan u određenju koje daje ZDU (Blažić, 2015; str, 380).

Inspeksijski nadzor vrše unutrašnje organizacione jedinice u sastavu ministarstava, inspektorati, njihove područne jedinice i odgovarajući organi jedinica lokalne samouprave, ako im je vršenje inspeksijskog nadzora povereno odgovarajućim zakonom (Dimitrijević, 2019; str. 364). Za inspeksijski nadzor je karakteristično da se obavlja u različitim sferama društvenog života poput saobraćaja, zdravstva, šumarstva, energetike, prosvete i da se vrši specifičnim metodama i ovlašćenjima (Tomić, 2016; str 265-266). Inspeksijski nadzor u oblasti radnih odnosa i bezbednosti i zdravlja na radu obavlja Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja. Kao organ uprave u sastavu navedenog Ministarstva, za inspeksijski nadzor nadležan je Inspektorat za rad koji se sastoji od unutrašnjih jedinica u sedištu Ministarstva i izvan sedišta. Unutrašnje jedinice u sedištu jesu: Odsek za drugostepeni upravni postupak u oblasti radnih odnosa i bezbednosti i zdravlja na radu; Odeljenje za studijsko – analitičke poslove i nadzor; I Odeljenje inspekcije rada u Gradu Beogradu i II Odeljenje inspekcije rada u Gradu Beogradu. Izvan sedišta Ministarstva postoji jedanaest odeljenja i četrnaest odseka.

1. Vrste i oblici inspeksijskog nadzora

Prema vrsti inspeksijski nadzor može biti redovan, vanredan, mešoviti, kontrolni i dopunski. Redovan se vrši prema planu inspeksijskog nadzora. Svaka inspekcija sačinjava višegodišnji i godišnji plan vršenja nadzora koji se sprovodi kroz odgovarajuće polugodišnje, tromesečne i mesečne cikluse (Milkov, 2015; str. 1443).

Vanredan inspekcijski nadzor se vrši u sledećim situacijama: kada je neophodno da se, saglasno delokrugu inspekcije, preduzmu hitne mere radi sprečavanja ili otklanjanja neposredne opasnosti po život ili zdravlje ljudi, imovinu, prava i interese zaposlenih i radno angažovanih lica, privredu, životnu sredinu, biljni ili životinjski svet, javne prihode, nesmetan rad organa i organizacija, komunalni red ili bezbednost; kada se posle donošenja godišnjeg plana inspekcijskog nadzora proceni da je rizik visok ili kritičan ili promene okolnosti; kada takav nadzor zahteva nadzirani subjekat; radi sprečavanja obavljanja delatnosti i vršenja aktivnosti neregistrovanih subjekata; po zahtevu javnog tužioca; kada se postupa po predstavi pravnog ili fizičkog lica; kada drugostepeni organ preko inspekcije dopunjava postupak ili ponavlja ceo postupak ili njegov deo, a nisu ispunjeni uslovi za dopunski inspekcijski nadzor. Mešoviti inspekcijski nadzor vrši se kao istovremen redovan i vanredan kod istog nadziranog subjekta.

Kontrolni inspekcijski nadzor vrši se radi utvrđivanja primene mera koje su naložene u okviru redovnog ili vanrednog nadzora, dok se dopunski vrši po službenoj dužnosti ili povodom zahteva nadziranog subjekta radi utvrđivanja činjenica koje nisu utvrđene redovnim, vanrednim ili kontrolnim inspekcijskim nadzorom, a od značaja su za inspekcijski nadzor, uz ograničenje da se može vršiti samo jedan dopunski inspekcijski nadzor i to u roku od 30 dana od okončanja redovnog, vanrednog ili kontrolnog (Dimitrijević, 2019; str. 365).

Prema obliku inspekcijski nadzor se može podeliti na terenski i kancelarijski. Terenski se vrši izvan službenih prostorija inspekcije, na licu mesta i sastoji se u neposrednom uvidu u predmetu, robu, akte i dokumentaciju nadziranog subjekta, dok se kancelarijski vrši u službenim prostorijama inspekcije, uvidom u akte, podatke i dokumentaciju nadziranog subjekta (Blažić, 2015; 383).

2. Značajniji akti međunarodne organizacije rada

U oblasti inspekcijskog nadzora posebno su značajne dve konvencije MOR-a koje je naša država ratifikovala i to Konvencija br. 81 o inspekciji rada u industriji i trgovini iz 1947. godine i Konvencija MOR br. 129 o inspekciji rada u poljoprivredi iz 1969. godine. Konvencijom br. 81 utvrđeni su zadaci inspekcije rada koji se sastoje u: osiguravanju primene zakonskih odredaba koje se odnose na uslove rada i na zaštitu radnika u vršenju njihovog zanimanja, kao što su odredbe o radnom vremenu, o platama, o sigurnosti, o higijeni i dobrim uslovima života, o zaposlenju dece i omladinaca i o drugim srodnim materijama, u meri u kojoj su inspektori rada dužni da osiguraju primenu tih odredaba; pružanju obaveštenja i tehničkih saveta poslodavcima i radnicima o najefikasnijem načinu za poštovanje zakonskih odredaba; signaliziranju nadležnoj vlasti slabosti i zloupotrebe koje nisu posebno pokrivena postojećim zakonskim propisima. Gotovo identični zadaci utvrđeni su i Konvencijom MOR br. 129, uz određene razlike u jezičko – stilskim formulacijama. Pored ovih konvencija, značajna je i Preporuka br. 20 o inspekciji rada, kojom je prvi put predviđeno osnivanje službi inspekcije rada (Lipovčić, Stanković & Ubović, 2018; str. 212).

3. Nadležnost inspekcije rada

Inspektorat za rad obavlja inspekcijske poslove i s njima povezane stručne poslove u oblasti radnih odnosa i bezbednosti i zdravlja na radu koji se odnose na: redovni i kontrolni nadzor; uviđaj smrtnih, teških i kolektivnih povreda na radu; utvrđivanje ispunjenosti propisanih uslova u oblasti bezbednosti i zdravlja na radu, pre početka obavljanja delatnosti poslodavca. Nadzor nad primenom Zakona o radu (u daljem tekstu: ZR), drugih propisa o radnim odnosima, opštih akata i ugovora o radu, kojima se uređuju prava, obaveze i odgovornosti

zaposlenih vrši inspekcija rada. Iz ove odredbe može proizaći da inspekcija rada nije nadležna u slučaju radno angažovanih lica ili lica koja rade van radnog odnosa (Brković & Urdarević, 2020; str. 258). Inspekcija rada obavlja nadzor, između ostalog, i nad primenom Zakona o bezbednosti i zdravlju na radu, Zakona o sprečavanju zlostavljanja na radu, Zakona o štrajku, Zakona o zaposlenima u javnim službama. Takođe, inspekcija obavlja nadzor i nad primenom Opšteg kolektivnog ugovora, posebnih kolektivnih ugovora i kolektivnih ugovora zaključenih na nivou poslodavca kao i pravilnika (Radovanović, 2013; 475). Dakle, inspekcija rada vrši nadzor i nad autonomnim propisima.

Inspekcija rada ne kontroliše samo nadzor nad primenom zakona, već i kontrolu materijala, sredstava i predmeta rada, kao i opreme za rad (Lubarda, 2017; 306). Međutim, nadzor nad primenom Zakona o zaposlenima u autonomnim pokrajinama i jedinicama lokalne samouprave⁹, kao i nad primenom Zakona o državnim službenicima¹⁰ vrši upravna inspekcija, imajući u vidu specifičnost radnopravnog položaja zaposlenih u državnim organima. Poslove koji se odnose na upravnu inspekciju obavlja Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave.

Inspeksijski postupak može se obavljati po službenoj dužnosti i na zahtev stranke. Bilo da je reč o postupku *ex officio* ili postupku po zahtevu stranke, on se sastoji iz prethodne faze i faze sprovođenja postupka koja obuhvata pokretanje, vođenje, odlučivanje i izvršenje odluka inspektora (Lubarda, 2017; str. 308).

4. Ovlašćenja inspektora za rad

U postupku inspeksijskog nadzora inspektor ima sledeća ovlašćenja: 1) vršenje uvida u opšte i pojedinačne akte, evidencije i

⁹ Službeni glasnik RS, br. 21/16, 113/17, 95/18 i 113/17 – dr. zakon.

¹⁰ Službeni glasnik RS, br. 79/05, 81/05 – ispr., 64/07, 67/07 – ispr., 116/08, 104/09, 99/14, 94/17, 95/18 i 157/20.

drugu dokumentaciju radi utvrđivanja relevantnih činjenica; 2) utvrđivanje identiteta lica i uzimanje izjave od poslodavca, odgovornih lica, zaposlenih i drugih lica koja se zateknu na radu kod poslodavca; 3) vršenje kontrole da li je izvršena prijava na obavezno socijalno osiguranje, na osnovu podataka iz Centralnog registra obaveznog socijalnog osiguranja; 4) pregledanje poslovnih prostorija, objekata, postrojenja, uređaja i drugog; 5) nalažanje preduzimanja preventivnih i drugih mera za koje je ovlašćen u skladu sa zakonom radi sprečavanja povreda zakona¹¹. Kako bi se navedena ovlašćenja ostvarila, jasno je da je neophodna saradnja poslodavaca, odgovornih lica kod poslodavaca i zaposlenih koji su u tom smislu dužni da omogućće nesmetano vršenje nadzora, uvid u dokumentaciju i obezbede potrebne podatke (Brković, 2017; 733).

Inspektor nije dužan da se prethodno najavi poslodavcu, ali je dužan da istog obavesti o svom prisustvu¹², kao i da mu ukaže na uočene nepravilnosti i preporuke na koji način je moguće nepravilnosti ukloniti. Ovo ovlašćenje spada u najznačajniju preventivnu meru. Inspektor je za svoj rad lično odgovoran. Posebno je odgovaran ako ne predloži ili ne odredi meru na koju je ovlašćen, ili ako prekorači granice svog ovlašćenja (Ristanović, 2008; str. 365).

Pored ovlašćenja koje ZR izričito predviđene, u teoriji se postupanje inspektora rada nakon obavljenog nadzora može podeliti u tri grupe ovlašćenja, odnosno mera koje on može preduzeti. Te mere su sledeće: 1) nalažanje otklanjanja povrede propisa; 2) pokretanje prekršajnog postupka protiv poslodavca i 3) odlaganje izvršenja rešenja o otkazu ugovora o radu (Šunderić & Kovačević, 2019; str. 479).

¹¹ Čl. 268a ZR (*Službeni glasnik RS*, br. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, 13/17 – odluka US, 113/17 i 95/18 – autentično tumačenje).

¹² Za razliku od ovoga, ZIN u članu 17 predviđa da je inspektor dužan da obavesti nadziranog subjekta o predstojećem inspekcijском nadzoru najkasnije tri dana pre početka nadzora.

4. 1. Nalaganje otklanjanja povrede propisa

Inspektor rada je ovlašćen da, u formi rešenja, u određenom roku poslodavcu naloži otklanjanje utvrđene povrede zakona, podzakonskog akta, opšteg akta ili ugovora o radu. Ova mera značajnu primenu nalazi kod tzv. rada na crno. Rad na crno, odnosno faktički rad, postoji kada radni odnos nije zasnovan u skladu sa zakonom. Pravni osnov kod faktičkog rada je nepravilan, nezakonit ili ne postoji (Brković & Urdarević, 2020; str. 85). U takvoj situaciji ZR štiti zaposlenog s obzirom da propisuje da ako poslodavac ne zaključi sa zaposlenim ugovor o radu u pisanom obliku, pre stupanja na rad, smatra se da je zaposleni zasnovao rad na neodređeno vreme danom stupanja na rad.

Međutim, faktički rad ne treba izjednačavati sa nezakonitim radom koji postoji kada se radno angažuje lice koje ne ispunjava opšti uslov za zasnivanje radnog odnosa (starosni uzrast) ili je reč o radu sa obeležjima dužničkog ropstva (Lipovčić, 2019; str. 108). Iako ZR štiti zaposlenog, inspekcija rada je u velikoj meri angažovana na suzbijanje rada na crno jer poslodavci na taj način ne plaćaju poreze i doprinose iz zarade i destimulativno deluje na poslodavce koji postupaju saglasno propisima (Ristanović, 2009; str. 10).

U ovoj situaciji inspektor rada je ovlašćen da naloži poslodavcu da sa zaposlenim zaključi ugovor o radu u pisanom obliku. Poslodavac je dužan da obavesti inspekciju rada o izvršenju rešenja u roku od 15 dana od dana isteka roka za otklanjanje utvrđene povrede. Dakle, poslodavac nije dužan da postupi po naloženoj meri u roku od 15 dana, već samo da obavesti inspekciju rada. Stav je Vrhovnog suda da „inspektor rada nije ovlašćen da, na osnovu odredbi člana 269, stav 1 ZR naloži poslodavcu da sa zaposlenim zaključi ugovor o radu na neodređeno vreme“. Postavlja se pitanje zbog čega inspektor ne bi imao takvo ovlašćenja, kada postoji zakonska fikcija prema kojoj se kod faktičkog rada smatra da je zaposleni zaključio ugovor o radu na

neodređeno vreme danom stupanja na rad. Prema slovu zakona deluje da nema smetnji za postupanje inspektora rada koje se ogleda u izdavanju rešenja poslodavcu kojim bi naložio zaključenja ugovora o radu na neodređeno vreme.

5. 2. Pokretanje prekršajnog postupka

Inspektor rada dužan je da podnese zahtev za pokretanje prekršajnog postupka ukoliko nađe da je poslodavac, direktor ili preduzetnik povredom zakona ili drugih propisa kojima se uređuju radni odnosi i podnošenje jedinstvene prijave na obavezno socijalno osiguranje učinio prekršaj. Ukoliko inspektor rada nađe da je učinjeno krivično delo, dužan je da podnese krivičnu prijavu (Maričić Vukotić, 2009; str. 157).

U okviru kaznenih odredbi (čl. 273 – 276) ZR predviđa brojne prekršaje. Tako će se kaznom od 800.000 do 2.000.000 dinara kazniti poslodavac sa svojstvom pravnog lica ako, između ostalog: sa licem koje radi ne zaključi ugovor o radu; ne isplati zaradu; ne dostavi zaposlenom obračun zarade; ne donese program za rešavanje viška zaposlenih; sprečava inspektora rada u vršenju nadzora ili ne postupi po rešenju inspektora.

Novčana kazna od 600.000 do 1.500.000 dinara predviđena je za poslodavca sa svojstvom pravnog lica ako, između ostalog: prekrši zabranu diskriminacije; zaposlenom odredi prekovremeni rad u suprotnosti sa zakonom; izvrši preraspodelu radnog vremena suprotno zakonu; zasnuje radni odnos sa licem mlađem od 18 godina suprotno zakonu; zaposlenom uskrati prava iz radnog odnosa protivno zakonu i ako odluči o pojedinačnom pravu, obavezi ili odgovornosti zaposlenog, a ne donese rešenje ili ga ne dostavi zaposlenom.

Kažnjive su kao prekršaj i sledeće radnje poslodavca: ako zaposlenom ne preda primerak ugovora o radu; ako zaposlenom ne

isplati naknadu troškova ili mu uskrati pravo na otpremninu, ako ne obezbedi vreme za odmor u toku dnevnog rada, dnevni i nedeljni odmor; ako zaposlenom ne odobri korišćenje plaćenog odsustva; ako zaposlenom uskrati pravo na otkazni rok ili ako zaposlenom ne vrati uredno popunjenu radnu knjižicu.

4. 3. Odlaganje izvršenja rešenja o otkazu ugovora o radu

Inspektor rada će rešenjem odložiti izvršenje rešenja o otkazu ugovora o radu, ako nađe da je takvim rešenjem poslodavca očigledno povređeno pravo zaposlenog. Neki od propusta koji su se do sada javljali kod otkaza ugovora o radu jesu: da poslodavac pre otkaza nije zaposlenog upozorio da postoje razlozi za otkaz; da poslodavac nije zaposlenom ostavio zakonom propisani rok da se izjasni na upozorenje; da poslodavac nije upozorenje dostavio sindikalnoj organizaciji čiji je zaposleni član; da upozorenje pred otkaz ili rešenje o otkazu ne sadrže zakonom propisane elemente (Ristanović, 2009; str. 10).

Pored diskrecione ocene inspektora rada da je reč o očiglednoj povredi prava zaposlenog, za ovakvo postupanje neophodno je kumulativno ispunjenje još dva uslova: da zaposleni pokrene radni spor i da podnese zahtev inspekciji rada za odlaganje izvršenja rešenja poslodavca (Maričić Vukotić, 2009; str. 155). Ovakav zahtev zaposlenog treba da usledi u roku od 15 dana od pokretanja radnog spora. Primetno je da su ovlašćenja inspektora kod ove korektivne mere jako sužena, pre svega imajući u vidu uslove za postupanje, kao i to da inspektor rada ne može odložiti izvršenje rešenja kojim je odlučeno o nekom drugom pravu ili obavezi zaposlenog, već samo ako je reč o otkazu ugovora. Takođe, rešenje o odlaganju je samo privremenog karaktera, dok se ne donese pravosnažna odluka suda. Ukoliko se ispune navedeni uslovi, inspektor je dužan da donese rešenje kojim se odlaže izvršenje rešenja

poslodavca, u roku od 30 dana od dana podnošenja zahteva zaposlenog (Šunderić & Kovačević, 2019; str. 480).

4. 4. Žalba protiv rešenja inspektora rada

U roku od osam dana od dana dostavljanja rešenja inspektora za rad može se podneti žalba. Ovo je odstupanje od opšteg roka za žalbu u upravnom postupku koji iznosi 15 dana. Po pravilu, žalba ima suspenzivno i devolutivno dejstvo, odnosno odlaže izvršenje rešenja i rešavanje u upravnoj stvari prelazi na viši organ uprave (Dimitrijević, 2019; str. 320). Međutim, ZR predviđa da žalba protiv rešenja inspektora rada kojim se odlaže izvršenje rešenja o otkazu ugovora o radu nema suspenzivno dejstvo. Sa druge strane, devolutivno svojstvo žalbe nije narušeno s obzirom da o njoj odlučuje ministar, ili lice koje on ovlasti, u roku od 30 dana od prijema žalbe.

Rešenje ministra je konačno. Protiv konačnog rešenja kojim se odlaže izvršenje rešenja o otkazu ili se odbija zahtev zaposlenog za donošenje rešenja o odlaganju rešenja o otkazu ne može se voditi upravni spor (Šunderić & Kovačević, 2019; str. 481). Ovo iz razloga jer se povodom istog predmeta već vodi radni spor. Primenom pravila *argumentum a contrario* dolazi se do zaključka da se u ostalim situacijama protiv konačnog rešenja može voditi upravni spor.

ZAKLJUČAK

Primetno je da u oblasti inspekcijske zaštite prava iz radnog odnosa postoji preklapanje velikog broja propisa. Tako imamo ZR kao opšti zakon nad čijom primenom nadzor vrši Inspektorat za rad kao organ u sastavu Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, koji takođe vrši nadzor i nad posebnim zakonima iz oblasti rada *ratione materiae*, ali nad posebnim zakonima iz oblasti rada *ratione*

personae nadzor vrši upravna inspekcija koju uređuje Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave. Inspektori rada imaju određena ovlašćenja koja se sastoje u nalaganju otklanjanja povreda propisa, pokretanju krivičnog ili prekršajnog postupka i odlaganju izvršenja rešenja o otkazu ugovora o radu.

Kod nalaganja otklanjanja povreda propisa najčešće se radi o suzbijanju rada na crno, odnosno faktičkog rada. Stav je sudske prakse da inspektori rada nemaju ovlašćenje da nalože poslodacu da u takvim situacijama zaključe sa zaposlenim ugovor o radu na neodređeno vreme. Deluje da bi trebalo uvesti i takvo ovlašćenje inspektorima rada, s obzirom da ZR jasno stavlja do znanja da je rad na neodređeno vreme pravilo, a rad na određeno vreme izuzetak i da se smatra da zaposleni koji faktički radi danom stupanja na rad zaključuje ugovor o radu na neodređeno vreme.

Inspektor rada je dužan da podnese zahtev za pokretanje prekršajnog postupka kada nađe da je nadzirani subjekt učinio prekršaj. Dakle, nema pravo diskrecione ocene da ocenjuje da li je svrsishodno pokretanje prekršajnog postupka, već je dužan da ga zahtevom pokrene. Deluje da je ovo rešenje dobro, s obzirom da se ostavlja sudu specijalizovane nadležnosti da odlučuje da li je do prekršaja došlo ili nije.

Što se tiče trećeg ovlašćenja, kod njega inspektor rada nema dužnost da naloži odlaganje izvršenja rešenja, već će to učiniti ukoliko smatra da je očigledno povređeno pravo zaposlenog. Pravni standard „očigledno“ i još dva kumulativna uslova, gde je kod jednog rok za obaveštavanje inspekcije rada vrlo kratak (15 dana), u velikoj meri otežavaju mogućnost primene ove mere i zaštitu prava zaposlenog.

LITERATURA

- 1) Blažić, Đ. (2015). Inspekcijski nadzor u pravnom sistemu Srbije, u: Jović Prlainović, O. (ured.) *Zakonodavstvo Republike Srbije – stanje, ciljevi i dalji razvoj* (str. 375-404), Kosovska Mitrovica: Pravni fakultet Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici.
- 2) Brković, R., & Urdarević, B. (2020). *Radno pravo sa elementnima socijalnog prava*, Beograd: Službeni glasnik.
- 3) Brković, R. (2017). Usluge inspekcije rada, upravne inspekcije i žalbenih komisija u cilju zaštite prava zaposlenih, u: Mićović, M. (ured.) *Usluge i odgovornost* (str. 727-741), Kragujevac: Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu.
- 4) Dimitrijević, P. (2019). *Upravno pravo*, Niš: Medinvest.
- 5) Lipovčić, S. (2019). Inspekcijski nadzor kao instrument borbe protiv faktičkog rada u domaćem i međunarodnom pravu, *Strani pravni život*, br. 3, str. 107-117.
- 6) Lipovčić, S., Stanković, M., & Ubović, N. (2018). Inspekcijski nadzor i ovlašćenja inspekcije rada u svetlu borbe protiv radne eksploatacije, u: Reljanović, M. & Kovačević, Lj. (ured.) *Pravni i institucionalni okvir borbe protiv radne eksploatacije* (str. 210-219) Beograd: ASTRA.
- 7) Lubarda, B. (2017). *Uvod u radno pravo sa elementima socijalnog prava*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje.
- 8) Maričić Vukotić, J. (2009). Inspekcijska zaštita prava zaposlenih, u: Ivošević, Z. (ured.) *Izvori, ostvarivanje i zaštita prava iz radnog odnosa* (str. 153-166). Beograd: Glosarijum.
- 9) Milkov, D. (2015). Inspekcijski nadzor i zaštita životne sredine, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, br. 4, str. 1441-1458.
- 10) Radovanović, D. (2013). Inspekcijski nadzor nad primenom propisa u oblasti rada, *Zbornik radova pravnog fakulteta u Nišu*, br. 65, godina LI, str. 471-486.
- 11) Ristanović, R. (2008). Inspekcijski nadzor u legislativi i praksi Republike Srbije, posebno u inspekciji rada, *Radno i socijalno pravo*, br. 1, str. 365-374.
- 12) Ristanović, R. (2009). Inspekcijski nadzor u oblasti rada, *Izbor sudske prakse*, br. 5, godina XVII, str. 7-12.
- 13) Tomić, Z. (2016). *Upravno pravo*, Beograd: Službeni glasnik.
- 14) Šunderić, B., & Kovačević, Lj. (2019). *Radno pravo*, Beograd: Službeni glasnik.

PROPISI

- 9) Zakon o državnoj upravi (Službeni glasnik RS, br. 79/05, 101/07, 95/10, 99/14, 47/18 i 30/18 – dr. zakon).
- 10) Zakon o inspeksijskom nadzoru (Službeni glasnik RS, br. 36/15, 44/18 – dr. zakon i 95/18).
- 11) Zakon o ministarstvima (Službeni glasnik RS, br. 128/20, 116/22 i 92/23 – dr. zakon).
- 12) Zakon o radu (Službeni glasnik RS, br. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, 13/17 – odluka US, 113/17 i 95/18 – autentično tumačenje).
- 13) Konvencije MOR br. 81, preuzeto sa:
http://www.iio.org.rs/files/Mor_texts/MOR%2081%20Konvencija%20o%20inspekciji%20rada%20u%20industriji%20i%20trgovini,%201947.pdf
- 14) Konvencije MOR br. 129, preuzeto sa:
http://www.iio.org.rs/files/Mor_texts/MOR%20129%20Konvencija%20o%20inspekciji%20rada%20u%20poljoprivredi,%201969.pdf

Stefan Milić, LL.M. student
Faculty of Law, University of Niš

INSPECTION PROTECTION OF THE EMPLOYMENT RIGHTS

Abstract

One of the most important things when it comes to employment rights is their protection. In order for employees to fully realize them, it is necessary to have appropriate protection mechanisms. Inspection protection as one of those types will be the subject of this paper, namely its determination in international and domestic acts, types of inspection control, methods of inspection control, powers of inspectors and the right to appeal against decisions made by inspectors. Inspection protection is carried out by the Labor Inspectorate as a body within the ministry responsible for the field of labor relations. Labor inspectors have three important powers: they order the removal of violations of regulations, initiate misdemeanor proceedings against the employer, and postpone the execution of the decision on the termination of the employment contract. For each of the aforementioned powers, it is necessary to meet certain conditions in order for inspectors to be able to apply them, as well as compliance with certain deadlines. The employer may have an obligation to act according to the inspector's decision, but he certainly has the right to appeal to the appropriate minister, whose decision is final.

Keywords: inspection protection, labor inspection, employment relationship, Law on inspection supervision.

UDK: 341.638:341.42(497.11)

Predato: 13.04.2022.

Prihvaćeno: 15.9.2022.

Pregledni naučni članak

Petar Đorđević¹³

Student doktorskih studija

Pravni fakultet Univerziteta u Nišu

PRIZNANJE I TOK POSTUPKA ZA PRIZNANJE STRANIH SUDSKIH ODLUKA

Apstrakt

Imajući u vidu sve ubrzaniji proces globalizacije kako u Evropi tako i u svetu postavlja se pitanje o priznanju i postupku za izvršenje stranih sudskih odluka. Republika Srbija koja pripada evropsko kontinentalnom pravnom sistemu je na ovaj izazov odgovorila u skladu sa normama koje se primenjuju i u ostalim zemljama evropske unije. SFRJ je još donela Zakon o rešavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja koji je na snazi i danas, međutim Nacrt zakona o međunarodnom privatnom pravu je jedan od pokušaja da se pravna materija iz ove oblasti dodatno i detaljno uredi kako bi bila komplementarna sa pravnim sistemima drugih država. Cilj ovog rada je upravo i vezan za priznanje i tok postupka za priznanje stranih sudskih odluka sa posebnim fokusom na Nacrt zakona o međunarodnom privatnom pravu.

Ključne reči: Međunarodno privatno pravo, sudske odluke, priznanje stranih sudskih odluka, Nacrt zakona o međunarodnom privatnom pravu

¹³ iur.petar@gmail.com

UVOD

Polazeći od činjenice da se u toku procesa globalizacije i približavanju naroda u trgovinskom, kulturnom pa i svakom drugom smislu javila se potreba za uređenjem novonastalih odnosa.

Potrebe za regulisanjem međunarodnih odnosa javilo se još u najstarijim državama, međutim intenzivniji rad na definisanju određenih pravila ponašanja u svetu počelo je tek nakon Drugog svetskog rata jačanjem uticaja međunarodne zajednice i međunarodnog prava. U ranijem dobu lokalno (domaće) pravo primenjivalo se i na strance kojima je uskraćivana bilo kakva pravna snaga van njihovih teritorija. Međutim, razvijanjem i povezivanjem država kao i komplikovanim odnosima koji su nastajali među njima javljala se i potreba regulisanja određenih pravnih pitanja kako bi države ostvarile kvalitetniju međunarodnu saradnju, a pojedinci uživali određena prava van svoje države. Uređenje ove materije se pre svega javljalo kroz međunarodne ugovore i bilateralne sporazume samih država, što je i postao osnov za razvijanje zakona kakve danas poznajemo i koji detaljnije regulišu pravnu materiju.

Polazeći od principa ravnopravnosti svih pravnih sistema došlo se do priznavanja dejstva stranih sudskih odluka u našoj državi koja, s jedne strane, predstavlja gest poštovanja prava strane države, kao i poštovanju prava pojedinca s druge strane. Naravno, međunarodno pravo ne nameće obavezu poštovanja inostranih odluka, pa s toga domaći sudovi nisu u obavezi da priznaju stranu sudsku odluku. Priznanje strane sudske odluke je moguće i pravosnažno je samo i ukoliko ga priznaju domaći sudovi - delimično ili u celosti. Domaće zakonodavstvo propisuje određenje zahteve u pogledu uslova koje strana sudska odluka treba da ispuni kako bi dejstvo te odluke bilo priznato i van države u kojoj je doneta, što proističe direktno iz prava suverenosti naše države.

Tema ovog rada vezana je za priznanje i tok postupka za priznanje stranih sudskih odluka i podeljena je u dve celine: prvu koja nas pojmovno približava priznanju sudske odluke i drugu koja detaljnije obrađuje sam tog postupka za priznanje sudskih odluka. Iz rada je izuzeto izvršenje stranih sudskih odluka koje neki autori smatraju sastavnim delom vezanim za ovu pravnu temu. Međutim, mišljenja smo da pojmovno određenje uz osvrt na izvore priznanja stranih sudskih odluka kao i sam tok postupka zaslužuju posebnu pažnju s obzirom na Nacrt zakona o međunarodnom privatnom pravu koji smo koristili kao jedan od glavnih izvora prilikom izrade ovog rada.

1. Priznanje stranih sudskih odluka u Republici Srbiji

Potreba za definisanjem stranih odluka javila se u našoj zemlji dosta rano, međutim, formu koja se i danas poštuje zasniva na Zakonu o rešavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja koja je doneta još u Saveznoj Federativnoj Republici Jugoslaviji davne 1982. godine. Isti zakon dopunjavao je nekoliko puta, a trenutno je u izradi i novi Zakon o međunarodnom privatnom pravu. Potreba za izradom novog zakona javila se zbog sve većeg broja slučajeva iz oblasti međunarodnog privatnog prava. S tim u vezi treba napomenuti i da je problematika priznanja stranih sudskih odluka u Republici Srbiji jedan od segmenata koji zahtevaju posebnu pažnju obzirom da se radi o slučajevima koji su od velikog značaja ne samo u našoj zemlji nego i u svetu. Pre svega, tu treba imati u vidu da određeni pravni sistemi drugačije regulišu određene materije, te je potrebno uskladiti odluke suda pravično i u skladu sa domaćim zakonodavstvom koje u većini zemalja ima primat u odnosu na međunarodno pravo.

Zakoni koji regulišu priznanje stranih sudskih odluka u našoj zemlji su:

- Zakon o rešavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja (Zakon o rešavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja “Službeni list SFRJ”, br.43/82 i 72/82 – ispr., “Sl. list SRJ”, br 46/96 i “Sl. glasnik RS”, br 46/2006 – dr zakon)
- Zakon o arbitraži (Zakon o arbitraži, “Sl. glasnik RS”, br. 46/2006)
- Zakon o izvršenju i obezbeđenju (Zakon o izvršenju i obezbeđenju, “Sl. glasnik RS”, br. 106/2015, 106/2016 – autentično tumačenje, 113/2017 – autentično tumačenje i 54/2019)

Osim navedenih zakona valja pomenuti i neke multilateralne međunarodne ugovore koji su prethodili donošenju ovih zakona i koji su uticali na to da države obrate veću pažnju i regulišu materiju vezanu za međunarodno privatno pravo.

Od velikog značaja za uređivanje materije međunarodnog privatnog prava važni su sledeći multilateralni međunarodni ugovori: (Dukić-Mijatović:2012)

- 15) Haške konvencije o građanskom sudskom postupku iz 1905. i 1954. godine kao i Haška konvencija o olakšanju međunarodnog pristupa sudovima iz 1980. godine - sadrže odredbe koje se tiču priznanja izvršenja stranih odluka, ali samo onih kojie se odnose na troškove postupka. (Stanivuković & Živković:2012)
- 16) Haška konvencija o građanskopravnim aspektima međunarodne otmice dece iz 1980. godine – predviđa priznanje dejstva odluka stranih sudova i upravnih organa o vršenju roditeljskog prava bez sprovođenja posebnog postupka priznanja (član 14).
- 17) Njujorška konvencija o ostvarivanju alimentacionih zahteva u inostranstvu.
- 18) Evropska konvencija o priznanju i izvršenju odluka o staranju o deci – koja ima za cilj da pod olakšanim uslovima obezbedi

priznanje izvršenje odluka o poveravanju deteta u svim državama ugovornicama i da na taj način omogući ponovno vršenje roditeljskog prava od strane roditelja kome je dete povereno i od koga je nezakonito odvedeno. (Stanivuković & Živković: 2012)

- 19) Konvencija o međunarodnom prevozu železnicama.
- 20) Varšavska konvencija za izjednačenje izvesnih ropisa o međunarodnom prevozu vazduhom.
- 21) Ženevske konvencije o ugovorima o međunarodnom drumskom prevozu robe, putnika i prtljaga.
- 22) Bečka konvencija o građanskoj odgovornosti za nuklearne štete
- 23) Međunarodna konvencija o građanskoj odgovornosti za štetu prouzrokovanu zagađivanjem naftom.

Osim navedenih države regulišu međusobne odnose i bilateralnim ugovorima i posebnu određuju materiju od značaja za fizička i pravna lica njihovih zemalja kao i njihove međusobne odnose.

Po domaćem pravu, priznati stranu odluku znači izjednačiti je sa domaćom po dejstvima, što znači dati joj ista dejstva koja ima adekvatna domaća odluka (tzv. sistem upodobljavanja, koji u svetu postoji paralelno sa sistemom kumulacije i eventualnog proširenja dejstva). Ta dejstva mogu biti pravnosnažnost, izvršnost, konstitutivnost, činjenično i interevencijsko dejstvo. Nemaju sve odluke sva navedena dejstva: na primer, odluke kojima se odbija tužbeni zahtev i statusne odluke nemaju dejstvo izvršnosti, sem u delu u kome se odlučuje o troškovima, jer je on uvek kondemnatoran. (Knežević & Pavić: 2019)

Konačna verzija Nacrta zakona o međunarodnom privatnom pravu u članu 182 detaljnije definiše sam pojam strane sudske odluke.

Odluka koja je donesena na teritoriji strane države od strane organa te države smatra se stranom odlukom. Ovakva odluka može biti sudska odluka (Prema članu 182, stavu 1 Nacrta zakona o međunarodnom privatnom pravu koji glasi: "Stranom sudskom odlukom u smislu ovog Zakona, bez obzira na naziv, smatra se svaka odluka koju

je u privatnopravnim odnosima doneo sud strane države“), sudsko poravnanje (Prema članu 182, stavu 3 Nacrta zakona o međunarodnom privatnom pravu koji glasi:“Stranom sudskom odlukom u smislu stava 1 ovog člana smatra se i sudsko poravnanje ili poravnanje zaključeno pred drugim organom ako je u državi zaključenja izjednačeno sa sudskim poravnanjem) kao i odluke donete u upravnom postupku. Međutim, za razliku od ranije, prema navedenom članu (182) arbitražna odluka se ne smatra Član 182. stav 5. jasno naglašava sledeće:“Stranom sudskom odlukom u smislu ovog člana ne smatra se strana arbitražna odluka. Stranom sudskom odlukom, već je ona regulisana drugim odredbama.

O priznanju stranih sudskih odluka kod nas odlučuju sudovi u vanparničnom postupku. (Dukić-Mijatović:2012) Priznanje stranih sudskih odluka takođe je jasno definisano u Nacrtu zakona o međunarodnom privatnom pravu (ZMPP) koji u svom 183. članu navodi sledeće:

1. Član 183 stav 1: Strana sudska odluka koju prizna sud Republike Srbije izjednačava se po dejstvima sa odlukom suda Republike Srbije – ovo znači da sve sudske odluke donesene u inostranstvu nemaju pravnu snagu u Republici Srbiji sve dok ih naši sudovi ne priznaju.
2. Član 183 stav 2: Stranoj sudskoj odluci priznaju se dejstva od trenutka kada su nastala u državi u kojoj je odluka doneta – nakon priznanja sudske odluke kod naših sudova rokovi se vezuju za dan donošenja odluke u zemlji u kojoj je odluka doneta.
3. Član 183 stav 3: Strana sudska odluka može se i delimično priznati ako ispunjava uslove za priznanje samo u određenom delu, a taj deo predstavlja zasebnu celinu čije je odvojeno priznanje moguće i celishodno – delimično priznanje stranih sudskih odluka je moguće ukoliko bude priznato od strane domaćih sudova i u skladu je sa domaćim propisima.

Dakle, strane odluke mogu priznavati samo domaći sudovi, ne i drugi organi, ono dakle spada u ekskluzivnu sudsku kompetenciju. (Knežević & Pavić, 2019)

Za priznanje stranih sudskih odluka u Republici Srbiji nadležni su Viši sudovi i Privredni sudovi, u zavisnosti od materije, a članom 92. Zakona o rešavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja, kao jedan od uslova za priznanje, propisana je uzajamnost. U skladu sa Zakonom, postojanje uzajamnosti u pogledu priznanja stvarne sudske odluke se pretpostavlja, dok se suprotno ne dokaže, a u slučaju sumnje u postojanje te uzajamnosti, objašnjenje daje ministarstvo nadležno za poslove pravosuđa.

1.1. Načini i uslovi priznanja strane sudske odluke

Domaći sudovi mogu priznavati strane odluke na dva načina:

1. Sudovi mogu priznati stranu sudsku odluku sa svim njenim dejstvima, osim dejstva izvršnosti. Ovako će se priznavati odluke onda kada stranka to traži. Na primer: stranka traži samo priznanje kondemnatorne odluke, ne i njeno izvršenje, jer joj to jača pregovaračku poziciju za neki drugi posao sa istim partnerom sa kojim se sudila. Isto tako i kada su u pitanju odluke koje ne poseduju dejstvo izvršnosti. Na primer statusna odluka. Kada je već priznata, samo izvršenje takve odluke sprovodilo bi se po Zakonu o izvršenju i obezbeđenju, kao da je u pitanju domaća odluka
2. Sudovi mogu priznavati stranu odluku sa svim dejstvima, pa i sa dejstvom izvršnosti, što najčešće čini izvršni sud. Prema članu 43 Zakona o izvršenju i obezbeđenju (ZIO) – Izvršnost sudske i upravne odluke i javnobeležničke isprave koja ima snagu izvršne isprave.

Ovakvo razlikovanje značajno je zbog razlike u pretpostavkama koje se traže, a razlikuju se i nadležnost i postupci po kojima se priznanje sprovodi. (Knežević & Pavić: 2019)

Nacrt zakona o međunarodnom javnom pravu u članu 184 upućuje na načine priznanja strane sudske odluke. Pa tako član 184 u svom prvom stavu predviđa da „o priznanju strane sudske odluke može se odlučiti kao o glavnom pitanju u postupku predviđenom članovima od 186 – 192 ovog Zakona“. U skladu sa navedenim članom definisane su i sledeće odredbe vezane za postupak za priznanje strane sudske odluke i to:

- 15) Pokretanje postupka – prema članu 186
- 16) Isprave koje treba podneti – prema članu 187
- 17) Tok postupka – prema članu 188
- 18) Pravo na žalbu – prema članu 189
- 19) Postupak po žalbi – prema članu 190
- 20) Vanredni pravni lekovi – prema članu 191
- 21) Sredstva obezbeđenja – prema članu 192

Za priznanje stranih odluka u građanskim sporovima stvarno je nadležan viši sud, dok je za priznanje stranih odluka u privrednim sporovima nadležan privredni sud. Mesno je nadležan sud na čijem području treba sprovesti postupak priznanja. O priznanju strane odluke sud može takođe rešavati i kao o prethodnom pitanju, ako se stranka u toku nekog postupka pozove na stranu presudu o čijem priznanju nije doneto posebno rešenje. Prethodno priznata odluka izvršava se po Zakonu o izvršenju i obezbeđenju na isti način kao da je osnov za izvršenje domaća izvršna isprava. (Dukić-Mijatović: 2012)

Nacrt zakona o međunarodnom privatnom pravu takođe propisuje određene uslove za priznanje strane sudske odluke i to u članu 185. Prema navedenom članu strana sudska odluka se priznaje u Republici Srbiji pod sledećim uslovima:

- ako je strana odluka pravosnažna po pravu države u kojoj je doneta;
- ako za rešavanje spora nije isključivo nadležan sud ili drugi organ Republike Srbije;
- ako je strani sud svoju nadležnost zasnovao na činjenicama koje i pravo Republike Srbije predivđa kao osnov nadležnosti suda Republike Srbije za rešavanje istog spora;
- ako odluka nije očigledno suprotna javnom poretku Republike Srbije, pri čemu se naročito uzima u obzir intenzitet povezanosti odnosa sa pravnim poretkom Republike Srbije i značaj posledica do kojih bi dovelo priznanje strane sudske odluke;
- ako nije povređeno pravo na učešće u postupku gde se tačno propisuju i slučajevi;
- ako o istoj stvari između istih stranaka ne postoji domaća pravosnažna odluka ili ranije doneta strana odluka u ranije pokrenutom postupku, čije je priznanje zatraženo i koja ispunjava uslove za priznanje u Republici Srbiji;
- ako se zahteva i priznanje dejstva izvršnosti, ukoliko je strana sudska odluka izvršna po pravu države u kojoj je doneta.

U slučaju kada je pred sudom Republike Srbije u toku ranije pokrenut postupak između istih stranaka o istoj pravnoj stvari, sud će zastati sa priznanjem strane sudske odluke do pravosnažnosti okončanja tog postupka. Efekat ove smetnje ne ogleda se u odbijanju zahteva, već u zastoju postupka za priznanje, sve do okončanja postupka pred domaćim sudom. Identitet predmeta spora utvrđuje se prema *lex fori* (pravu države suda). Zastoj, odnosno prekid postupka priznanja zavisi od ishoda domaćeg postupka. Priznanje se odbija ukoliko se domaći postupak okonča donošenjem meritorne odluke, odnosno postupak priznanja se nastavlja ukoliko se domaći postupak ne okonča donošenjem meritorne odluke ili se postupak okonča procesno

(povlačenjem tužbe ili njenim odbacivanjem). (Belović (2018): Priznanje i izvršenje stranih sudskih odluka, 285)

2. Postupak priznanja stranih sudskih odluka

Postupak za priznanje strane sudske odluke najbolje je definisan u Zakonu o međunarodnom privatnom pravu i to u članovima 186 – 192 kako je i navedeno u prethodnom poglavlju. Pre svega treba utvrditi nadležnost stranog suda radi pokretanja postupka, zatim procesuirati zahtev za priznanje strane odluke.

U uporednom pravu nadležnost suda donošenja odluke jedan je od najvažnijih uslova za priznanje. Postoje dva načina ocenjivanja međunarodne nadležnosti – direktni i indirektni. Prvi se tiče ocene nadležnosti domaćeg suda u slučaju da je pokrenut postupak u nekoj stvari pred domaćim sudom, a drugi ocene nadležnosti stranog suda za odlučivanje o sporu sa međunarodnim obeležjem. (Dukić-Mijatović: 2012) Postupak priznanja stranih odluka se pokreće zahtevom za priznanje podnetim od strane ovlašćenog predlagača. Zakon ne određuje ko je ovlašćen da traži priznanje strane odluke, osim kada su u pitanju statusne odluke, čije priznanje može tražiti svako ko za to ima pravni interes prema odredbama člana 101 stava 6 Zakona o rešavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja (Član 101 stav 6 glasi: "Priznanje odluke stranog suda u stvarima koje se odnose na lično stanje (status) ovlašćen je da traži svako ko za to ima pravni interes"). Ovlašćeni predlagač je lice koje je u stranom postupku učestvovalo kao stranka, kao i njegovi pravni sukcesori. Prema Nacrtu zakona o međunarodnom javnom pravu svako lice koje ima pravni interes može podneti predlog da se strana sudska odluka prizna ili oglasi izvršnom, odnosno predlog da se utvrdi da strana sudska odluka ne ispunjava uslove za priznanje.

2.1. Uzajamnost i javni poredak

Kako bi strana sudska odluka bila priznata potrebno je da postoji uzajamnost između države odluke (strane države) i Republike Srbije. Ako ona ne postoji, priznanje se uskraćuje, a o samom postojanju uzajamnosti tj. reciprociteta se vodi *ex officio* (po službenoj dužnosti). Reciprocitet mora biti materijalan – priznaće se one strane sudske odluke koje pripadaju zemlji u kojoj se priznaju domaće odluke pod uslovima koji nisu bitno stroži od uslova sadržanih u našem pravu. Ako su blaži onda je za priznanje neophodno da se među uslovima te zemlje ne nalazi reciprocitet, jer zbog njega zemlja u pitanju neće priznavati domaće odluke, kao odluke zemlje strožeg režima. Dovoljan je faktički reciprocitet tj. onaj koji u praksi postoji bez obzira na to kako je nastao. Reciprocitet se u našem pravu pretpostavlja (Prema članu 92 stavu 3 Nacrta zakona o međunarodnom privatnom pravu), međutim ukoliko se u njegovo postojanje posumnja sud se oslanja na sve dokaze o njegovom postojanju koje mu ponude stranke, ali uzima u obzir i sve druge informacije, pa i one koje mu da Ministarstvo pravde, kome se sud može obratiti. Naravno, sud slobodno ceni sve dokaze (po načelu slobodne ocene dokaza), pa i mišljenje Ministarstva. Ukoliko se iz dokaza ne može ništa sa sigurnošću utvrditi u povodu postojanja reciprociteta, priznanje se ne uskraćuje. Ovo posebno važi ukoliko se ne može ništa utvrditi jer nije bilo pravnog saobraćaja između Republike Srbije i druge zemlje. Na taj način se čini takozvani prvi korak ka uspostavljanju reciprociteta. Priznanje se može uskratiti samo ukoliko je dokazano da se u zemlji odluke odbija priznanje one vrste domaćih sudskih odluka koja je podneta na priznanje domaćem sudu. Na osnovu ovoga možemo govoriti o takozvanom deljivom reciprocitetu što znači da je za domaće pravo relevantno da li strana zemlja priznaje jednu konkretnu vrstu sudskih odluka donetih u Republici Srbiji (na primer, odluke o razvodu), a ne da li priznaje domaće odluke uopšte. (Knežević & Pavić: 2019)

Uzajamnost se ne traži kada priznanje strane odluke (u bilo kojoj vrsti postupka) traži domaći državljanin. Uzajamnost nije potrebna ako se odluka tiče isključivo statusa državljanina porekla odluke. Ukoliko je uz odluku o razvodu braka sadržana i odluka o vršenju roditeljskog prava, ili o izdržavanju uzajamnost treba posebno utvrđivati u pogledu ove dve vrste odluka. (Dukić-Mijatović:2012) (Prema rešenju Višeg trgovinskog suda, Pvž. 392/2008(5) od 26.05.2008. godine)

Autor takođe zaključuje da reciprocitet u priznanju odluka domaćih sudova koji je uslov za priznanje strane odluke mora biti faktički, a ne diplomatski, prema navedenom Rešenju Višeg trgovinskog suda (Pvž. 392/2008(5)).

Republika Srbija je zaključila izvestan broj dvostranih međunarodnih ugovora u kojima se garantuje uzajamnost u izvršenju odluka i time obezbedila ispunjenje ovog uslova u zemljama sa kojima je te ugovore zaključila, uglavnom sa najznačajnijim privrednim partnerima kao što su Nemačka, Rusija i Italija, s tim što je u odnosu na Rusiju i Italiju uzajamnost ugovorna, a u odnosu na Nemačku, sa kojom Republika Srbija nema međunarodni ugovor o uzajamnom priznanju i izvršenju odluka, upostavljena je na osnovu zakona i kroz sudsku praksu. Međutim, postoji i određeni broj zemalja koje zahtevaju diplomatsku uzajamnost, a sa kojima Republika Srbija nema međunarodni ugovor. U domaćoj sudskoj praksi polazi se od pretpostavljene uzajamnosti i u odnosu na odluke poreklom iz tih zemalja, mada je status naših odluka u tim zemljama krajnje neizvestan (Dukić-Mijatović:2012).

Što se tiče javnog poretka tu se podrazumevaju osnovne norme domaćeg pravnog sistema koje su po pravilu imperativne, a koje se uvek moraju zaštititi i sačuvati od uticaja stranog prava. Sudska odluka je rezultat sprovedenog postupka u kome se po proceduralnim pravilima utvrdilo činjenično stanje ili ono koje se podvelo pod izabranu, odgovarajuću supstancijalnu pravnu normu. Zbog toga se sudska odluka i može napadati sa aspekta procedure, činjenica i primene materijalnog

prava. Kao procesne razloge zbog kojih se može aktivirati ustanova javnog poretka u postupku priznanja stranih odluka navode se: (Knežević & Pavić: 2019)

- načelo obostranog saslušanja stranaka;
- načelo sudske nezavisnosti i nepristrasnosti;
- dobijanje odluke na prevaran način;
- povreda dejstva pravosnažnosti sudskih odluka;
- zasnivanje nadležnosti stranih sudova na apsurdnim osnovama;
- načelo ravnopravnosti stranaka u postupku;
- pravo na žalbu;
- pravo na upotrebu sopstvenog jezika u postupku.

Osim procesnih razloga, postoje i materijalnopравни razlozi za nepriznavanje strane sudske odluke sa aspekta povrede poretka koji mogu biti:

- otklanjanje priznanja odluke koja bi proizvela posledice koje su u pravu države priznanja principijelno zabranjene ili su inače dopuštene, ali bi u konkretnom slučaju bile protivne javnog poretku;
- pitanje je može li se otkloniti priznanje odluke u kojoj je utužen zahtev koji se po domaćem pravu ne može utužiti – o tome odlučuje sud tj. sudska praksa.

Javnim poretkom domaći sistem se štiti prema njegovom stanju u momentu priznanja, što znači da je momenat priznanja relevantan za ocenu njegove povrede. O povredi javnog poretka sud vodi računa *ex officio* (po službenoj dužnosti), a teret dokazivanja je na licu koje tvrdi da je on povređen, te se protivi priznanju strane odluke. (Knežević & Pavić: 2019)

Usklađenost strane odluke sa domaćim javnim poretkom ocenjuje se imajući u vidu odluku u celoti – ne samo dispozitiv kojim se odlučuje o predmetu spora uz primenu određenog koliznog i materijalnog prava, već i obrazloženje i pravila postupka koja su

primenjena u njenom donošenju. Domaći sudovi vrlo retko primenjuju ustanovu javnog poretka da bi odbili priznanje i izvršenje stranih sudskih odluka. Inostrane statusne odluke koje se tiču statusa našeg državljanina podvrgavaju se strožoj proveru u odnosu na ostale strane odluke. Pod pretpostavkom da je po domaćim kolizionim normama merodavno naše pravo, a strani sud je primenio neko drugo pravo, primenjuje se načelo ekvivalencije: odluka će se priznati samo ako rešenje koje je primenjeno bitno ne odstupa od načina na koji domaće pravo reguliše isto pitanje. S druge strane, priznanje inostrane odluke koje se tiče samog statusa državljanina države porekla odluke ne može se odbiti zbog suprotnosti sa domaćim javnim poretkom (Dukić-Mijatović: 2012)

2.2. Podnošenje isprava i tok postupka za priznanje strane sudske odluke

Pri izvođenju dokaza sud koristi isprave, javne i privatne, domaće ali i strane. Pod ispravama se podrazumevaju pismena kojima je nešto zabeleženo. Javne su one koje izdaje neko državno telo ili osoba u vršenju javne funkcije (Prema članu 238 Zakona o parničnom postupku), dok su ostale privatne. Ukoliko postoji nedoumica o kakvoj se ispravi radi (javnoj ili privatnoj) primenjuje se pravilo *locus regit actum* tj. pravo zemlje gde je donešena isprava.

Strane isprave su one koje je izdalo strano državno telo, ili drugo strano lice, bez obzira na mesto i jezik njihovog sastavljanja, dok su sve ostale domaće isprave. Domaće zakonodavstvo tj. domaći sud odlučuje da li je isprava domaća ili strana. Same isprave, po pravilu, podnose stranke tj. ona lica koja se na nju pozivaju. Podnose se u izvorniku ili prepisu, a ukoliko je isprava izdata na stranom jeziku, mora se podneti i njen overeni prevod. (Prema članu 240 Zakona o parničnom postupku) Kada se radi o prevodu koji je načinjen u inostranstvu pečat i potpis prevodioca moraju biti legalizovani. Legalizacijom mogu biti

obuhvaćeni: potpis, svojstvo organa koji ju je izdao, pečat, nadležnost izdavatelja i sadržina. Uobičajeno je da su legalizacijom obuhvaćeni pečat i potpis. Iako postoji trend ukidanju zahteva za legalizaciju, većina država, uključujući i Republiku Srbiju zahteva legalizaciju stranih ispravaka kako bi im priznala dokaznu snagu. Legalizacija takođe može biti unutrašnja i međunarodna. Unutrašnju legalizaciju vrše zemlje izdavanja (kod nas je to, pre svega, osnovni sud, nadoveru vrši ministarstvo pravde, a konačnu overu Ministarstvo inostranih poslova. Uglavnom je dovoljna unutrašnja legalizacija da bi se u inostranstvu priznala dokazna snaga. Treba naglasiti i to da po Haškoj konvenciji o ukidanju zahteva za legalizaciju stranih isprava, u uzjamaanom pravnom saobraćaju između zemaljana potpisnica ne bi se mogla tražiti legalizacija isprava da bi im se priznala dokazna snaga. S druge strane, Haška konvencija smatra unutrašnju legalizaciju dovoljnim uslovom priznanja dokazne snage stranih isprava (Knežević & Pavić: 2019).

Navedeni autori takođe ukazuju i na posebno pitanje o tome imaju li izvodi iz trgovačkih knjiga svojstvo privatne ili javne isprave? Za zauzimanje stava o tome da li je jedna trgovačka knjiga uredno vođena ocenu treba davati prema pravnom shvatanju zemlje nacionalne pripadnosti preduzeća, kao *lex loci actus* (zakon mesta sklapanja pravnog posla). S druge strane njena upotreba, tj. procena dokazne snage potpada pod nadležnost - *lex fori* (Knežević & Pavić: 2019).

Na osnovu navedenog, dakle, isprave koje uz zahtev za priznanje odluke moraju biti priloženi su:

- propisno legalizovan prepis odluke;
- overeni prevod odluke na srpski jezik;
- potvrdu o pravnosnažnosti;
- prevod potvrde.

Uz zahtev za priznanje odluke predlagač mora priložiti i dokaz o plaćenju sudskoj taksi, a može mu se i tražiti da položi aktersku kauciju, jer nije reč o parnici. (Dukić-Mijatović: 2012)

Još jednom, treba napomenuti i to da Zakon o rešavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja ne sadrži odredbe o ispravama koje treba priložiti uz zahtev za priznanje strane odluke (Osim u članu 87 kojim je regulisano da će se strana sudska odluka priznati kako je podnosilac zahteva za priznanje uz tu odluku podneo i odluku podneo i potvrdu nadležnost stranog suda, odnosno drugog organa o pravnosnažnosti te odluke po pravu države u kojoj je doneta.) ovaj nedostatak dopunjen je u članu 187 koji navodi sledeće isprave koje treba podneti:

- odluka o izvorniku ili overenom prepisu uz overeni prevod ovlašćenog sudskog prevodioca;
- potvrda, pečat ili drugi dokaz da je strana sudska odluka pravnosnažna odnosno da se više ne može pobijati redovnim pravnim lekovima po pravu države u kojoj je doneta i njihov overeni prevod;
- ako se zahtev i priznanje dejstva izvršnosti strane sudske odluke – potvrda, pečat ili drugi dokaz da je strana sudska odluka izvršna po pravu države u kojoj je doneta i njihov overen prevod. (Nacrt zakona o međunarodnom privatnom pravu, član 187)

Kao što je već rečeno, postupak priznanja stranih odluka pokreće se zahtevom za priznanje podnetim od strane ovlašćenog predlagača. Drugim rečima, lice koje ima pravni interes da se protivi priznanju strane odluke može učestvovati u postupku za priznanje strane sudske odluke kao protivnik predlagača. U tom slučaju mora se poštovati načelo kontradiktornosti postupka, a iz prava na pristup sudu proizlazi pravo stranke na izjašnjanje te je sud dužan da omogući stranci da se izjasni o radnjama druge stranke i suda. (Dukić-Mijatović: 2012)

Prema članu 88 Zakona o rešavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja propisano je da će domaći sud odbiti priznanje strane sudske odluke ako povodom prigovora lica protiv koga je ta odluka donesna utvrdi da to lice nije moglo učestvovati u postupku zbog nepravilnosti u postupku. Međutim, Zakon o međunarodnom privatnom

pravu ovo pitanje reguliše favorizovanjem načela kontradiktornosti tako što propisuje da je jedan od uslova koji mora biti ispoštovan da bi strana sudska odluka bila priznata omogućavanje prava na odbranu tuženog. (Prema članu 185 stavu D Zakona o međunarodnom privatnom pravu koji se tiču uslova priznanja o čemu je bilo reči u prethodnom poglavlju)

Isto tako, pravo na odbranu može biti povređeno tako što: (Dukić-Mijatović: 2012)

- tuženom nije lično dostavljena tužba, poziv ili drugi akt kojim je pokrenut postupak ili nije pokušano lično dostavljanje, osim ako se na bilo koji način upustio u raspravljanje o glavnoj stvari u provstepenom postupku;
- tuženom nije pružena stvarna mogućnost da u postupku koji je prethodio donošenju odluke iznese svoje stavove;
- tuženom nije dostavljena odluka iako je učestvovao u postupku;
- tuženom nije ostavljeno dovoljno vremena za pripremu odbrane od trenutka dostavljanja tužbe do zakazivanja ročišta.

Tok postupka priznanja strane sudske odluke propisan je članom 188 Nacrta zakona o međunarodnom privatnom pravu koji navodi sledeće:

Stav 1. Stvarno nadležan sud Republike Srbije odlučuje o predlogu iz člana 186 ovog Zakona u vanparničnom postupku, bez ročišta, ispitujući samo uslove predviđene članom 185 tačka a), b), g) i đ), a ako je strana odluka podobna za izvršenje i uslov predviđen tačkom e) (Videti prethodno poglavlje „načini i uslovi priznanja strane sudske odluke“.)

Stav 2 navodi: Sud dostavlja protivniku predlagača predlog za priznanje i odluku čije se priznanje traži radi obaveštenja, a odlučuje na osnovu isprava koje je podneo predlagač.

Stav 3. O predlogu odlučuje sudija pojedinac

Stav 4. Postupak je hitan i sud je dužan da donese odluku u roku od 15 dana od dana prijema predloga.

Stav 5. Rešenjem kojim je sud odlučio o predlogu za priznanje strane sudske odluke dostavlja se predlagaču i protivniku predlagača.

Stav 6. U rešenju kojim je odlučio o predlogu za priznanje strane sudske odluke sud upozorava stranke da se neblagovremena žalba odbacuje. (Izvor: Nacrt zakona o međunarodnom privatnom pravu: <https://www.mpravde.gov.rs/obavestenje/6274/konacna>)

2.2.1. Rešenje o priznanju strane sudske odluke

Zakon o rešavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja (četvrta glava „Priznanje i izvršenje stranih sudskih odluka“) predviđa uslove koje moraju biti ispunjeni da bi strana sudska odluka bila priznata. Takođe, u ovim članovima navodi se i dalje Sud Savezne Republike Jugoslavije (Na primer, u članu 89 Zakona o rešavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja koji glasi:“Strana sudska odluka neće se priznati ako u odnosnoj stvari postoji isključiva nadležnost suda ili drugog organa Savezne Republike Jugoslavije.) što je, kao što je navedeno u uvodu bio još jedan od razloga za donošenje Nacrta zakona o međunarodnom privatnom pravu, iako je većina država bivše SFRJ i dalje priznaje i koristi u praksi ovaj Zakon. (Šaula: 2011)

Rešenjem se odlučuje o priznanju strane presude kao glavnom predmetu kojim se odluka može priznati ili odbiti njeno priznanje. Rešenjem kojim se strana odluka priznaje deklaratorne prirode, te shodno tome odluka koja je priznata proizvodi pravno dejstvo od momenta donošenja, a ne od momenta priznanja. Rešenje se dostavlja svim strankama koje su učestvovala u postupku. Strana odluka se rešenjem o priznanju ne može menjati, niti dopunjavati. (Dukić-Mijatović: 2012)

Što se tiče priznanja strane sudske odluke kao prethodnog pitanja, sud Republike Srbije je nadležan da odluči o njenom priznanju, odnosno

oglašavanju izvršnom u postupku u kome odlučuje o glavnom zahtevu povodom koga se pitanje postavlja. (Dukić-Mijatović: 2012)

2.2.2. Efekat presuđene stvari (*res iudicata*)

Domaće pravo propisuje da u unutrašnjim odnosima pravnosnažna sudska odluka sadrži u sebi konačno rešenje spora. To znači da presuđena stvar (*res iudicata*) rađa prigovor *ne bis in idem* (ne o istoj stvari), s toga domaće zakonodavstvo ne dopušta vođenje novog sudskog postupka u stvari koja je okončana pravnosnažno. Sud pre kojim su iste stranke ipak pokrenule postupak o istom, ako postoji pravnosnažna presuda, po službenoj dužnosti pazi i na nju i odbaciće tužbu shodno članu 359 Zakona o parničnom postupku. Efekat sličan pravnosnažnoj presudi ima i sudsko poravnanje. (Knežević & Pavić: 2019)

Efekat o pravnosnažnosti presude stranog suda na domaćoj teritoriji je često postavljan u praksi, dok strane u praksi mogu doći do toga kroz prigovor *res iudicata* koji bi tuženi kod domaćeg suda mogao da postavi pozivajući se na stranu pravnosnažnu presudu.

Prema članu 183 („Priznanje strane sudske odluke“) strana sudska odluka izjednačava se sa domaćom nakon što se prizna od strane domaćih sudova. Nakon toga ona ima ista pravna dejstva kao i domaća, ali u praksi može biti sporno dejstvo pravnosnažnosti. Prema autorima priručnika za polaganje pravosudnog ispita ukazano je na dva rešenja između kojih se sud odlučuje:

- 1) Sud pred kojim je pokrenut domaći postupak, uprkos postojanju pravnosnažne strane odluke, mogao bi ga, po prigovoru *res iudicata*, prekinuti i uputiti stranku na poseban postupak priznanja strane odluke (*delibacioni postupak*) koja je baza prigovora stranke. Ukoliko odluka bude priznata, sud

će postupiti kao da ima domaću pravnosnažnu odluku – odbaciće tužbu.

- 2) Sud bi mogao o priznanju sporne strane odluke odlučivati kao o prethodnom pitanju, prejudicijelno (incidenter) i ukoliko bi je priznao, odbacio bi tužbu. U suprotnom, nastavio bi postupak. Nedostatak ovog rešenja (manja sigurnost) leži u činjenici da prejudicijelne odluke nisu obuhvaćene pravnom snagom, te postoji mogućnost da naknadno bude doneta suprotna odluka u posebnom postupku priznanja strane odluke. (Knežević & Pavić: 2019)

U oba navedena slučaja sudovi se opredeljuju ili za načelo pravne sigurnosti (prva opcija) ili za načelo ekonomičnosti postupka (druga, manje sigurna, opcija).

U slučaju kada domaća odluka postane pravnosnažna, više nije važno što je postupak pred stranim sudom u istoj stvari ranije pokrenut jer pravnosnažnost domaće sudske odluke ima prednost nad ranijom litispendencijom pred stranim sudom. Zainteresovana stranka ima mogućnost da spreči ovakav ishod blagovremenim isticanjem prigovora međunarodne litispendencije, što dovodi do prekida postupka pred domaćim sudom ukoliko su ispunjeni zakonom predviđeni uslovi (uzajamnost i odsustvo isključive nadležnosti srpskog suda – što je detaljnije obrađeno u prethodnom poglavlju).

Nije prepreka za priznanje strane odluke o izmeni dosuđenog izdržavanja zbog promenjenih okolnosti činjenica da je u istoj stvari već priznata ranija strana odluka kojom je izdržavanje dosuđeno u prvobitnom iznosu. Domaći sud, po službenoj dužnosti vodi računa o postojanju ranije domaće presude u istoj stvari, ali u praksi utvrđivanje ove prepreke za priznanje strane odluke zavisi ipak najviše od inicijative protivnika predlagača, jer je nerelano očekivati da sud bude upoznat sa činjenicom da postoji takva domaća presuda ili odluka o priznanju strane presude. (Dukić-Mijatović: 2012) Nepostojanje presuđene stvari jedan je

od uslova za priznanje strane odluke. (Shodno članovima 90 Zakona o rešavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja i članu 185 stavu 1 Nacrtu zakona o međunarodnom privatnom pravu)

2.3. Pravo na žalbu (pravni lekovi)

Kako bi strana odluka bila priznata, potrebno je da bude pravnosnažna. U domaćem pravnom poretku odluka stiče pravnosnažnost, kada se ne može više pobijati redovnim pravnim lekovima. U stranom pravnom poretku momenat sticanja pravnosnažnosti, pa i sam pojam pravnosnažnosti mogu biti nešto drugačije definisani, ali je bitno da postoji suštinsko poklapanje – da odluka ima svojstvo da konačno rešava o nekom odnosu i da se ne može redovnim putem postaviti pitanje njene zakonitosti. (Dukić-Mijatović: 2012)

Strane u postupku za priznanje strane sudske odluke uživaju i pravo na pravne lekove. Tačnije, odredbama člana 101 Zakona o rešavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja predviđeno je da protiv rešenja o priznanju strane sudske odluke strane u sporu mogu izjaviti žalbu u roku od 15 dana od dana dostavljanja rešenja. Drugostepeni sud odlučuje o žalbi protiv rešenja. Međutim, ukoliko o priznanju strane sudske odluke nije odlučeno posebnim rešenjem, svaki sud može o priznanju te odluke rešavati u postupku kao o prethodnom pitanju, ali samo sa dejstvom za taj postupak.

Za razliku od Zakona o rešavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja, Nacrt zakona o međunarodnom privatnom pravu detaljnije reguliše sam postupak po žalbi. Član 190 navedenog zakona predviđa sledeće: (Prema Nacrtu zakona o međunarodnom privatnom pravu. Izvor: <https://www.mpravde.gov.rs/obavestenje/6274/konacna>)

- Po prijemu blagovremene žalbe, prvostepeni sud dostavlja žalbu na odgovor drugoj stranci koja može u roku od 30 dana od dana dostavljanja žalbe da podnese odgovor na žalbu.
- Prvostepeni sud u postupku po žalbi uvek zakazuje ročište i poziva stranke, posebno vodeći računa o hitnosti postupka.
- Prvostepeni sud odlučuje o žalbi u veću sastavljenom od troje sudija.
- Stranka koja podnosi žalbu dužna je da pruži sudu dokaze za svoje navode.
- Izuzetno od stava 4 ovog člana, ako je strana sudska odluka doneta u odsustvu tuženog, a protivnik predlagača se u žalbi pozove na to da mu nije lično dostavljena tužba ili drugi akt o pokretanju postupka ili da mu nije dostavljena odluka čije se priznanje traži, činjenicu da je dostavljanje izvršeno dokazuje predlagač.
- Ako prvostepeni sud ne izmeni svoje rešenje, žalbu i odgovor na žalbu zajedno sa spisima predmeta dostavlja drugostepenom sudu.
- Ako prvostepeni sud izmeni svoje rešenje, dozvoljena je posebna žalba u roku od 8 dana od dana dostavljanja.
- Drugostepeni sud odlučuje o žalbi iz stava 6 i 7 ovog člana u roku od 90 dana od dana dostavljanja.

Navedeni članovi regulišu pravo na žalbu kao redovnim pravnim lekovima. Međutim, naredni član navedenog zakona takođe propisuje i 2 slučaja postupanja po vanrednim pravnim lekovima i to:

- Protiv drugostepenog suda nije dozvoljeno ulaganje vanrednog pravnog leka
- Izuzetno, protiv šreenja o priznanju strane sudske odluke koja je ukinuta ili preinačena po vanrednom pravnom leku u državi u kojoj je doneta može se podneti predlog za ponavljanje postupka.

2.3.1. Međunarodna pravna pomoć

Međunarodna pravna pomoć podrazumeva međunarodnu saradnju sudova koju oni obavljaju putem zamolnice koju sud molilac upućuje zamoljenom sudu. Ovakav vid saradnje zasnovan je na međunarodnim ugovorima od kojih smo neke od najvažnijih naveli na početku ovog rada. Što se unutrašnjih izvora tiče u prvom redu proceduru u ovakvim slučajevima definiše Zakon o parničnom postupku (članovi 174 – 179).

Sudovi jesu limitariani granicama zemlje u kojoj deluju i ne mogu delovati van tog područja jer bi na taj način ugrozili suverenost druge zemlje, međutim u određenim slučajevima kada sudski postupci sadrže element inostranosti delovanje sudova može se proširiti i van tih granica sporazumom sa drugim sudovima. Radnje u ovakvom radu sudova mogu se sastojati u: (Knežević & Pavić: 2019)

- dostavljanju sudskih poziva ili drugih pismena, tj. sudskih i vansudskih akata;
- dostavljanju isprava (isprave o građanskim stanjima iz raznih registara – na primer matične knjige);
- izvođenju nekog dokaza;
- saslušanju svedoka, veštaka ili stranaka;
- veštačenju, uviđaju, popisu imovine;
- pribavljanju podataka o stanju stranog prava, spisa relevantnih za postupak.

Zakon o parničnom postupku tačno navodi uslove koji moraju biti ispunjeni kako bi domaći sudovi pružili pravnu pomoć inostranom koji su definisani u 12. glavi („Pravna pomoć”). *In concreto*, član 176 navodi:“ Sudovi će da ukazuju pravnu pomoć stranim sudovima u slučajevima predviđenim zakonom, međunarodnim ugovorom, opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, kao i ako postoji uzajamnost u ukazivanju pravne pomoći. U slučaju sumnje o postojanju

uzajamnosti, obaveštenje daje ministarstvo za poslove pravosuđa.“ Isti član dalje upućuje na član 174 koji reguliše ukazivanja pravne pomoći domaćih sudova u parničnom postupku. Drugim rečima, pravila koja važe za pravnu pomoć između domaćih važe i za pomoć inostranim sudovima ukoliko su ispunjeni svi zakonski uslovi.

ZAKLJUČAK

Imajući u vidu da je jedan od osnovnih izvora kojim smo se vodili prilikom pisanja ovog rada Nacrt zakona o međunarodnom javnom pravu smatramo da je donošenje ovog Zakona od velike važnosti za regulisanje celokupne materije međunarodnog privatnog prava. Predložena rešenja su autonomna, ali su dobrim delom pratila i zakonske propise država EU. S obzirom da je većina država iz regiona koja su bila u sastavu SFRJ i dalje priznavala važnosti Zakona o rešavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja, smatramo da je donošenje jedinstvenog Zakona koji će regulisati materiju međunarodnog privatnog prava jedan veliki korak pri definisanju određenih pojmova koje prethodni zakon nije detaljno regulisao. Isto tako, s obzirom da je tema ovog rada vezana za pojam strane sudske odluke Nacrt zakona o međunarodnom privatnom pravu je jedinstven u pogledu samog definisanja ovog pojma. Od velike važnosti je, takođe, i taksativno navođenje određenih situacija, kao što su na primer situacije u kojima se može smatrati da postoji povreda prava na učešće u postupku čijim jasnim zakonskim definisanjem smanjuje mogućnost širokog tumačenja.

Izrada samog Nacrta zakona o međunarodnom privatnom pravu shvaćena je krajnje ozbiljno obzirom na materiju koju reguliše i koja je dodatno osetljiva s obzirom da ima element inostranosti o čemu se posebno mora voditi računa kako bi sudske odluke bile adekvatno primenjene na obe strane i kako ne bi napravile određene diplomatske probleme.

Rad na temu priznanje i tok postupka za priznanje stranih sudskih odluka imao je za cilj pre svega da nam pojmovno približi pojam strane sudske odluke koji je najbolje definisan u Nacrtu navedenog zakona, kao i da nam objasni tok samog postupka za priznanje stranih sudskih odluka. Kao što je već rečeno, izvršenje stranih sudskih odluka smo izuzeli iz ovog rada s obzirom da smo želeli da veću pažnju posvetimo samom pojmovnom određenju kao i određenim problemima koji mogu nastati u toku postupka za priznanje stranih sudskih odluka.

LITERATURA

Marijana Dukić-Mijatović, Međunarodno privatno pravo, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe Novi Sad, Novi Sad, 2012. ISBN: 978-86-6019-033-0

Gašo Knežević, Vladimir Pavić, Međunarodno privatno pravo, priručnik za polaganje pravosudnog ispita, sedmo izmenjeno i dopunjeno izdanje, Službeni glasnik, Beograd, 2019. ISBN: 978-86-519-2371-8

Maja Stanivuković, Mirko Živković, Međunarodno privatno pravo, opšti deo, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2015. ISBN: 978-86-519-0422-9

Valerija Šaula, Osnovi međunarodnog privatnog prava republike Srpske, drugo izdanje, Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci, Banja Luka, 2011.

Jelena Belović, Priznanje i izvršenje stranih sudskih odluka, naučni rad, doi:10.5937/zrpfni1880275B, UDK:341.9, Niš, 2018.

Zakonski tekstovi

Zakon o rešavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja („Službeni list SFRJ“, br.43/82 i 72/82 – ispr., „Sl. list SRJ“, br 46/96 i „Sl. glasnik RS“, br. 46/2006 – dr. zakon)

Zakon o izvršenju i obezbeđenju („Sl. glasnik RS“, br. 106/2016 – autentično tumačenje, 113/2017 – autentično tumačenje i 54/2019)

Zakon o parničnom postupku („Sl. glasnik RS“, br 72/2011, 49/2013 – odluka Ustavnog suda, 74/2013 – odluka US, 55/2014, 87/2018 i 18/2020)

Zakon o arbitraži („Sl. glasnik RS“, br. 46/2006)

Internet adrese i portali

<https://www.mpravde.gov.rs/>

<https://www.bg.vi.sud.rs/>

Petar Đorđević

PhD student, Faculty of Law, University of Niš

RECOGNITION AND FLOW OF PROCEDURE FOR RECOGNITION OF FOREIGN COURT DECISIONS

Abstract

If we take into consideration accelerated process of globalization in Europe and in the world the problematic about acknowledgment and procedure of execution of foreign court rulings. The Republic of Serbia, which belongs to euro-continental legal system answered this challenge according to the norms that are being used by the rest of the European Union. SFRY promulgated the law of resolving the collision of laws with the regulations of other states which is still in use today; however the Draft of the law of international private law is one of the attempts to regulate this legal matter so it could be complement with the legal systems of other states. The purpose of this paper is to explain the recognition and procedure of acknowledgment of foreign court rulings with special focus on the Draft of the law of international private law.

Key words: International private law, court rulings, recognition of foreign court rulings, Draft of the law of international private law

UPUTSTVO ZA AUTORE

Redakcija časopisa Humanitas razmatra za objavljivanje radove koji ispunjavaju uslove navedene u ovom uputstvu.

Način dostavljanja rada

Rad se dostavlja na adresu Časopisa *sekretar.savetovaliste@gmail.com*

Rokovi za dostavljanje radova

Redakcija prihvata radove tokom cele godine. Kada se uređivački proces završi, urednik može da rasporedi rad u bilo koju svesku planiranu za objavljivanje.

Kategorija (tip) članka

Članci su kategorizovani u skladu sa smernicama važećeg Akta o uređivanju naučnih časopisa nadležnog ministarstva Republike Srbije.

Uređivačka politika

Uređivačka politika je dostupna na sajtu Psihološkog savetovališta za student SKC Niš: *savetni.org*

Uz podatke o Časopisu, dostupne su informacije o uredništvu, uputstvima za autore, kao i aktuelna uređivačka politika u kojoj su precizirani:

- recenzentski postupak: recenzenti, recenzentski proces, razrešavanje nesaglasnosti;
- obaveze autora;
- obaveza urednika i redakcije;
- obaveze recenzenata;
- povlačenje već objavljenih radova;
- samoarhiviranje;
- autorska prava.

Jezik

Radovi se pišu na srpskom jeziku, latiničnim pismom. Neophodno je dostaviti apstrakt i na engleskom jeziku.

Stil pisanja

Autori radova prilikom pisanja rezultata i literature treba da se rukovode prema APA standardima pisanja.

Sadržaj rada

Rad mora da ima sledeće elemente, napisane sledećim redosledom:

- kategorija rada;
- ime i prezime autora; adresa elektronske pošte u podnožnoj napomeni; godina rođenja u posebnoj napomeni na kraju rada;
- afilijacija, sa navedenim punim nazivom ustanove (kod ustanova sa složenom organizacijom navode se svi organizacioni nivoi, od najvišeg ka najnižem npr. naziv univerziteta, naziv fakulteta, naziv katedre ili odeljenja);
- naslov (treba se rukovoditi time da naslov odražava sadržaj rada, ali imati u vidu načelo ekonomičnosti);
- apstrakt (do 300 reči) i ključne reči (od 3 do 5), napisani istim jezikom kao i rad;
- tekst rada (uvod, metod, rezultati, diskusija i zaključak);
- literatura;
- apstrakt preveden na engleski jezik;
- ključne reči prevedene na engleski jezik;
- prilozi (ukoliko ih ima).

Dužina

Očekivana dužina rada je do 36.000 karaktera sa razmacima (tekst u fusnotama, apstrakt i literatura se ne računavaju u ovu brojku). Redakcija može odlučiti da objavi kraće ili duže radove.

Forma

Autori obrazac za izradu radova mogu dobiti od sekretara Redakcije.